

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯКИМОВИЧ ЯКИМ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.5-027.544 (4-01)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПАРАДИГМА

**АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА
СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Спеціальність 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право

подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Якимович Я.В.

Науковий керівник –
Бисага Юрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор

УЖГОРОД – 2020

АНОТАЦІЯ

Якимович Я.В. Парадигма антропоцентризму суб'єктів публічної влади у конституціоналізмі сучасних держав Центральної та Східної Європи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Ужгородський національний університет, Ужгород, 2020.

Дисертаційне дослідження спрямоване на висвітлення теоретичних та практичних основ антропоцентризму суб'єктів публічної влади в історичному, емпіричному (практика сучасного державотворення), доктринальному, нормативному та теоретичному огляді конституціоналізму сучасних держав.

Тенденції розвитку держави сьогодні все частіше зводяться до закономірностей публічно-правових та суспільно-правових процесів, у котрих домінують роль відіграють не правила взаємодії суб'єктів відносин, а власне самі суб'єкти та їхнє вміння використовувати правовий інструментарій. Конституціоналізм — це багатогранне явище, яке, згідно з доктринальним баченням, теоретично поєднує у собі норми конституційного права та практику їх реалізації. Створення, зміна, втілення обох складових цілком залежать від впливу поведінки суб'єкта конституційних відносин, що робить основу для існування самого явища антропоцентризму в конституціоналізмі. Вагоме значення в цьому контексті належить теоретичним та нормативним формам вираження антропоцентризму суб'єктів публічної влади. Сьогодні вони стають ключовими для удосконалення правового фундаменту державотворчого розвитку.

Дослідження антропоцентризму суб'єктів публічної влади найефективніше здійснювати крізь призму їх персоналізації. Це означає огляд законодавчої влади на основі формального вираження та практичної реалізації правового статусу парламентарями, виконавчої влади – президентом та урядовцями, а судової влади – суддями та іншими працівниками цієї гілки

влади. Такий спосіб дозволяє детальніше проаналізувати та зробити точніші висновки щодо напрямків удосконалення як конституційного права, так і державотворчих процесів.

Багатогранна структура конституціоналізму робить можливим дослідження сутності суб'єктів публічної влади із точки зору історичного, емпіричного (практика сучасного державотворення), доктринального та нормативного підходів, а в результаті їх поєднання – теоретичного та практичного значення. Це обґрунтованіше висвітлює явище антропоцентризму як щодо суб'єктів публічної влади, так і щодо конституціоналізму в цілому.

З метою вичерпності аналізу за основу нормативної бази та емпіричних фактів державотворчості було взято конституції та події країн Центральної і Східної Європи – Франції, Чехії, Польщі та України. Незважаючи на окремі відмінності у парламентаризмі та специфіках форм державного правління цих країн, досліджуване явище присутнє в усіх нормативних актах, що, із наукової точки зору, дозволяє стверджувати про його стійкі закономірності у функціонуванні державного механізму.

Із урахуванням системи та результатів проведеного дослідження можна стверджувати про таке.

Погляди на антропоцентризм суб'єктів владних повноважень із ретроспективної точки зору можливо розділити на: вимоги дієздатності для правителів, яким ті повинні відповідати для ефективного виконання повноважень; вимоги дієздатності адміністрації, тобто працівників виконавчої гілки влади або помічників правителя, а також умови взаємодії адміністрації та правителя; визначення місця людини в державі; визначення місця інтересу суб'єкта публічної влади у державі; визначення місця закону у взаємодії з людиною.

Огляд емпіричних фактів державотворчих подій доречно розглядати крізь призму конституційно-нормативного регулювання, що дозволяє описати практику реалізації норм конституційного права та відображати актуальний розвиток конституціоналізму. Державотворчі події можна розмежувати за

критеріями досвіду суб'єктів публічної влади; рішеннями, прийнятими цими суб'єктами; критерієм, який відображає значення особистості та активності суб'єкта владних повноважень; застосуванням права «вето»; впливом вимоги особистого голосування парламентаря; офіційними виступами суб'єктів влади; значенням згоди (коаліції) в ухваленні рішень. Ця класифікація у рамках дослідження є домінуючою, але конституційні норми, що супроводжують наведений огляд, можуть також бути розмежовані на прості конституційні норми, конституційну дієздатність та норми колективних рішень.

Аналіз доктринальних досліджень дозволив розглянути явище антропоцентризму через розуміння таких понятійних критеріїв: демократизм у праві, держави та права як людського феномена, людини в державі через діалектику необхідності та свободи; визначення держави; сучасне розуміння місця людини в державному механізмі; взаємодію людини (суб'єкта публічної влади) із державним механізмом; вплив людського чинника на державотворчі процеси; визначення правового статусу суб'єкта владних повноважень; вплив дискреційних повноважень на державотворчі процеси.

Нормативна база внаслідок систематизації норм антропоцентричного характеру, тобто таких, які неможливо реалізувати без застосування людського чинника, відображає уніфіковану структуру правового статусу суб'єктів владних повноважень. Ця структура складається із гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень. Норми колективного антропоцентризму як складові статусу включають сукупність засобів, які реалізуються у процесі інтеракції правових статусів двох і більше суб'єктів публічної влади в диспозитивному зв'язку між собою. Окремим елементом правового статусу виступають норми конституційної дієздатності, що застосовуються у процесі набуття повноважень. Від ефективності їх застосування залежить професійність реалізації решти норм конституційного права суб'єктом публічної влади. Нормативну базу можна розділити на норми, в котрих людський чинник (знання, вміння, навички, досвід та інше) формально виражений (норми конституційної дієздатності та окремі норми обов'язків), і

норми, що не мають формального вираження людського чинника, однак без його застосування не можуть бути реалізовані (права, дискреційні повноваження, заборони, обмеження, норми колективного антропоцентризму).

Поєднання історичного, емпіричного, доктринального та нормативного аспекту дозволяє вивести парадигму антропоцентризму суб'єктів публічної влади як частини сучасного конституціоналізму. Її конструкція відображає процеси переходів явищ, починаючи від історичних ідей через емпіричний прояв, сучасне доктринальне бачення до нормативного втілення в основних законах країн Центральної та Східної Європи. Така парадигма створює чіткіші передумови для теоретичного визначення місця та ролі предмета дослідження.

Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму суб'єктів публічної влади відкривається через поглиблення механізму реалізації норм конституційного права та структуру конституційно правових відносин. Перший механізм, поєднуючи антропоцентричний елемент (людський чинник та/або людський фактор) із юридичною конституцією, втілює процес реалізації громадянських прав, свобод та обов'язків для набуття статусу суб'єкта публічної влади. Використовуючи правові інструменти статусу та власний людський потенціал, суб'єкт здійснює вплив на суспільні та державотворчі відносини, чим дає початок фактичній конституції. Якщо роль антропоцентризму найперше відображається у тому, що він робить можливим перехід юридичної конституції у фактичну, то, із точки зору конституційного ладу, місце антропоцентризму повинно бути третьою теоретичною складовою між суспільним ладом та державним ладом, оскільки реалізація двох останніх здійснюється тільки через людський чинник. Друга структура (детальніший огляд у практичній частині роботи), складаючись із юридичного факту, суб'єктів, об'єкта, предмета та змісту, наповнює зміст юридичним та матеріальним елементом. Антропоцентризм (знання, вміння, навички, досвід та інше) знаходить своє місце у внутрішній складовій матеріального елемента. Зовнішня складова втілює дію суб'єктів, котра виражається в правах та обов'язках, тобто юридичному елементі. Враховуючи, що норма

конституційного права та практика її реалізації цілком залежить від людського чинника (або фактора) суб'єкта конституційно-правових відносин та публічної влади зокрема, *антропоцентризм у сучасному конституціоналізмі* слід дефінувати як *явище, що визначає людину, її людський чинник або фактор крізь призму юридично обумовленої поведінки, сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права.*

Практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави розкривається у двох напрямках. Перший стосується загальнотеоретичних основ конституційного права та розкривається через запровадження та удосконалення: методу конституційного (юридичного) антропоцентризму, визначення норм конституційного права, механізму реалізації норм конституційного права, структури визначення конституційно-правових відносин та конструкції їх елементів, системи елементів правового статусу суб'єкта публічної влади, норм конституційного права у поєднанні із людським чинником, розуміння конституціоналізму через антропоцентризм, розвиток держави через громадянську свідомість. Другий стосується удосконалення функціонування державного механізму та розкривається через мандат парламентаря, вимоги конституційної дієздатності для президента, урядовців та інших службовців виконавчої гілки влади, удосконалення системи виконавчої влади, запровадження нових форм відправлення правосуддя.

Урахування поведінкового елемента суб'єктів владних повноважень при формулюванні норм конституційного законодавства дозволяє створити таку державно-правову систему, яка характеризуватиметься стійкістю до найрізноманітніших викликів сучасного суспільства.

Ключові слова: конституціоналізм, антропоцентризм, суб'єкти публічної влади, конституція, країни Центральної та Східної Європи, конституційно-правова норма, практика реалізації конституційно-правової норми, історичний, емпіричний (практика державотворення), доктринальний, нормативний, теоретичний, практичний підхід.

SUMMARY

Yakymovych Ya.V. Paradigm of the anthropocentrism of public authorities in the constitutionalism of the modern states of Central and Eastern Europe. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Law Sciences in specialty 12.00.02 “Constitutional Law; municipal law”. – Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2020.

The thesis research is aimed at clarifying the theoretical and practical foundations of anthropocentrism of public authorities in the historical, empirical (practice of modern state formation), doctrinal, normative and theoretical review of the constitutionalism of modern states.

Trends of the state development today are increasingly reduced to the laws of public law and public law processes, in which the dominant role is played not by the rules of interaction of the subjects of relations, but by the subjects themselves and their ability to use legal tools. Constitutionalism is a multifaceted phenomenon which, according to a doctrinal vision, theoretically combines the rules of constitutional law and the practice of their implementation. The creation, change, and embodiment of both components depend entirely on the influence of the behaviour of the subject of constitutional relations, which forms the basis for the existence of the very phenomenon of anthropocentrism in constitutionalism. Important in this context belongs to the theoretical and normative forms of expression of anthropocentrism of public authorities. Today, they are becoming the key to improving the legal foundation of state-building development.

Research on the anthropocentrism of public authorities is best done through the lens of their personalization. This means reviewing the legislature on the basis of the formal expression and practical implementation of legal status by parliamentarians, the executive by the president and government officials, and the judiciary by judges and other employees of this branch of government. This method allows to analyze in more detail and to make more precise conclusions regarding the directions of improvement of both constitutional law and state-making processes.

The multifaceted structure of constitutionalism makes it possible to study the essence of public authorities from the point of view of historical, empirical (practice of modern state formation), doctrinal and normative approaches, and as a result of their combination of theoretical and practical significance. This justifies the phenomenon of anthropocentrism both in terms of public authorities and constitutionalism in general.

For the sake of completeness of the analysis, the constitutions and events of the countries of Central and Eastern Europe, which included France, the Czech Republic, Poland and Ukraine, were taken as the basis of the normative base and empirical facts of state-making. Despite some differences in parliamentarism and the specifics of the forms of government of these countries, the phenomenon under study is present in all regulations, which, from a scientific point of view, allows us to confirm its stable laws in the functioning of the state mechanism.

Considering the system and the results of the study, we can state the following.

Perspectives on the anthropocentrism of the public authorities in retrospect can be divided into: requirements of capacity for rulers to whom they must meet for the effective exercise of authority; requirements for the capacity of the administration, that is, employees of the executive branch or assistants of the ruler, as well as the conditions of interaction between the administration and the ruler; determining the place of a person in the state; determining the place of interest of the public authority in the state; determining the place of the law in interaction with man.

The review of empirical facts of state-making events should be viewed through the prism of constitutional normative regulation, which allows to describe the practice of implementing the rules of constitutional law and to reflect the actual development of constitutionalism. State-building events can be distinguished by the criteria of experience of public authorities; the decisions made by these entities; a criterion that reflects the value of the personality and activity of the subject of authority; the exercise of the “veto right”; the influence of the requirement of a personal vote of the parliamentarian; official statements of the authorities; the importance of consent (coalition) in decision making. This classification is dominant

in the study, but the constitutional rules that accompany this review may also be divided into simple constitutional rules, constitutional capacity, and collective decision rules.

The analysis of doctrinal studies allowed us to consider the phenomenon of anthropocentrism through understanding of democracy in law, the state and law as a human phenomenon, a person in the state through the dialectic of necessity and freedom, as well as the definition of the state; modern understanding of the place of the person in the state mechanism; interaction of the person (the subject of public authority) with the state mechanism; the influence of the human acting on state-building processes; determination of the legal status of the subject of power; the influence of discretionary powers on state-making processes.

Normative basis as a result of the systematization of norms of anthropocentric nature, that is, those which cannot be implemented without the use of a human acting, reflect the unified structure of the legal status of the subjects of power. This structure consists of guarantees, rights, discretionary powers, obligations, prohibitions and restrictions. The norms of collective anthropocentrism as constituents of status include the totality of means that are realized in the process of the interaction of legal statuses of two or more public authorities in a dispositive relationship between them. A separate element of legal status is the constitutional capacity applicable in the process of acquiring powers. The efficiency of their application depends on the professionalism of implementing the rest of the constitutional law by the subject of public authority. The legal framework can be divided into norms in which the human acting (knowledge, ability, skills, experience, etc.) is formally expressed (norms of constitutional capacity and individual norms of duties) and norms that do not have a formal expression of the human acting, but without its application cannot be realized (rights, discretionary powers, prohibitions, restrictions, norms of collective anthropocentrism).

The combination of historical, empirical, doctrinal and normative aspects brings to light the paradigm of anthropocentrism of public authorities as part of modern constitutionalism. Its construction reflects the processes of transitions of

phenomena, from historical ideas through empirical manifestation, modern doctrinal vision, to normative embodiment in the basic laws of the countries of Central and Eastern Europe. Such a paradigm creates clearer preconditions for the theoretical determination of the place and role of the subject of study.

The theoretical definition of the place and role of the anthropocentrism of public authorities is revealed by the deepening of the mechanism of implementation of the norms of constitutional law and the structure of constitutionally legal relations. The first mechanism, combining an anthropocentric element (human acting and / or human factor) with a legal constitution, embodies the process of exercising civil rights, freedoms and obligations to acquire the status of a public authority. Using the legal instruments of status and their own human potential, the subject influences the social and state-building relations, which gives rise to the actual constitution. If the role of anthropocentrism is first reflected in the fact that it makes possible the transition of the legal constitution to the actual constitution, then from the point of view of constitutional order, the place of anthropocentrism must be the third theoretical component between the social order and the state order, since the implementation of the last two is done only through the human. The second structure (a more detailed overview of the practical part of the work), consisting of legal fact, subjects, object, subject matter and content, fills the content with a legal and material element. Anthropocentrism (knowledge, skills, abilities, experience, etc.) finds its place in the internal component of the material element. The external component embodies the action of the subjects, which is expressed in the rights and obligations, that is, the legal element.

Considering that the norm of constitutional law and the practice of its implementation depends entirely on the human acting (or factor) of the subject of constitutional-legal relations and public power, in particular, *anthropocentrism in modern constitutionalism* should be defined as a *phenomenon that defines a person, his or her human acting through the prism of legally determined behavior, the essence of the subject of practical implementation of the rules of constitutional law.*

The practical importance of the anthropocentrism of public authorities in the constitutionalism of the modern state is revealed in two directions. The first concerns the general theoretical foundations of constitutional law and is revealed through the introduction and improvement of: the method of constitutional (legal) anthropocentrism, the definition of norms of constitutional law, the mechanism of implementation of norms of constitutional law, the structure of determining the constitutional-legal relations and the construction of their elements, the system of elements of the legal status of the subject of the public entity power, the rules of constitutional law in combination with the human acting, the understanding of constitutionalism through anthropocentrism, the development of state through civic consciousness. The second concerns the improvement of the functioning of the state mechanism and is revealed through the mandate of the parliamentarian, the requirements of the constitutional capacity for the president, officials and other officials of the executive branch of power, improvement of the executive power system, introduction of new forms of administration of justice.

Consideration of the behavioural element of the subjects of power in formulating the norms of constitutional legislation allows creating such a state-legal system, which will be characterized by resistance to the diverse challenges of modern society.

Keywords: constitutionalism, anthropocentrism, public authorities, constitution, countries of Central and Eastern Europe, constitutional legal norm, practice of implementation of constitutional legal norms, historical, empirical (practice of state formation), doctrinal, normative, theoretical and practical approaches.

Список публікацій здобувача:

1. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: аналіз норм основних законів у країнах Центральної та Східної Європи (Франція Чехія Польща та Україна) [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Юридичний

науковий електронний журнал. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: http://www.lsej.org.ua/3_2019/12.pdf.

2. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в країнах Центральної та Східної Європи (Франція, Чехія та Польща) [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2019. — №5. — С. 28–33. — Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/8.pdf.

3. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в Україні [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Право та державне управління. — 2019. — №3(36) – Т.1. — С. 59–65. — Режим доступу: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/11.pdf.

4. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: аналіз сучасних доктринальних підходів у праві [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Конституційно-правові академічні студії. — 2018. — № 2. — С. 87 — 96. — Режим доступу до ресурсу: <http://constlegalstudies.in.ua/archive/2-2018/14.pdf>.

5. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: генезис поглядів [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. — 2018. — № 48 (Том 1). — С. 52–55. — Режим доступу до ресурсу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.48/part_1/14.pdf.

6. Якимович Я. В. Конституційне втілення антропоцентризму в державній владі: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович. // Порівняльно-аналітичне право. — 2018. — № 4. — С. 79—84. — Режим доступу до ресурсу: http://www.pap.in.ua/4_2018/19.pdf.

7. Якимович Я. В. Практичне значення антропоцентризму для загальнотеоретичних аспектів конституційного права [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // *Recht der Osteuropäischen Staaten*. — 2019. — №3. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.uni-goettingen.de/de/reos/608681.html>

8. Якимович Я. В. Система витоків антропоцентризму у формуванні сучасного конституціоналізму державної влади [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович. // Науковий вісник публічного і приватного права. — 2019. — №3. Т.2. — С. 59–69. — Режим доступу: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/11.pdf.
9. Якимович Я. В. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму в сучасному конституціоналізмі державної влади [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Порівняльно-аналітичне право. — 2019. — №4. — Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2019/22.pdf.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ВИТОКИ

АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	18
--	-----------

1.1. Тенденції історичних поглядів на антропоцентризм у державному механізмі.....	18
--	----

1.2 Антропоцентризм суб'єктів публічної влади: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління у країнах Центральної та Східної Європи (Франції, Чехії, Польщі та України).....	31
---	----

Висновки до розділу 1.....	52
----------------------------	----

РОЗДІЛ 2. ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ВИТОКИ

АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	56
--	-----------

2.1. Сучасні доктринальні підходи щодо витоків антропоцентризму в державній владі.....	56
---	----

2.2. Антропоцентризм суб'єктів публічної влади: аналіз норм основних законів країн Центральної та Східної Європи (Франції, Чехії, Польщі та України).....	77
--	----

Висновки до розділу 2.....	104
----------------------------	-----

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТА

РОЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	108
---	------------

3.1. Парадигма витоків антропоцентризму суб'єктів публічної влади у формуванні конституціоналізму сучасної держави	109
---	-----

3.2. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави.....	126
---	-----

3.3. Практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для розвитку сучасного конституційного права.....	136
Висновки до розділу 3.....	161
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	182
ДОДАТКИ.....	199

ВСТУП

Актуальність теми. Конституціоналізм — напрямок у юриспруденції, котрий, відображаючи формулювання, виконання, зміну та вивчення суспільного договору, втілюється у нормах конституційного права та практиці їх реалізації. Створення та виконання конституційних правил поведінки здійснюється суб'єктами конституційно-правових відносин. Відповідно глибина розуміння та вивчення конституціоналізму залежить від глибини розуміння сутності самих суб'єктів. Виходячи з того, що аксіологічною основою держави та найменшою організаційною одиницею публічного управління є людина, саме вона стає сутністю суб'єкта конституційно-правових відносин. Звідси бере початок антропоцентризм, котрий не як поняття, а як явище є частиною конституціоналізму. Актуальність цього явища виявляється у тенденціях розвитку суспільства. Якщо раніше вагоме значення мало формування та збереження балансу взаємодії між гілками влади, то сьогодні набуває ваги активна поведінка суб'єктів публічної влади, яка впливає на державотворчі процеси та втілює практику реалізації конституційно-правових норм. Належне виконання повноважень та правове вираження активної поведінки залежить у першу чергу від ефективного конституційного обумовлення — звідси бере початок антропоцентризм суб'єктів публічно-владних повноважень у конституціоналізмі сучасної держави.

Про існування явища антропоцентризму у державній владі можна обґрунтовано стверджувати завдяки поведінці індивідуалізованих суб'єктів публічно-владних повноважень під час здійснення ними конституційно-правових відносин. Ця поведінка чітко прослідковується у процесі персоналізації суб'єктів, тобто сприйнятті законодавчої влади через парламентарів, виконавчої — через урядовців та президента, а судової — через суддів та інших працівників цієї гілки. Реалізуючи публічно-владні повноваження, суб'єкти застосовують складові елементи свого конституційного статусу. Людський чинник (позитивний вплив знань, вмінь,

навичок, досвіду на державотворчі процеси) або людський фактор (негативний вплив людини на державотворчі процеси) — дві частини антропоцентричного явища, знаходять своє відображення у процесі застосування цих складових елементів конституційного статусу, тобто при реалізації гарантій, прав, обов'язків, дискреційних повноважень, заборон, обмежень та інших.

Найбільший прояв антропоцентризму суб'єктів владних повноважень спостерігається у вимогах конституційної дієздатності, котрі при використанні громадянином свого права на участь в управлінні державними справами, визначають його спроможність до виконання державних функцій. Важливим аспектом антропоцентризму суб'єктів владних повноважень є також те, що поведінковий елемент може бути ефективно використаний у державотворчих процесах за умови належного формулювання норм законодавства.

Для чистоти дослідження в основу нормативної бази та емпіричних фактів покладені конституції і тенденції розвитку країн Центральної та Східної Європи — Франції, Польщі, Чехії та України. Незважаючи на деякі відмінності функціонування гілок влади, стійка закономірність досліджуваного явища притаманна для всіх чотирьох країн. Такий підхід дозволяє чіткіше виокремити та узагальнити сучасні прояви конституціоналізму, а також зробити можливі прогнози щодо його розвитку.

Антропоцентризм як явище у державному правлінні існував завжди, проте на сучасному етапі розвитку він набуває форм, які потребують глибшої уваги, дослідження та інструментів для застосування. Якщо для давньогрецької правової системи актуальним було питання поділу права на приватне та публічне, для давньоримської — поділ на право вільних громадян та рабів, для середньовіччя — поділ права на церковне та світське, а також утворення окремих напрямків публічного права, для періоду 15–16 ст. — актуальності набуло внутрішньодержавне та міжнародне право, для 16–17 ст. — природне та позитивне, для 19 ст. — матеріальне та формальне право, об'єктивне та суб'єктивне, а для 20 ст. — матеріальне та процесуальне, питання щодо упорядкованості галузей, інститутів та норм, то для розвитку як правової, так і

державної системи 21 ст. набувають вагомості питання, пов'язані із виконанням норм самим суб'єктом їх реалізації, без чого неможливе належне функціонування суспільства та держави. Це пояснюється складністю сучасних викликів перед державою та пошуками нових форм і засобів їх вирішення, котрі часто залежать від людського потенціалу, а теоретично-правовий фундамент реалізації норм та інструменти вирішення викликів знаходяться саме в конституційних витоках суспільного та державного ладу.

Порушена проблема ще не була розроблена у цілеспрямованому напрямку наукової розвідки, але окремі її грані вже були предметом вивчення різних дослідників. Дисертаційна робота перебуває на межі кількох напрямків знань. Вона торкається як політології, соціології та філософії права, так і теорії держави та права, адміністративного права та державного будівництва. Однак домінантним із усіх перерахованих є конституційне право, зі спеціальності якого ця наукова праця виконана. Це зумовлено тим, що конституційне право має початки всіх наведених напрямків і консолідує їх, вивчаючи різноманітні способи та шляхи вдосконалення конституції.

Враховуючи ступінь розробленості теми дослідження та структуру дисертаційної роботи, теоретичною основою виступають: 1) ретроспективний аналіз поглядів, що базується на працях таких філософів-науковців: Протагора, Платона, М.Т. Цицерона, Ібн Рушта, Н. Мак'явеллі, Г. Сковороди, Т. Кампанелли, К.А. Гельвеція, М. Вебера, Г. Спенсера, Конфуція, Т. Мора, Ж. Бодена, І. Франка (у політичних та правових працях), Г. Гегеля, Й-Г. Гердера, Т. Гоббса, Ш.Л. Монтеск'є, Т. Джефферсона, Р. Оуена, Г.Д. Торо, Р.Ф. Єринга, Дж. Локка, І. Канта, а також на працях учених: Х. Олексика, О. Мироненка, Є. Безродного, В. Медіссона, В. Копилова та інших; 2) емпірична база ґрунтується на досвіді державного правління та участі в державотворчих процесах Ф. Олланда, Н. Саркозі, Л. Фабіуса, Е. Макрона, В. Гавела, О. Кваснєвського, Л. Качинського, М. Маровецького, А. Дуди, Л. Кравчука, Л. Кучми, П. Порошенка, М. Сироти, М. Княжицького, М. Нефьодова та ін. Огляд цієї бази здійснено, враховуючи біографічні нариси,

публіцистику та наукові статті таких авторів: О. Зв'ягіна, О. Ключака, К. Гвіждяли, Т. Карпенко, Я. Віленського, В. Саакова, І. Заславського, Б. Бернара, В. Єремці, А. Грабської, С. Юрченка та інші; 3) аналіз сучасних доктринальних підходів відображають праці В. Бігуна, А. Шейни, Н. Діденка, Ю. Лободи, Л. Горбенка, О. Зубрицької, М. Серебра, О. Чуб, А. Смілика, О. Терент'євої, Ю. Данилюка, Г. Чувакової, В. Ладиченка, Л. Пашко, О. Тертишної, А. Єзерова, М. Новікова, С. Чеботарьова, М. Салей, А. Матіоса, В. Коцкулич, Л. Пашко та інших; 4) для огляду та систематизації нормативної бази використані напрацювання різних науковців, зокрема В. Шаповала, котрий переклав українською Конституцію Франції та Польщі, а також В. Федоренка, О. Зайчук, І. Махновського, Л. Москвич, Т. Коломиєць, А. Пасічника та інших; 5) теоретичне висвітлення було здійснене з урахуванням результатів робіт О. Степанюка, В. Федоренка, О. Сінькевич, І. Забокрицького, М. Орхіза, Ю. Шемшученка, О. Скрипнюка та інших; 6) для висвітлення практичного значення антропоцентризму взято до уваги візії П. Шляхтун, В. Погорілка, О. Фрицького, Ю. Тодики, М. Козюбри, Н. Шептали, Г. Задорожньої, В. Кафарського, І. Припхана, В. Чушенка, І. Заєць та інших.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є частиною та внеском до наукового напрямку досліджень за темою «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (номер державної реєстрації 0119U102624), що розробляється кафедрою конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Ужгородського національного університету.

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є виокремлення та узагальнення теоретичних і практичних основ антропоцентризму суб'єктів публічної влади крізь призму здійснення та впливу конституційно-правових відносин і публічно-владних повноважень на сучасні державотворчі процеси. Для досягнення наведеної мети визначено такі завдання:

- 1) здійснити огляд історичних підходів до питання антропоцентризму в державній владі;
- 2) провести аналіз емпіричних фактів практики державного правління на фундаменті конституційно-правових повноважень;
- 3) проаналізувати та систематизувати погляди в юридичній доктрині щодо теоретичних питань правового та фактичного вираження людини в державній владі;
- 4) висвітлити систему норм антропоцентричного характеру щодо статусу та поведінки суб'єктів публічної влади, виходячи із нормативної бази конституцій Франції, Чехії, Польщі та України;
- 5) крізь призму аналізу історичних підходів, емпіричних фактів, доктринальних поглядів та нормативної бази дослідити та окреслити парадигму антропоцентризму суб'єктів публічної влади як частину структури сучасного конституціоналізму;
- 6) теоретично визначити місце та роль антропоцентризму суб'єктів публічної влади у конституціоналізмі сучасної держави;
- 7) висвітлити практичне значення антропоцентризму для конституційного права в цілому та функціонування державного ладу зокрема.

Об'єктом дослідження є явище антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави.

Предметом дослідження є теоретичні та правові форми вираження антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави, а також їх практичне значення для конституційного права та державотворчих процесів.

Методи наукового дослідження. У процесі виконання завдань методологічною базою дослідження слугувала сукупність методів. Серед загальнонаукових — *метод діалектики* використаний для відображення взаємозв'язку теоретичних та правових форм вираження антропоцентризму, а також при формулюванні парадигми антропоцентричних переходів у структурі конституціоналізму (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1); *метод герменевтики у поєднанні*

із лінгвістичним методом були використані для дефініціювання понять та тлумачення нормативних джерел (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3); *структурно-функціональний метод* застосований у процесі систематизації усього матеріалу дисертаційного дослідження; *методи класифікації, типологізації та синтезу* використані для узагальнення та послідовного викладу взаємопов'язаних теоретичних та правових форм прояву досліджуваного явища (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2 та 3.3); *метод прогнозування* використаний при описі практичного значення антропоцентризму для конституційного права та державного ладу (підрозділ 3.3); *метод індукції* застосований для виведення теоретичних понять, парадигм та узагальнень із фактичних засновків (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2); *метод дедукції* використаний для опису практичних результатів дослідження (підрозділ 3.3.). Серед спеціально-наукових методів використані такі: *формально-юридичний метод* — у рамках усієї роботи для дослідження правових норм і понять, що пов'язані із зазначеною проблематикою; *ретроспективно-правовий метод* — для висвітлення історичних поглядів на закономірності державотворення (підрозділ 1.1.); *порівняльно-правовий метод* — для зіставлення емпіричних фактів державного правління та конституцій країн Центральної та Східної Європи (підрозділи 1.2, 2.2); *метод правового моделювання* — для висвітлення можливого застосування правових норм та теоретичних конструкцій у поєднанні із антропоцентричним елементом (підрозділ 3.2, 3.3); *логіко-нормативний метод* — для узагальнення правових закономірностей (підрозділ 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). У рамках дослідження був запроваджений *метод конституційного (юридичного) антропоцентризму*, що використовується для визначення та вдосконалення правових норм, реалізація яких супроводжується застосуванням поведінкового елемента суб'єкта конституційно-правових відносин. Цей метод знайшов своє особливе відображення при аналізі норм конституційного законодавства, формулюванні юридичних понять та теоретичних явищ у конституційному праві (підрозділи 1.2, 2.2, 3.2, 3.3).

Наукова новизна здобутих результатів. Конституційне право — це наука, що спрямована на вивчення та удосконалення фундаментальних закономірностей функціонування і взаємодії суспільного та державного ладу як складових конституційного ладу. Основою двох ладів є людина, котра, будучи у правовому статусі (громадянина, іноземця, державного службовця) та застосовуючи свій людський потенціал у формі фактичної поведінки, створює юридичні факти, які стають підставами для конституційно–правових відносин. Новизна здобутих результатів полягає у розкритті антропоцентризму як функціональної складової конституційно–правових відносин, від якої залежить ефективність сучасних державотворчих процесів.

У результаті проведеного дослідження *вперше*:

– було здійснено огляд конституціоналізму із точки зору антропоцентризму суб'єктів публічно-владних повноважень. Це стало можливим через їх персоналізацію, тобто конституційний аналіз законодавчої влади та її функціонування було розкрито через парламентаря, виконавчої влади — через президента та урядовців, а судової влади — через особу судді та правового статусу кожного з цих суб'єктів;

– систематизовано історичні погляди щодо антропоцентризму в державній владі, які на сучасному етапі стали напрямками конституційного регулювання;

– проведено аналіз емпіричних фактів практики державного правління у співвідношенні із застосуванням норм антропоцентричного характеру конституційного законодавства Франції, Чехії, Польщі та України суб'єктами публічно-владних повноважень цих країн. Це дозволило відобразити сутність сучасного конституціоналізму та специфіку його функціонування крізь призму конституційного правила поведінки та можливостей його застосування. У рамках цього підходу було виявлено, що сучасні суспільні нестабільності, зокрема протести (котрі бувають суперечливі), вимагаючи високого рівня знань та інших форм людського потенціалу від керівників центральних органів

державної влади, можуть не мати правового інструментарію для їх належного врегулювання;

– відображено систему результатів наукових досліджень юридичної доктрини, які пов'язані із визначенням місця людини в державному механізмі, їх взаємодією, впливом людського чинника на державотворчі процеси та інші теоретико-правові аспекти прояву антропоцентризму;

– виокремлено, систематизовано та досліджено норми конституційного права Франції, Чехії, Польщі та України, які носять антропоцентричний характер, а також запропоновано використання людського чинника як інструмента юридичної техніки при формулюванні диспозицій конституційних правил поведінки суб'єкта владних повноважень. Використання цього інструменту відображається у правовій нормі за формулою: поєднання міри можливої поведінки (права) або необхідного власного розсуду (дискреційного повноваження) із певним стандартом (знаннями, вміння, навичками, досвідом, розумінням явищ або обставин, наприклад, верховенства прав, збалансованості інтересів або конкретних знань та іншого) відповідно до тих чи інших умов застосування;

– у результаті поєднання конституційно-правових статусів кількох суб'єктів публічно-владних повноважень у диспозитивному зв'язку між собою було виявлено явище колективного антропоцентризму, котре в конституційно-правових відносинах відображає механізм ухвалення рішень, процес якого залежить від вольової участі кожного суб'єкта. Формами його правового прояву є процес узгодження позицій (домовленість), консультацій (ознайомлення із поглядами сторін), колективна згода (ухвалення рішення шляхом голосування), процедура контрасигнації, а також складні правові процедури вирішення розбіжностей та формування колегіальних органів держави кількома гілками влади;

– на основі результатів теоретичного огляду створено парадигму антропоцентризму суб'єктів публічно-владних повноважень як частини сучасного конституціоналізму. Конструкція парадигми відображає сутність

історично описаних поглядів та ідей антропоцентричного характеру, що виражені узагальненими поняттями (царі (правителі) та вимоги до них, адміністрація, місце людини в державній організації, інтерес та закон) у практиці сучасного державотворення, у напрацюваннях правової доктрини та нормативному втіленні у конституціях країн Центральної та Східної Європи;

– створення такої парадигми дозволило визначити місце та роль антропоцентризму суб'єктів публічної влади в сучасному конституціоналізмі. *Місце* визначається крізь призму кількох підходів: 1) із точки зору *конституційного ладу* антропоцентризм як явище повинен виступати третім компонентом між суспільним ладом та державним ладом. Це пояснюється тим, що інтеракції суспільного ладу з державним ладом (завдяки політичним правам громадян та праву на участь в управлінні державними справами зокрема), а також автономне функціонування обох ладів окремо, завжди базується на фактичній поведінці людини, яка, використовуючи людський чинник або людський фактор як дві складові антропоцентричного елемента, реалізовує норми конституційного права для взаємодії у суспільстві та державі; 2) із точки зору *структури конституційно-правових відносин*, що складається із юридичного факту, суб'єктів, об'єкта, предмета та змісту, антропоцентризм, втілюючись у знаннях, вміннях, навичках, досвіді особи, знаходить своє місце у внутрішньому елементі матеріальної складової змісту цих відносин. При цьому юридичною складовою змісту виступають права та обов'язки, а зовнішнім елементом матеріальної складової є фактична поведінка суб'єкта відносин; 3) із точки зору формулювання *норм конституційного права* (статусних повноважень суб'єктів публічної влади) формально виражений антропоцентризм найчастіше застосовується в цензах конституційної дієздатності. Бувають також окремі винятки застосування, пов'язані із виконанням конституційних обов'язків у поєднанні з певними знаннями. Без формального визначення людський чинник застосовується при реалізації прав та дискреційних повноважень, а також обов'язків у частині виконання присяги, свідомого дотримання заборон та обмежень. У свою чергу, *роль*

антропоцентризму (у контексті поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин) полягає в тому, що через нього здійснюється перехід юридичної конституції у фактичну. Це спричинено тим, що юридичні норми реалізуються тільки через потенціал людини. Втілюючись у нормах конституційного права та забезпечуючи практику їх реалізації, явище антропоцентризму стає невід'ємною складовою сучасного конституціоналізму;

– запропоновано визначення *антропоцентризму в сучасному конституціоналізмі*, котре, враховуючи формулу конституціоналізму (конституційно правова норма + практика її реалізації), дефінується як *явище, що визначає людину, її людський чинник або фактор крізь призму юридично обумовленої поведінки сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права*. Людський чинник у цьому визначенні означає знання, вміння навички, досвід та інше, що передбачено або не передбачено конституцією, а людський фактор означає неналежне виконання повноважень чи інший негативний вплив особи на державотворчі процеси, регулювання якого в окремих випадках передбачено основним законом (наприклад, звільнення судді за порушення обов'язку підтвердити законність джерел походження майна).

У результаті проведеного дослідження *вдосконалено*:

– конституційно-правовий статус суб'єкта владних повноважень, що набув більш уніфікованої структури, котра складається із передбачених конституцією гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень. Елементи впливають із норм основного закону і мають систему зі внутрішньою класифікацією та належністю до гілок влади;

– класифікацію суб'єктів конституційного права, котра поділяється на первинні (індивідуальні) та похідні (колективні) суб'єкти. До первинних (*індивідуальних*) належать громадяни, іноземці, особи без громадянства, а у співвідношенні із правом на участь в управлінні державними справами — суб'єкти пасивного та активного виборчого права, парламентарі, президент, урядовці, судді та інші державні службовці. До похідних (*колективних*)

суб'єктів належать — народ держави, національні меншини, корінні народи та інші. Стосовно права на участь в управлінні державними справами до колективних суб'єктів належать також ті, що приймають рішення шляхом узгодження позицій та в інших формах колективного антропоцентризму — парламент, уряд, колегіальні суди, інші органи. До цієї групи як похідних суб'єктів можна віднести політичні партії, громадські та релігійні організації;

– практичне значення антропоцентризму, який відіграє вагомую роль також і для інших напрямків. У державному механізмі ефективним є застосування людського чинника для регулювання імперативного мандату парламентаря, удосконалення цензових вимог та їх механізмів реалізації для зайняття посади глави держави, урядовців і державних службовців. Антропоцентризм може бути ефективно використаний у процесі побудови органів державної влади, організація яких повинна починатися із чіткого визначення сфери державного регулювання, а тоді — функцій і повноважень адміністрування у цій сфері. Чітке розуміння власних завдань та їх суспільне значення дозволить державному службовцеві ефективніше виконувати свої повсякденні функції. Судовій владі використання явища антропоцентризму дозволяє контролювати суб'єктивність розгляду справи та зменшити її вплив. Це можливо здійснити через запровадження як різновиду судового розгляду закритого перегляду справи, коли сторони справи та суддя не відомі одне одному, а сама ідентифікація суб'єктів відбувається шляхом шифрування та розшифрування автоматизованою та централізованою для всієї судової влади системою.

У результаті проведеного дослідження *набуло розвитку*:

– вчення про конституціоналізм, яке при подальшій розробці досліджуваного явища антропоцентризму може бути розширене цілою системою інструментів впливу на поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин, що базується на різноманітних стандартах поведінки та способах її застосування. Ці інструменти через утілення у нормах конституційного законодавства дозволятимуть ефективніше впливати на практику суспільних та державотворчих процесів;

– визначення норми конституційного права через пропозицію доповнити його ознакою, яка відображає поєднання правила поведінки із фізичним виконанням, опосередкуванням людиною або з вольовим елементом. Таким чином, конституційно-правова норма — це опосередковане через поведінку людини правило (або правило фізичної поведінки особи чи правило вольової поведінки), яке санкціоноване народом або державою, спрямоване на регулювання суспільних відносин у сфері конституційного права та забезпечується передбаченими законом засобами впливу. Ця ознака у тій чи іншій формі вже була застосована у визначеннях кількох авторів (О.І. Степанюка, О.Ф. Фрицького), але, аргументуючись очевидністю уточнення, не набула широкого застосування в юридичній доктрині. На наш погляд, така конкретизація конституційного правила поведінки дозволяє коректніше розмежовувати та класифікувати суб'єкти конституційно-правових відносин, конкретизувати механізм реалізації норм конституційного права, виправити неточності теорії конституційного права та здійснити інші покращення.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що пропозиції та висновки можуть бути використані в такий спосіб:

теоретичний напрямок — дослідження і застосування явища антропоцентризму дозволяє конкретизувати та детальніше визначати фундаментальні теоретичні поняття в конституційному праві та юриспруденції як галузі знань, досконалість яких є запорукою належного розуміння та ефективності суспільних і державотворчих процесів;

науковий напрямок — результати, отримані внаслідок проведеного дослідження, розкривають поняття антропоцентризму суб'єктів публічної влади та його значення для конституційного права. Це дає початок для перспективних досліджень, спрямованих на вдосконалення теорії, формулювання конституційно-правових норм, практику їх реалізації та інші напрямки теоретичної і практичної розвідки;

нормотворчий напрямок — чітке урегулювання поведінкового елемента суб'єкта владних повноважень, його людського чинника може бути використано як інструмент юридичної техніки при формулюванні норм конституційного права. Також запропонований метод конституційного (юридичного) антропоцентризму може бути частиною антропологічної експертизи законодавства, що дозволить досліджувати закон із точки зору його виконавця та виконання;

напрямок навчальної дисципліни — антропоцентризм як поняття є предметом вивчення інших правових наук, але як явище, відображаючи поведінку суб'єктів владних повноважень та її вплив на практику реалізації норм конституційного права, може бути тематикою вивчення таких навчальних дисциплін: «Актуальні проблеми конституційного права», а також «Теорії держави та права», «Адміністративного права», «Державного будівництва», «Юридичної деонтології», курсу «Юридична техніка». У «Конституційному праві» явище антропоцентризму на сучасному етапі може вивчатися як частина теми про конституціоналізм та (або) теоретичний елемент структури тематики конституційного ладу;

напрямок правової культури — розуміння явища антропоцентризму в конституційномі та юриспруденції підвищить рівень правової культури населення. Усвідомлення того, що державотворчі процеси залежать від поведінкового елемента суб'єктів конституційно-правових відносин, а також того, що рішення можуть прийматися із врахуванням суспільного впливу, дозволить ефективніше розвиватися громадянському суспільству як соціальному фундаменту суверенної організації.

Апробація здобутих результатів здійснювалася шляхом публікацій у наукових періодичних виданнях «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право», «Конституційно-правові академічні студії», «Порівняльно-аналітичне право», «Юридичний науковий електронний журнал», «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції», «Право та державне управління», «Науковий вісник публічного і приватного права», а

також у збірнику «Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-13 квітня 2019 р., м. Ужгород)» та в німецькому правовому журналі «Recht der Osteuropäischen Staaten».

Структура та обсяг роботи. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, які структуруються з семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, із них основного тексту 178 сторінок. Список опрацьованих джерел налічує понад 330 найменувань, із них для написання структурного викладу матеріалу було використано 154 найменувань, що стали основою списку використаних джерел. Додатки складаються із однієї таблиці, однієї схеми та списку публікацій здобувача.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ВИТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Тенденції історичних поглядів на антропоцентризм у державному механізмі

«Людина є мірою всіх речей» — це одне із суджень відомого давньогрецького філософа Протагора. Ця сентенція, з одного боку, засвідчує той факт, що ідея антропоцентризму бере початок від найдавніших часів, а з іншого боку, стверджує, що змістовне наповнення усього існуючого в цьому світі, зумовлене людиною, функціонує через неї і для неї [92].

Антропоцентризм — (грець. *ἄνθρωπος* — людина, *κέντρον* — центр, середина чогось) — вчення, згідно з яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, що в ньому відбуваються [160], [89, с. 23].

Саме поняття набуло розвитку в епоху Відродження, хоча його не слід плутати із поняттям гуманізму, котре, на відміну від антропоцентризму, відображає ставлення до людини як до цінності, тобто через турботу про її благо та з повагою до її гідності [109, с. 193]. У співвідношенні з гуманізмом антропоцентризм, на наш погляд, відіграє конструктивну роль (втілює взаємодію саме суб'єктів, їх інтересів та інше), а гуманізм відображає якісну характеристику людських взаємин.

Отже, подібно до того, як людина визначається фокусом природи, науки і техніки, її варто розглядати також як міру державного механізму. Для належного відображення місця людиноцентризму у функціонуванні механізму сучасної держави слід здійснити огляд історичних візій філософів-науковців на цю проблему.

Умовно ці погляди можна поділити на чотири групи: 1) ті, що стосуються вимог до особи-правителя, а також аспектів розподілу функцій одного (правителя) між багатьма (адміністрація); 2) ті, що обумовлюють людину як

суб'єкта владних повноважень; 3) ті, що стосуються інтересу особи в рамках державної організації; 4) ті, що акцентують на законодавчих рамках владної свободи посадовця [153].

Вимоги до правителя. Із найдавніших часів народи були під владою царів, князів чи інших правителів, які одноосібно управляли ними, збільшуючи територію та слідкуючи за правопорядком. Наявність достойного правителя дозволяла націям жити в злагоді та процвітання, а його відсутність призводила до занепаду і страждань. У Біблії, у Книзі приповістей Соломонових (глава 28, вірш 2), написано: «Коли край провиниться, то має багато володарів, коли є людина розумна і знаюча, то держиться довго» [10. с. 737].

Про вагомість саме такого володаря у свої працях згадував **Платон**, звертаючи увагу на правителя-філософа. Такий правитель повинен не тільки пізнавати істину (те, що правдиве), а й утілювати її в життя своїми повсякденними справами [78, с. 35]. Правління згідно з Платоном можна класифікувати на зряче та сліпе. Для зрячого правління характерним є підґрунтя глибоких знань, а сліпе базується тільки на вадах верхівки [67, с. 47].

Багато філософів описувало особливі здібності, котрими повинен бути наділений правитель. Платон до таких здібностей відносив паралелі: розуму і мудрості, серця і мужності, поміркованості та розсудливості — на противагу тілесним та чуттєвим потребам [4, с. 14].

Марк Тулій Цицерон хоча і брав за основу здібності, на кшталт мудрості, компетентності, справедливості, красномовності та обізнаності в основах права, однак у нього ці якості мали більш глибокий характер, оскільки були ґрунтом для далекоглядності правителя: державному діячеві годиться не просто бачити, а й передбачати повороти правопорядку [4, с. 27]. Державна справа згідно з Цицероном — це гармонійне поєднання знань (обізнаності, компетентності, мудрості) та мистецтва (красномовності і справедливості) [40, с. 16]. Цілком погоджуємося із цією думкою, оскільки, як колись, так і тепер державне управління повинно засновуватися на багатьох уміннях, креативних підходах та гострому мисленні. Марк Тулій Цицерон наголошував, що чесноти

існують для того, щоб ними керуватися, використовувати їх у справах, особливо державних. Керівництво державою потребує досвіду, а для мудрого керівника пріоритетними повинні бути знання [127, с. 30, 54].

Абу-ль-Валід Мухаммед ібн Ахмед ібн Рушд (Ібн Рушд, або латинізоване ім'я Аверроес), на відміну від М.Т. Цицерона, підкреслював необхідність військового походження правителя. Вагомими, на погляд Аверроеса, була фізична досконалість, великодушність, хоробрість, рішучість та добра пам'ять. Невід'ємними якостями були вміння красномовності і справедливості (відстоювання правди) [4, с. 39].

Значущі вимоги щодо особи правителя були також запропоновані **Нікколо ді Бернардо Мак'явеллі**. Здібність перетворюватися із лева на лисицю — це поєднання сили та мудрості. Вміння бути левом потрібне для того, щоб вовків відганяти, а вміння бути лисицею, щоб сильце обійти [48, с. 187]. У такий спосіб утворюється діада захисту від ворогів (військове походження та фізична досконалість правителя, передбачена Ібн Рушдом) і уникнення складної кризової ситуації або виходу зі неї (вимога далекоглядності правителя, прописана М.Т. Цицероном). Немає значення, на думку Н. Мак'явеллі, яка форма державного правління, вагомим є те, щоб правитель був авторитетним, володів мистецтвом політики та міцною державною волею. Якщо Цицерон визначав державну справу як поєднання знань та мистецтва, то Н. Мак'явеллі доповнив Марка Тулія, порівнявши правителя із скульптором, який відчуває красу та має досвідчену майстерну руку [4, с. 158]. Італійський дипломат наводить приклад Реміро д'Орко — людину жорстку і рішучу, діставши всю повноту влади, описує науковець, він за короткий час зумів досягти миру та згоди, чим і прославився немало [58, с. 436]. Раміро д'Орко досяг успіху, маючи особливі людські якості та вміння, що дозволили йому природно виконувати свої обов'язки.

Вагомий внесок у бачення значення антропоцентризму в державному механізмі зробив **Григорій Савич Сковорода**, висвітлюючи ідею сродної праці, тобто того, що кожен повинен займатися спорідненим для нього. «І

воїном, хто народжений, дерзай, озбройся: із природою швидко навчишся. Захищай землеробство і купецтво від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і веселощі. Бережи своє звання як око» [4, с. 204]. У цих рядках іде мова про професійну відповідність — здатність від природи виконувати ті чи інші функції. Хоча ці рядки і стосуються воїна, але «бути правителем» — це дуже близьке до «бути воїном».

Цікавим переплетінням із поглядами Г. Сковороди є погляди **Томмазо Компанелли**, котрий у своїй праці «Місто Сонця» наділяв правителя (Го) енциклопедичними знаннями: історії всіх народів, влади, звичаїв та релігійних обрядів, знаннями з математики, фізики, астрономії, механіки, розуміння призначення, гармонії світу, міці, мудрості та любові Божої. У рамках його праці зародилося питання: «Хіба може оволодіти всіма мистецтвами і науками той, хто не вирізняється винятковим і всебічним обдаруванням, отже, й неабиякою здібністю правити державою?» [68, с. 141–143]. Під винятковим і всебічним обдаруванням слід розуміти багатогранність розвитку людської особистості, її природні вміння та як результат цих умінь — набуті знання.

У такий спосіб правитель, для якого влада є «сродною працею» за Г.Сковородою, буде відрізнятися від інших людей особливими здібностями, вміннями та мудрістю і його робота буде природною для нього. «Що може бути солодшим природженому воїнові як не військова справа?». А виконання такої справи («сродної») гарантовано буде успішним. «Щодо мене, то мені миліша кожна людина, яка живе у спорідненому своєму. Не можу насолодитися видовищем, коли вона діє і її дія, як смирна, видає добрі запахи...» [104, с. 439]. У випадку із правителем — це добрі державотворчі рішення.

Вагоме значення для правителя, окрім природних здібностей, відіграє і вміння, вишколеність. **Клод Андріан Гельвецій** стверджував: якщо людину одразу покласти на трон, то вона почне поводитися, як будь-який східний деспот [4, с. 118]. Щоб запобігти призначенню непідготовленої людини, у сучасному світі встановлюють певні вимоги та стандарти для правителів, які

повинні стримувати сваволлю державця в рамках закону, про що також йтиметься нижче.

Розподіл функцій та адміністрація. Із темпами розвитку суспільства та збільшенням виробництва зростали і функції держави. Необхідність її присутності в різних галузях суспільної сфери привело до явищ диференціації та спеціалізації. **Макс Вебер**, описуючи владу в рамках цих процесів, зазначав, що харизматичне правління, яке централізувалося в руках пророка, героя, демагога чи вождя і ґрунтувалося на економічних, політичних та ідеологічних функціях зазнало диференціації [43, с. 445]. Утворилися окремі інститути, які спричинили занепад харизматичної влади. Якщо раніше добробут залежав від вправного керівництва окремого індивіда, то після диференціації, що, на наш погляд, можна вважати перевтіленням старої держави в сучасну, норми (система догм, правових та моральних приписів) стали традицією чиновників, а суперечки — справою інших спеціалістів [4, с. 369-371].

Подібну думку можна знайти в **Герберта Спенсера**, сучасника М. Вебера, котра стосується спеціалізації, тобто об'єднання індивідів у групи, що виконують тільки їм притаманну функцію [4, с. 292]. У контексті суспільного розвитку це приводить до виникнення нових відносин та зв'язків між складовими елементами певної системи (держави) [125, с. 375]. Те, що раніше виконувала одна людина (правитель), згодом почали виконувати групи індивідів, свого роду адміністрація, сьогодні — це уряд, а раніше — оточення правителя.

Вагомим фактором в адміністративному управлінні є застосування співвідношення спеціалізації та особи. Вже згаданий Томмазо Кампанелла у праці «Місто Сонця» описав помічників Го (правителя) в образі трьох начальників: Сили, Мудрості та Любові. Перший займався військовими справами, другий мав обов'язки, пов'язані із наукою та технікою, а завдання третього — збереження і продовження роду, час сівби і жнив, корми, одяг, виховання дітей. Не може військовими справами займатися Любов, як і Сила опікуватися дітьми. Тут чимале значення має елемент професійної освіченості,

ці чиновники повинні володіти теоретичними і технічними знаннями, знати принципи, спільні для всіх наук і мистецтв, керувати справами, давати нагороди і накладати стягнення [68, с. 135-138]. М. Вебер, описуючи професіоналізм чиновників, як і Т. Компанелла, звертав увагу на високу компетентність, однак, окрім неї, до адміністрації ще висунув низку характеристик, на кшталт морального та матеріального престижу, непов'язаність із інтересами класів, партій чи груп; засудження соціальних конфліктів, неприйняття політичних рішень — тільки їх виконання. Врешті, науковцем визначено, що волю діячів (правителів) можна виконати тільки за допомогою апарату [4, с. 367], [49, с. 22–23].

Найвагомішим, однак, на наш погляд, є те, на чому зосереджував свою увагу також Н. Мак'явеллі, описуючи республіку, в котрій окремі функції державної влади розподілені між людьми відповідно до їх нахилів та здібностей [4, с. 158]. У цьому контексті можна чітко простежити «сродність праці» Г.Сковороди, про котру було згадано вище, втім її прояв тут відбувається крізь призму спеціалізації, а отже, стосується не тільки правителя, а й чиновників (адміністрації).

Проблеми антропоцентризму в адміністрації державної влади торкався **Конфуцій**. Даючи поради мудрому адміністраторові (керівникові) діяти в інтересах людей, прагнути до добра, завойовувати довіру, філософ також наголошував на довірі до працівників, на необхідності пробачати їм дрібні помилки і найголовніше — залучати до служби добродесних і здібних [4, с. 32–33].

Томас Мор у своїй праці «Утопія» звертав увагу на загрозу смертної кари за порушення заборони обговорювати громадські справи поза засіданням сенату чи поза народними зборами [68, с. 57]. Окрім того, утопіст критикував королівських радників (службовців), кажучи, що одні мовчать, бо самі потребують поради; другі, маючи здібності, завжди підтримують тих, хто при владі; а треті вважають, що неминуче повинно загинути суспільство, в якому знайдеться хоча б один розумніший від їх предків [68, с. 25–26]. У такий спосіб

акцентується на недосконалості керівництва, що є причиною складного становища держави і суспільства в ній. Якщо ж керівництво ініціативне, зацікавлене в розвитку, поважає державні справи та використовує ефективно свої знання, то це неодмінно приведе до позитивних результатів.

Жан Боден підкреслював важливість належних стосунків між правителем та підданими. Оголошення волі правителя може бути реалізоване тільки в результаті ретельного розгляду та з урахуванням мудрих пропозицій найбільш проникливих радників та управителів [4, с. 73]. Антропоцентричний чинник у цих випадках включає в себе не тільки талант підлеглих, які можуть і хочуть його реалізувати на користь держави, а й уміння знаходити компроміс між поглядами правителя і управителів. Це має вагоме значення, оскільки, як відомо, — *Ubi concordia, ibi victoria* (з лат.— де згода, там перемога). Із цього приводу **Іван Франко** підкреслював, що свобода досягається через узгодження волі окремої людини із волею колективу. Громада — це особистості, котрі у суспільних справах потребують згоди [61].

Підсумовуючи характеристику антропоцентричного чинника в адміністрації правителя, варто навести погляди **Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля**, котрий зазначав, що функції держави розпорошені і збережені, пов'язані із індивідом, котрий їх дотримується і здійснює. Цей індивід обумовлений не просто природним буттям, а об'єктивними якостями — здібностями, уміннями, характером. Ці якості крізь призму адміністративних повноважень потребують виховання та підготовки для особливої справи. У цьому філософ знаходить пояснення, чому посада не може ні передаватися, ні продаватися [17, с. 245]. Для неї потрібно мати як компетенцію Т. Компанелли та М. Вебера, так і «сродну» належність Г. Сковороди та Н. Мак'явеллі.

Обумовлення людини як суб'єкта владних повноважень. У період Нового часу антропоцентризм зумовлений чинником звеличення людського розуму та розвитком механістичних уявлень про природу людини. В цих умовах зароджується соціалізм та думка **Йоганна-Готфріда Гердера** про людину, що народжена для суспільства [26, с. 604]. На противагу цьому напрямку існували

гуманістичні засади політичної антропології, які протидіяли дегуманізації відносин, коли людина із «гвинтика», «фактора» набувала статусу «чинника», «міри всіх речей» [141, с. 23].

Подібне співвідношення думок з приводу місця людини в системі державного утворення існувало і раніше. Спробуємо визначити ті ідеї та міркування, які характеризували людину, значення її особистості в державній організації.

Томас Гоббс у праці «Левіафан» описав державу, котру, порівнявши із людським тілом, наповнив різними органами, м'язами та нервовими закінченнями. Функції цих органів виконує людина або групи людей. Однак виконання функцій та безпосереднє підпорядкування здійснюється не настільки умовою згоди, наскільки внаслідок силового примусу [18, с. 184, 225, 238]. Це могло б дати підставу вважати думки Т. Гоббса підтримкою механістичності держави, чим підтвердити втрату людиною будь-якої самобутності і перетворити її на простий первинний елемент великої конструкції. Втім англійський філософ також зазначав: «Коли ж держави занепадають не внаслідок зовнішнього насильства, а через внутрішні міжусобиці, то люди винні у цьому не тому, що вони матеріал, з якого складено держави, а тому, що вони творці і розпорядники останніх» [18, с. 184, 296].

Незважаючи на відмінності в поглядах щодо організації державної влади, **Шарль Луї Монтеск'є** у своїй праці «Про дух законів» підтверджував думку Т. Гоббса. Поглядом французького правника було те, що держава від первинної ідеї функціонування справедлива, а несправедливість притаманна не державі взагалі, а її антропоцентричному факторові (негативному прояву людської самобутності), тобто посадовим особам або урядовцям. На підтвердження цього він наводить приклад використання армії чи поліції владою у власних цілях. Через прояв фактора людської самобутності (людська пристрасть) правителі зі слуг народу стають володарями. «Монархія гине, якщо правитель все відносить одноосібно до самого себе, зводить державу до своєї столиці, столицю — до свого двору, а двір — до своєї особи» [4, с. 103]. Виходячи із вищенаведеного,

можна зробити висновок про вагомість людської особистості, її свідомого ставлення до державних функцій та повноважень. Починаючи від рівня простого громадянина, державного службовця і завершуючи керівною посадою правителя, свідоме та відповідальне ставлення визначає розвиток чи занепад усієї організації публічної влади.

I. Руссд, звертаючи увагу на людину як істоту політичну, не розрізняв державу і суспільство. Він вважав, що держава — це система соціальних відносин [68, с. 105]. Вона наповнена людиною та її рішеннями, що впливають з волі останньої.

Томас Джефферсон стверджував: «...всі люди створені рівними, вони наділені Творцем природними і невідчужуваними правами, до яких належить право на життя, свободу і прагнення до щастя; для забезпечення цих прав люди створюють уряди, які беруть на себе справедливу владу зі згоди тих, ким вони правлять...» [2, с. 106]. Але ж і уряди наповнені людьми, адже: «Творець створив землю, — як зазначав американський президент, — для живих, а не для мертвих. Влада і право можуть належати лише людям, а не речам, не якійсь матерії, що позбавлена волі» [4, с. 137]. Отже, людина не може бути матерією для держави, які б функції вона не виконувала, особливо якщо це стосується правителів та урядовців на вищому рівні, оскільки у своїй діяльності вони користуються проявами волі.

«Будь-якому суспільству за допомогою необхідних заходів можна надати який завгодно характер, починаючи із кращого і завершуючи гіршим, від найбільш непросвіченого до найбільш розвиненого; здійснення таких заходів значною мірою залежать від осіб, які мають вплив на справи людські», — до такого висновку дійшов **Роберт Оуен**, котрий зумів удосконалити своє текстильне підприємство у Нью-Ланарку настільки, що коли чиновники приїжджали до Великобританії, то неодмінно повинні були його відвідати [4, с. 167]. Удосконалення мали соціальний характер: житло для робітників, організація самоврядування, створення спеціальної комісії з прибирання, продуктові магазини з дешевими цінами для працівників, організація медичної

допомоги, систематична боротьба із надмірним споживанням алкогольних напоїв (узятий під контроль їх продаж), відкрита дешева їдальня. Окрім цього, були створені ясла, майданчики для дітей, а робочий день скорочено із 14 годин до 11, а потім до 10. Чисельність населення в містечку зростає із 1,5 тисячі до 2,5 тисяч [1, с. 8] Р. Оуен своїми справами довів, наскільки самотність та креативність людської особистості, її волі має значення для організації життєдіяльності всього суспільства.

Члени уряду, котрі і є суб'єктами людського чинника, згідно з Г. Гегелем, повинні бути наділені також державною свідомістю [17, с. 261]. Ідея державної свідомості, на наш погляд, — це основа поняття *громадянське суспільство*, тобто суспільства, в якому добробут держави є інтересом кожного громадянина. Однак у випадку із урядом державна свідомість стає невід'ємною складовою людини в державі, що перетворює її із особи, яка просто виконує функції «гвинтика», на особу, державотворчі дії якої виступають «цінністю», оскільки мають, як зазначав сучасний італійський філософ Е. Агацці, «внутрішню належність», впливають із переконань людини, її досвіду та здібностей [123, с. 146]. І не суттєво, чи приймає урядовець рішення, чи виконує розпорядження: допоки він має елемент «внутрішньої належності», його дії є цінністю та носять невід'ємний характер.

У такий спосіб, розглядаючи погляди науковців щодо місця та ролі людини в державному механізмі, можна чітко простежити, що первинним елементом держави і тією основою, на котрій функціонує ця ідея, є людина і виконання нею функцій. Остаточним чинником, який визначає динамічність розвитку всієї організації публічної влади, є людська воля (вибір у роботі між пасивністю, легковажністю та ініціативністю, добросовістю і ефективністю).

Генрі Девід Торо мріяв про державу, яка буде справедливою до всіх людей, а до особистості, ніби до сусіда, ставитиметься із особливою повагою. Врешті-решт допоки держава не буде визнавати, що вся сила і влада походять від людини, доти вона не зможе стати вільною [4, с. 70, 272]. Дослідник вважав,

що суспільство повинно складатися спершу з людей, а вже потім із підданих уряду [15, с. 72].

Інтерес особи в державній організації. Однак перетворивши людину із фактора на чинник (із «гвинтика» на «міру речей»), котрий має значення, невідворотним буде зіткнення із тим, що згідно з Ш.Л. Монтеск'є є причиною несправедливості держави — це прояв людського інтересу.

Інтерес виступає у цьому випадку результатом бажань особи, поєднання її потреб та прагнень. Це поняття в класичному вигляді було введено в юриспруденцію в ХІХ столітті **Рудольфом фон Єрингом**. За допомогою цього поняття здійснювалося розмежування між публічним правом, що захищає інтереси суспільства і держави, та приватним правом, котре спрямоване на захист інтересів приватних осіб [87, с. 79]. Як зазначають науковці, Р. Єринг здійснив обґрунтування, що право походить від суспільних відносин, рушійною силою котрих є саме людський та колективний інтерес [59, с. 35].

Ф. Гегель наголошував на проблемі ототожнення особистого та загального у державі, що, на наш погляд, пізніше і стало проявом інтересу (приватного та публічного) [4, с. 219]. Утім для організації публічної влади чи місцевого самоврядування прояви приватних інтересів (як індивідуальність особистості) державних чиновників можуть бути як позитивним, так і негативним явищем. Особистий інтерес крізь призму державної свідомості (патріотизм чи досягнення суспільно корисної мети) є однозначно позитивним проявом, однак якщо йде мова про особисту вигоду, то державно-суспільний розвиток піддаватиметься тиску, який неодмінно призведе до руйнування всієї системи.

Із цього приводу Платон писав про заборону володіння будь-якою власністю для воїнів та правителів. Прояви корисливого інтересу повинні бути усунені. Слід заборонити також і постачання за рахунок народу, а власність має бути спільною, щоб уникнути спокуси збагачення [4, с. 15]. Такі заходи, на погляд античного мислителя, повинні були б запобігти зловживанню

військовою та державною владою, сприяти належному виконанню обов'язків [131, с. 8].

З іншого боку, характеризуючи погляди Н. Мак'явеллі, науковці визначають, що особистий інтерес — це рушійна сила, щоб займатися державними справами. Громадяни можуть брати участь у державних справах, маючи на меті задовольнити певну публічну чи приватну потребу, наприклад достойність правління, високу винагороду та інші вигоди [4, с. 159]. У праці «Державець» Н. Мак'явеллі наводить приклад, коли громадянин обирається народом з метою захисту від сваволі елітних щаблів суспільства (знаті). У такий спосіб інтерес правителя узгоджений із потребою людей (суспільства), а правління його, як стверджує автор, має чималу підтримку, оскільки потреби людей є праведніші за потреби знаті. Або навпаки, інтереси правителя, вибраного елітою, будуть носити більш приватний характер [58, с. 442 – 443].

Чиновник, інтерес котрого не полягає у вигоді від обійманої посади, здатний забезпечити стабільний розвиток та належну суспільну інтеракцію. **Джон Локк** наголошував, що для захисту власності і свободи особи необхідні органи, які б вирішували суперечки чи застосовували покарання [79, с. 205]. Такими справами повинен займатися суддя, що не має пристрастей, тобто його діяльність не зумовлена інтересом, що може вплинути на справедливість рішення [4, с. 159, 96].

Ш. Монтеск'є був прихильником ідеї запровадження інституту цензорів, котрі здійснювали б нагляд за діями та моральністю (а отже, і за реалізацією повноважень без зловживання обов'язків) народу, сенату, посадових осіб. Цей інститут міг стежити за рівновагою між інтересами особи та її повноваженнями [4, с. 104].

Законодавчі рамки владної свободи посадовця. Інтерес до матеріальної вигоди чи інтерес для досягнення якоїсь мети (суспільної, наприклад) — це прояв особистості, котрий потребує не настільки контролю чи правовідновлюючих заходів, як законодавчого врегулювання. На цьому етапі

можемо стати свідками того, як антропоцентризм набуває правового обрамлення.

Н. Мак'явеллі окреслював умови (тобто закони), котрі не дозволяють зловживати владою в республіканській формі правління. Вони втілюються у вимозі короткострокового періоду перебування на посаді глави держави [4, с. 158–159]. Такі умови сьогодні задіяні щодо проявів індивідуальності особи в державному механізмі, наприклад, вікового цензу чи досвіду роботи. В наведених випадках ілюструються способи застосування закону до особи.

З іншого боку, взаємодія людини із законом згідно з **Іммануїлом Кантом** може бути наслідком волі самої людини. Монарх із великою душею спроможний стримувати власні примхи і керувати на засадах права та суворого дотримання закону [4, с. 198].

Г.Д.Торо стверджував, що виховання слід ґрунтувати не просто на повазі до закону, а на повазі до справедливості, тобто до того, що є правильним, що містить у собі «дух закону» та елемент державної свідомості одночасно [15, с. 72]. Така правова культура гарантуватиме спрямування людиною свого потенціалу на належне виконання закону.

Арістотель зазначав, що верховна влада повинна базуватися на законі. Закон не може бути змінений людськими вадами, прояви яких не супроводжуються державотворчим інтересом. Цей закон мусить бути результатом урівноваженого розуму (на наш погляд, це означає узгодженість між інтересами, що є основою справедливості) [63, с. 63—64.]. Хоч яким би закон був справедливим і продуманим, однак ефективність його виконання залежить від людини, її здібностей та особливостей. У Біблії, у главі 31, віршах 4-5 Книги приповістей Соломонових, написано: «Не царям, Ленуїле, вино, не царям, і напій той п'янкий не князям, щоб не впився він та не забув про Закон, і щоб не змінив для всіх гноблених права!» [6, с. 741].

Таким чином, або особа сама обмежується законом, або закон обмежує її. Однак у будь-якому випадку як закон, так і особа повинні мати певного роду субординацію, що, з одного боку, забезпечуватиме сумлінне виконання

обов'язків, а з іншого, не обмежуватиме, навіть сприятиме застосуванню здібностей людини.

1.2 Антропоцентризм суб'єктів публічної влади: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління у країнах Центральної та Східної Європи (Франції, Чехії, Польщі та України)

Цей підрозділ дисертаційного дослідження присвячений конституційному аналізу емпіричних фактів застосування антропоцентричного чинника (людського чинника) під час реалізації норм конституційного права у розрізі державотворчих подій у країнах Центральної та Східної Європи (Франції, Чехії, Польщі та України) [150], [151]. Структурно у першій частині підрозділу здійснено огляд антропоцентризму у Франції, Чехії та Польщі, а друга частина підрозділу стосується України. Фундаментом огляду служать такі критерії: *досвід*, що застосовується; *рішення*, які приймаються; використання *права вето*, *виступи*; можливість *особистого голосування*, *особистість та активність*, а також *згода (коаліція)* при ухваленні рішень. Сутність цих елементів впливає на розвиток усієї країни, визначаючи її пріоритети та забезпечуючи добробут крізь призму можливостей, передбачених конституцією.

Для дослідження було використано наукову літературу, що висвітлює хронологію, характеристику та аналітику діяльності тих чи інших посадових осіб. Було також взято найширше коло інформаційних джерел, котре включає наукові статті, автобіографічні твори, архіви новин та аналітичних телепередач, де ключовими посадовими особами виступають президенти, представники уряду, парламенту та судової гілки влади.

Ухвалення державотворчих рішень та реалізація норм конституції відбувається через специфічний спосіб взаємодії різних суб'єктів, що зумовлюється масштабами впливу та кількістю громадян, на котрих спрямовано ці рішення.

Виклад основного матеріалу варто почати із *досвіду*, наявність котрого для державних службовців різних країн та періодів була зовсім різною. Так, наприклад, майбутній Президент Французької Республіки Франсуа Олланд мав

нагоду ознайомитися з досвідом відомого діяча — Президента Жака Ширака. Із цього приводу Ф. Олланд у своїй книжці «Уроки влади» писав: «Він ділився зі мною своїми роздумами, розповідав про свої поїздки і малював мені галерею портретів політичного життя» [77, с. 159].

Для розв'язання тих чи інших питань має значення попередній досвід ділових зв'язків та спілкування. Наприклад, на Конференції ООН з питань клімату COP-21 (2015 р.) угоду про зменшення видобутку викопних електроносіїв та збільшення альтернативних джерел енергії згодні були підписати Франція, США, Німеччина, Китай, Індія, Філіппіни, держави Тихого океану, Канада, Австрія, але відмовлялася Нікарагуа. Із приводу позиції останньої було залучено Папу Римського Франциска, котрий підтримує зв'язки із колишніми сандиністами, членами нікарагуанської політичної партії «Сандиністський фронт національного визволення». Після такого залучення право вето на конференції в Парижі застосоване не було [77, с. 191–192].

Президент Франції також акцентує на досвіді знань: «Ця цілком особлива наука [податкове право], яку я зумів опанувати і за своєю освітою, і завдяки парламентському досвіду, дала мені змогу чинити опір багатьом пропозиціям, що їх урядовці подавали як серйозні, наслідки яких були б прикрими». Використовуючи свої знання, Ф. Олланд у справі щодо забезпечення фінансової перспективи підприємств прийняв рішення про застосування механізму податкового кредиту. Компанії, що інвестують у науку, можуть вираховувати частку цих витрат із своїх податків. Їхнє зобов'язання встановлюється одразу ж, а держава має витрати тільки наступного року. Цей підхід він вирішив використати і щодо питань зайнятості. Таким чином у 2013 році був запроваджений податковий кредит на конкурентну спроможність та зайнятість у розмірі 4% від фонду заробітної плати підприємств [77, с. 207].

Так само, як і Ф. Олланд, Президент Республіки Польща Олександр Кваснєвський до керівництва державою набув досвіду роботи члена комісії закордонних справ та Голови Конституційної комісії народних зборів, що дозволило йому під час депутатської діяльності займатися проблемами

зовнішньої політики та близько познайомитися із міністром закордонних справ Кшиштофом Скубішевським [36, с. 352]. За каденції саме цього міністра закордонних справ розпочалася Європейська та Євроатлантична інтеграція, напрямки котрої були проголошені 21 березня в Сеймі та 25 червня в Сенаті Республіки Польща [44, с. 322]. Кшиштоф Скубішевський мав чималий вплив на О. Квасневського, котрий за свого президентства активно та конструктивно продовжував уже розпочату політику відомого дипломата.

З іншого боку, в історії сучасної Чеської Республіки перший її Президент Вацлав Гавел в інтерв'ю Ю. Мостовій наголошував на тому, що Оксамитова революція поставила на чолі держави людей, котрі ніколи не вчилися в дипломатичних школах і не готувалися до політичної кар'єри. Завдяки своїм поглядам у певний момент вони були уповноважені взяти на себе відповідальність за справи суспільства. Як інтелектуал і письменник, у якого завжди було багато часу все добре обміркувати, В. Гавел з друзями опинився на очах суспільства, яке оцінювало кожен крок, а на ухвалення принципових рішень було відведено кілька годин [11]. Із цього ж приводу В. Гавел у своїй книжці «Прошу коротко. Розмова з Карелом Гвіждялою, примітки, документи» також акцентує на умовах роботи, в яких опинилася нова політична еліта: «...у нас не було багато традицій, на які можна було б покластися, власне ми мали все вигадати. Те, що ми успадкували від комуністів, неможливо було використати. Тому нам треба було застосувати свої творчі здібності в усьому: від державних нагород до церемоній їхнього присудження, від меблів до паперу та листів, від місця проведення та ходу державних обідів і вечер до святкових уніформ або одягу офіцерів, від стягів, штандартів, флагштоків і посуду до прикрашення залів та офісів скульптурами і картинами» [14, с. 230]. Незважаючи на те, що в цьому абзаці більше йдеться про умови праці, можемо все ж припустити, що творчі здібності застосовувалися і для політичної ситуації.

Негативний досвід також може впливати на політику. Як зазначено в огляді Т. Карпенко, Лех Качинський, будучи засновником націонал-

консервативної партії та сином борця антифашистського опору, тривалий час відмовлявся від запрошення відвідати Берлін. Л. Качинський протягом трьох місяців президентства з офіційними візитами відвідав Ватикан, Лондон, Вашингтон, Париж та Брюссель. Хоча А. Меркель завітала до Варшави, щойно обійнявши посаду канцлера Німеччини. Один із дипломатів щодо цього висловився так: «Він (Л. Качинський) має дізнатися, що це вже не та країна, що була 1945 року» [41].

Конституційні основи юридичного обумовлення *досвіду* полягають у конституційній дієдатності (п. 1, п. 2 ст. 99; п. 3 ст. 127 Конституції Республіки Польща; ст. 19; п. 1 ст. 57 Конституції Чеської Республіки) [163], [135], [161]. Це єдина категорія норм, котра може забезпечити кваліфікованість при прийнятті рішень. Тільки конституційна дієдатність містить вимоги, пов'язані з освітнім цензом, стажем діяльності, територіальною належністю (добрим знанням проблем однієї території), віковим цензом (гарантує наявність життєвого досвіду). Однак для інституту президентства віковий ценз становить у більшості 35 років (за Конституцією Чеської Республіки — 40 років), а для парламентарів нижньої палати (депутата) — 21 рік, сенаторів — 30–40 років. І в жодній країні не зазначено вимогу освітнього цензу чи додаткових знань (крім України, де є вимога знання державної мови для Президента України та суддів). Вимоги освіти та стажу роботи найчастіше застосовуються в судовій гілці влади, хоча, виходячи із наведених вище емпіричних фактів, вони не менш потрібні при реалізації функцій інших гілок влади.

Досвід, знання, вміння, навички та творчі здібності, що є проявом людського чинника, для ухвалення *рішень* у сучасних державах часто визначальні. «Після всіх порад, думок, найобгрунтованіших пропозицій останнє рішення ухвалює глава держави. По закінченні обговорення обличчя повертається до мене, щоб вислухати, погоджуюся я чи ні, щоб започаткувати якусь тонку реформу, протистояти тій чи іншій кризі або ризикувати життям наших солдат», — так пише про ухвалення своїх рішень Ф. Олланд [77, с. 8].

Рішення президента можуть також ухвалюватися і щодо індивідуальних питань, як-от справа Леонарди Дібрані. Ця школярка — донька емігрантів, котрі бажали дістати французьке громадянство, але у зв'язку із тим, що сім'я не відповідала всім критеріям закону, їм було відмовлено. Це питання набуло публічності, коли Леонарду Дібрані затримали під час її виходу зі школи. Французьке суспільство, незважаючи на те, що всі норми законодавства були виконані, обурилося місцем та часом затримання, що пов'язане зі шкільним освітнім закладом. Це рішення для Президента Франції ускладнювалося тим, що, з одного боку, він міг скомпрометувати органи виконавчої влади, які діяли законно, а з іншого, поглибити суспільну кризу. Тож, враховуючи поради міністра внутрішніх справ, міністра національної освіти та прем'єр-міністра, Президент Франції вирішив, що оскільки Леонарда, як і її старша сестра, вже тривалий час навчається у Франції на законних підставах, то їй можна надати дозвіл на проживання для завершення навчання. Закон буде дотриманий із відхиленням щодо цієї ситуації, а сім'я залишиться в Косові, де і перебувала дотепер [77, с. 268–273].

Для досягнення мети часто потрібно виконати велику кількість завдань, які потребують послідовних рішень та багато часу. Так, для того, щоб у Франції зменшити частку ядерних станцій на 50% до 2025 року, а також закрити одну із провідних — Фессенайльську АЕС, потрібно було ухвалити закон про енергетичний перехід 2015 та провести перемовини із компанією EDF щодо розміру компенсації за закриття АЕС. Незважаючи на те, що EDF є державною компанією, а Жан-Бернар Леві — президент EDF, призначений Президентом Франції, ця організація вимагала серйозних аргументів від Ф. Олланда. Окрім решти аспектів, із технічних причин закриття станції потрібно було відкласти до 2019 року. Від оголошення про рішення до його виконання мине понад 5 років [77, с. 65–66]. Такі складні досягнення мають тривалий характер. Наприклад, Жордж Помпиду в 1973 році запропонував створити парк електростанцій, що дозволило б здобути незалежність від нафти та дало б дешеву енергетику. Це був шлях розвитку на 40 років. Ф. Олланд, з огляду на

зміну світових тенденцій, надав перевагу відновлювальній енергетиці та збереженню позицій у ядерній енергетиці, що змінило попереднє рішення, яке діяло для кількох поколінь [77, с. 69].

Рішення щодо призначення на державні посади часто ґрунтуються на попередньому досвіді ділових зв'язків. Так, Прем'єр-міністр Франції Жан-Марк Еро був призначений Ф. Олландом на підставі двох критеріїв: по-перше, це мотивованість політичною логікою, а по-друге, особисті міркування. «Стосунки, що можуть зв'язувати главу держави з майбутнім прем'єром, сягають інколи давніх часів», — писав про це призначення глава Французької держави. В оточення Ж-М. Еро було призначено колишніх міністрів Франсуа Міттерана, які представляли одну політичну силу [77, с. 310, 319].

Формування та зміна колективу уряду — часто прерогатива прем'єр-міністра, котрий це робить відповідно до власних поглядів. Наприклад, Прем'єр-міністр Республіки Польща Матеуш Маровецький після вступу на посаду змінив тільки половину складу міністрів (ключові посади обійняли нові керівники) [37]. Керівниками урядів найчастіше призначають тих, з ким буде ефективніше працювати, і тих, хто компетентніший у своїй справі.

Проте всі ці рішення можливі тільки з підстав, визначених конституцією. Таким чином, *рішення*, пов'язані із ризиком для життя солдатів, ухвалюються, ґрунтуючись на ст. 15 Конституції Французької Республіки, за якою Президент — головнокомандувач збройних сил. Рішення щодо громадянства Леонарди Дібрані було ухвалене Президентом Франції, але за згоди кількох міністрів, що стало можливим завдяки статті 9 Конституції Французької Республіки, згідно з якою президент головує на засіданнях Ради Міністрів (орган, паралельний з Урядом Франції). Рішення, пов'язане із ядерною енергетикою, наведене як приклад складності процедури та наполегливості керівництва держави, незважаючи на те, що за статтею 13 цієї ж конституції президент здійснює призначення на цивільні посади, наприклад, того ж керівника EDF. Конституційний ґрунт також має призначення прем'єр-міністра та міністрів уряду. Користуючись статтею 8 Конституції Франції, Ф. Олланд призначив

керівником уряду особу, виходячи із вищезазначених причин [162], [136]. А новопризначений Прем'єр Республіки Польща М. Маровецький на основі пункту 1 статті 154 Конституції Республіки Польща запропонував нові призначення тільки ключових посад, залишивши при цьому половину з попереднього складу уряду [163], [135]. У більшості з цих прикладів відображаються межі розсуду суб'єктів державної влади, котрий може бути застосований, виходячи із норм конституцій.

Для ситуацій, котрі можуть бути пов'язані із різними політичними інтересами та поглядами, президенти наділені також правом вето для законів.

Під тиском суспільства Президент Польщі Анджей Дуда наклав вето на два із трьох законів, котрі передбачали реформу судової системи. Ця реформа містила положення про посилення впливу парламенту на призначення суддів; можливість впливу генерального прокурора на судову владу, що порушило б систему стримування і противаг гілок влади. Слід також звернути увагу на один із проявів антропоцентричного чинника — А. Дуда, маючи законом передбачені три тижні, прийняв рішення, за його словами, «швидко і без зволікань» (близько 10 днів) [113], [12].

Інші зміни, котрі були ветовані А. Дудою, стосувалися виборчого законодавства. Вони гарантували кращі умови для великих політичних партій під час виборів до Європарламенту. Для отримання 1 мандату потрібно набрати 16,5% голосів. Президент Польщі наголошував на тому, що ці зміни порушили б пропорційності представництва у виборному органі. Проте найважливішим для нашого дослідження є той аспект, що рішення про вето було прийнято всупереч націонал-консервативній партії «Право і справедливість», котра має більшість у Сеймі та членом якої є і сам Президент Польщі [98]. У цьому проявляється його людський чинник щодо незалежності інституту президентства крізь призму альтернативних особистих інтересів.

Цікавою думкою про мотивованість використання права вето керувався Президент Чехії В. Гавел: «Право ветувати закони не сприймаю як турнір з тенісу. Моя поведінка узгоджена із моєю совістю та відчуттям справедливості, і

для мене важливо через свою діяльність висловити погляди глави держави. Якщо ці погляди будуть переголосовані, я схилиюся перед колективним розумом парламенту, який віддзеркалює колективний розум суспільства». Як зазначав І. Паславський, В. Гавел поважав як свій парламент, так і народ [84, с. 91].

Конституційною основою для рішень цих президентів стали норми пп. 6 п. 3 ст. 144 Конституції Республіки Польщі та п. h ст. 62 Конституції Чеської Республіки, згідно з якими президенти мають *право вето* (заблокувати) або право повернути закон [163], [135], [161]. В обох випадках ці права потребують відповідального застосування президентами для належного їх використання. Приклад з А. Дудою варто також розглядати, зважаючи на його присягу, передбачену ч.2 ст. 130 конституційного акту, котрою він обіцяє, що безпека та благо його держави, благополуччя громадян будуть для нього найвищим наказом [161], [135]. Варто також відзначити відсутність у конституціях гарантій, пов'язаних із захистом рішень президента від зовнішнього впливу. Доповнення основних законів реченням, наприклад: рішення президента із певних питань є незалежним — посприяло б відокремленню та зменшенню впливу законодавчої чи виконавчої влади на представницький інститут президента. А. Дудові це б дало додаткові гарантії при ухваленні рішень.

Управління державою за серйозних обставин та тяжких часів вимагає холоднокровності, виявлення мудрості, прагнення до заспокоєння, щоб зберегти єдність нації, — так міркував про президентство Ф. Олланд. Після подій 7 січня 2015 року, коли в редакції сатиричної газети «Шарлі Ебдо» відбувся теракт, Президент Франції зателефонував кожній родині загиблих. Із цього приводу також не можна не згадати про відповідальність головнокомандувача, який приймає рішення щодо складних військових операцій, відповідає за життя військових, спілкується із сім'ями у випадку трагедії [77, с. 27, 108–121, 49–62]. Для всіх цих ситуацій представнику публічної влади потрібно знаходити не прості і щораз нові слова.

Виступи президента — це невід’ємна частина його посадових обов’язків, однак, яким буде виступ, цілком залежить тільки від особистості державного діяча.

Протягом 5 років Ф. Олланд виголосив близько 300 промов. Підготовка до його виступів передбачала: нотування думок на папері, допомогу помічників щодо складання записок із технічних питань; звернення до спеціалістів із історії, економіки, політики. «Я постійно виправляю, неодноразово виправляю текст і до останньої миті, інколи навіть у залі шукаю найбільш правильне формулювання» [77, с. 222–223].

Виступи часто мають безпосередньо державотворче значення. Наприклад, Новорічна промова Президента Франції 31 грудня 2013 року — це спроба прискорити реалізацію економічної стратегії уряду. Нею було оголошено перспективу укладання «пакту відповідальності», який повинен збільшити прибутки підприємств, дозволити самостійно інвестувати та створювати додаткові робочі місця [77, с. 225].

Як і французький президент, В. Гавел до кожного виступу ретельно готувався, просячи секретаріат Граду чи профільні міністерства підготувати фактологічні матеріали. Свої промови надсилав експертам, до міркувань котрих прислухався [84, с. 90]. Ця ретельність часто була скрупульозною для досягнення бажаної мети. «Проте одна зміна, порівняно з минулим роком, таки буде, що вже узгоджено із керівником парламенту, — нотує у своєму щоденнику Президент Чехії. — Депутатам роздадуть промову ще на початку перерви, яку оголосять після одного короткого і несуперечливого пункту (його обговорять у моїй присутності одразу ж після виступу). Текст для диспозиції буде пізніше із двох причин: по-перше, для того, щоб слухали мене і не читали це із паперу, по-друге, для того, щоб автограф-сесією не порушував обговорення пунктів, яке відбувається після мого виступу, як це було минулоріч» [14, с. 72].

Правове підґрунтя *виступів* Президента Франції з точки зору конституційного права базується на статті 18, згідно з якою він комунікує із

палатами Парламенту Франції, та частині 2 статті 16 Конституції Франції, котра регламентує звернення Президента до нації щодо стану справ у державі [162], [136]. Президент Чехії керувався вже згаданим п.1 ст. 64 Конституції Чехії, який передбачає право його участі в засіданнях законодавчого органу та висловлюватися під час нього [161].

Різноманітними прикладами проявів людського чинника наповнена також законодавча влада в країнах Європи. У конституціях для депутатів та сенаторів передбачено прийняття рішення шляхом *особистого голосування*. У Парламенті Чеської Республіки в червні 2019 року на фоні масових демонстрацій щодо вимоги відставки керівника уряду було проведено голосування про висловлення недовіри уряду. Проте після 17-годинних дебатів п'ятьом опозиційним партіям не вдалося набрати необхідної кількості голосів (85 – «за», 85 – «проти» із загальної кількості 200 членів. Решта були відсутні або ж утрималися) [25].

На відміну від парламентарів Чехії, своїм конституційним правом вдалося скористатися депутатам Парламенту Республіки Польща. У 2017 році у відповідь на урядовий конфлікт, пов'язаний з наданням значних премій, 240 депутатів проголосували за зниження своєї заробітної плати на 20% (80% від окладу заступника міністра) [117].

Прикладами колективного антропоцентризму є конституційні подання та звернення депутатів. У липні 2019 року таке звернення було підтримане 48 голосами, а подавалося до Конституційного Суду проти Президента Чеської Республіки у зв'язку із порушенням 8 пунктів Конституції Чехії [101].

Усі наведені приклади антропоцентризму в парламенті є ілюстрацією *особистого вибору* кожного депутата та на основі цього — колективного вибору кожної з палат парламенту, що, як наслідок, визначало сутність ухваленого державотворчого рішення.

Юридичною основою для рішення польського законодавчого органу ми вважаємо статтю 120, згідно з якою рішення (закони) в Сеймі приймаються простою більшістю. Це означає, що кожний депутат з більшості нижньої палати

у вищенаведеному прикладі надає згоду на застосування до нього певних обмежень. Варто також звернути увагу на п. 3 ст. 98 Конституції Республіки Польща, згідно з якою парламент може скоротити строк своїх повноважень [163], [135]. Хоча строк повноважень не є заробітною платою, але саме існування статті і близькість її застосування (до можливості скорочення своєї заробітної плати парламентарями) свідчить про прояв колективного антропоцентризму в рамках основного закону (тобто застосування особистого вибору як частини колективного). Палата депутатів у Парламенті Чехії у свою чергу застосувала статтю 72 Конституції Чеської Республіки, згідно з якою нижня палата може ухвалити резолюцію недовіри до уряду, та статтю 26, котра вказує на те, що парламентарі виконують свої повноваження особисто [161]. Стаття 26 підкреслює індивідуальний вибір кожного парламентаря в загальній більшості колегіального органу. При застосуванні Парламентом Чехії конституційного звернення щодо відповідальності Президента за порушення Конституції було використано пункт 2 та 3 статті 65, згідно з якими парламентарі за згоди трьох п'ятих з обох палат можуть звернутися до органу конституційної юрисдикції у визначених випадках.

Варто також виокремити *активність* та *особистість* державних правителів. Ф. Олланд відкривав засідання Ради Міністрів коротким вступом. Торкаючись важливих подій, що відбулися за останній період, давав їм свій аналіз, відзначав напрямки роботи, наводив слушні аргументи для підтримки дій [77, с. 31, 34].

В. Гавел, проводячи зустрічі із іншими представниками влади, розраховував на чіткий порядок денний: «Якщо після зустрічі із В. Клаусом запланована зустріч із головами партій, то було б добре, якби вона мала свій заздалегідь чітко визначений порядок денний. Наприклад, п'ять засадничих пунктів, із якими всі згодні і які вказують, що слід робити в конкретній ситуації (...). Без порядку денного ця зустріч буде марною» [14, с. 123].

Своєю працьовитістю виокремлювався також О. Квасневський, котрий, як було зазначено вище, продовжував розпочату К.Скубішевським політику,

спрямовану на інтеграцію до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу. Як зазначає О.М. Зв'ягіна, О. Кваснівський за період свого президентства налагоджував дипломатичні контакти в напрямку НАТО; мав багаторазові зустрічі з генеральним секретарями НАТО — Хав'єром Соланою, лордом Джорджем Робертсоном та Япом де Гооп Схеффером, а також численні візити до держав-членів Альянсу; брав участь у засіданнях НАТО на рівні голів держав та керівників урядів (Мадрид 1997 р., Вашингтон 1999 р.); ініціював участь Польської Республіки в програмі «Партнерство заради миру», що зближувала з НАТО; крім того, створювалися центри навчання НАТО, були схвалені інтеграційні та модернізаційні програми для армії, оборони та безпеки. Це дозволило Польщі у 1999 році стати функціональним членом НАТО. «НАТО сьогодні — конкретна концепція європейської безпеки, — зазначав О. Кваснівський. — Але слід розуміти, що безпека означає не лише теоретичний підхід, а й гроші, людей, обладнання, які ми забезпечити не в змозі».

Щодо напрямку ЄС, то були прийняті програми «Національна стратегія інтеграції», «Партнерство заради членства», «Національна програма підготовки Польщі до членства в ЄС»; проводилися перемовини з іншими країнами Центральної Європи про вступ Польщі, які завершилися угодою «Програма дій щодо адаптації економіки та правової системи до вимог «Угоди про асоційоване членство». 1 травня 2004 року Польща вступила до Європейського Союзу [36, с. 353–355].

Президент Франції Ніколя Саркозі за період своєї каденції намагався вирішити як великі, так і маленькі проблеми. Бруно Бернар у статті «Чому Н. Саркозі був видатним президентом» описує цього лідера як прогресивного, активного, програмного та кмітливого зі ЗМІ. Він зумів встановити контроль над бюджетом Єлісейського палацу, Національним аудиторським офісом Франції; надав можливість отримати опозиції окремі вагомні посади; скоротив кожну другу державну посаду; реформував французькі університети, що дозволило їм конкурувати на міжнародному рівні; реформував пенсійну

систему Франції та правила, що регулюють страйки [5]. Також на рахунок Н. Саркозі проведення конституційної реформи, згідно з якою президент здобув право звернення до парламенту із промовою чи закликом; Н. Саркозі обмежив число президентських термінів; згідно з реформою парламент може ветоувати призначення, здійснені президентом; обмежується контроль уряду над парламентськими комітетами [75], [30].

У цьому контексті не можемо оминати питання реакції суспільства на активність глав держав. Н. Саркозі, як стверджує британський журналіст Б. Бернар, міг би зробити значно більше, але консерватизм у Франції вкоренився настільки, що після тривалого часу «статусу-кво» реформувати країну за 5 років дуже складно.

Емануель Макрон протягом свого президентства у Франції зіткнувся із значно складнішими суспільними викликами. Внаслідок підвищення цін на дизельне паливо та бензин, що було зроблено для збільшення попиту на електрокари, виник та набув поширення суспільний рух «Жовтих жилетів». Президент Франції у відповідь на заворушення пообіцяв підвищити мінімальну заробітну плату на 100 євро; не оподатковувати та не стягувати з доходів працівників, отриманих за понаднормову працю; звільнити пенсіонерів від соціальних відрахувань, якщо їхній дохід не перевищує 2000 євро, а голова уряду ввів мораторій на підвищення цін на дизельне паливо та бензин [20]. Однак «Жовті жилети» не припинили своїх заворушень, а їхні вимоги набували усе суперечливіших форм. З одного боку, вони вимагають зростання бюджетних витрат (підвищення пенсій та мінімальних зарплат), а з іншого, зменшення податкового навантаження. Європейська преса зазначає, що Е. Макрон просто не знає, як реагувати на таке ставлення французів [100].

Конституційною основою для вступних частин Ф. Олланда, так само як і з громадянством Л. Дібрані, є стаття 9 Конституції Франції, згідно з якою Президент головує на засіданнях Ради міністрів [162], [136]. В. Гавел згідно з сучасною Конституцією Чехії міг брати участь у засіданнях парламенту та скликати сесію депутатів (п. 1 ст. 64 та п. в ст. 62 Конституції Чеської

Республіки) [161]. Діяльність О. Кваснєвського та активність Польщі на міжнародній арені стала можливою завдяки статті 133 Конституції Республіки Польща, згідно з якою президент виконує важливі функції в міжнародній політиці (ратифікація договорів, призначення та відкликання представників, прийняття вірчих та вікличних грамот) [163], [135]. Н. Саркозі протягом свого президентства прийняв чимало комплексних рішень, частина з яких урегульовуються не конституцією, а простими законами. Як Н. Саркозі, так і Е.Макрон за свого президентства зіткнулися із конфронтаційністю суспільства, соціальними проблемами та викликами, які сьогодні не врегульовуються конституціями, а потребують цілої низки людських здібностей, життєвого досвіду та належного освітнього процесу.

Всі проаналізовані статті конституцій (включно із нормами конституційної дієздатності) мають спільну ознаку, на котру в рамках нашого дослідження необхідно звернути увагу. Це ознака, пов'язана зі свободою дії людського чинника, що надається самою конституцією. Норми, що вказують на наявність індивідуального потенціалу державного службовця (ценз освіти, стаж) або умови його застосування, слід кваліфікувати як антропоцентричні.

Наступний етап дослідження відведений безпосередньо прикладам впливу людського чинника на державотворчу діяльність України. Аналіз антропоцентризму в конституціоналізмі України варто розпочати із того, в яких умовах створювалася Конституція України та в який спосіб людський чинник вплинув на її ухвалення.

Згода (коаліція). Основний закон нашої країни почала розроблятися першим скликанням Верховної Ради України, або 12 скликанням Верховної Ради УРСР. Від початку роботи над проектом до прийняття Конституції було розглянуто чотири офіційні версії та багато неофіційних, котрі пропонувалися різними політичними силами [111, с. 87].

Перший Президент України Леонід Кравчук зазначав: «Верховна Рада 12 скликання була справді незвичайним явищем. Уявіть собі залу, де змушені

співпрацювати один з одним номери компартійної ієрархії та люди, які ще зовсім недавно були засуджені за антикомуністичні позиції» [111, с. 84].

У процесі ухвалення Конституції другим скликанням Верховної Ради України відбувалася конфронтація демократичних та соціалістичних сил, що гостро ускладнювало процедуру прийняття Основного закону. З огляду на ці події, Леонід Кучма видав указ про винесення 25 вересня 1996 року проекту Конституції України на загальнодержавний референдум. Однак проект цієї Конституції був попереднім та відрізнявся від тієї, котру планували прийняти. Документ, винесений на референдум, передбачав двопалатність парламенту та його перейменування в Народні збори, що призвело б до нових виборів Верховної Ради України. В результаті указу Президента України парламент вирішив прийняти заплановану Конституцію України упродовж одного засідання, що дало початок «Конституційній ночі». 28 червня 1996 року о 9 год. 18 хв. Верховна Рада України 321 голосом ухвалила Конституцію України [80, с. 34–35].

На час описаних вище подій не існувало конституційної норми, котра б урегульовувала проблему конфліктних відносин у парламенті. Необхідний механізм *коаліції* в конституційному законодавстві України був запроваджений уперше тільки в 2006 році згідно з Законом України № 2222-15 від 08.12.2004 року. Він ґрунтується на частині 6 статті 83 Конституції України [47]. Наявність коаліції в парламенті допомагає ефективно узгоджувати різні точки зору та досягати результативніших рішень.

У розвитку молодого України роль людського чинника глави держави часто виконувала важливу, якщо не ключову роль у державотворчих *рішеннях*. На початку 90-х рр. Україна, зазначає С.В. Юрченко, опинилася у ситуації, коли формувалися механізми «цивілізованого розлучення» республік СРСР і світового позиціонування незалежної України; забезпечення міжнародного визнання держави та створення її позитивного іміджу; вирішення питань про ліквідацію ядерного потенціалу Радянського Союзу; вироблення основ міжнародної політики з урахуванням нейтрального статусу і міжнародного

євровибору. Із цього приводу Л. Кравчук аргументував: «Я стояв на тому, що наша країна має бути позаблоковою і без'ядерною. Це і було записано в Декларації про державний суверенітет. Після цього я мав намір ухвалити закон про державний нейтралітет, домагатися визнання нашого нейтрального статусу в ООН. Планував залучитися гарантією ядерних наддержав відносно ядерної цілісності України, щоб на нас ніколи не було ніякого тиску». Щодо зброї, то він акцентував: «Ми окремо виділили стратегічні збройні сили, в які увійшов і Чорноморський флот. Ці сили, у тому числі ті, що знаходилися на території України, були підпорядковані СНД, а, по суті, — Росії. Україна не могла управляти ракетами, управління-то було в Москві. Америка страшно боялася цих ракет, тому що всі боєголовки в Україні були націлені на США. А у нас було 175 ракет. Що з ними робити? Тому про зброю я не шкодую: на той момент це було єдине правильне рішення» [148, с. 130-131].

Непростою ситуацією став територіальний конфлікт із Росією, яка в 2003 році почала споруджувати дамбу від Тамарського півострова до о. Тузла. Л. Кучма, перебуваючи у Латинській Америці, повернувся до України та видав указ, який стосувався того, що порушення територіальної цілісності спричинить відповідні дії з боку Ради національної безпеки, Комітету Державної прикордонної служби, Міністерства оборони України та Служби безпеки України. Також передбачалася ймовірність звернення України до НАТО, ООН, ОБСЄ і ядерних держав-гарантів суверенітету України та посилення на Меморандум гарантій безпеки у зв'язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 р.). Трохи згодом, 23 жовтня 2003 року Президент України Л. Кучма зателефонував Президенту Росії. Після тривалої розмови будівництво дамби було припинене, а ескалація конфлікту завершилася. Наступні дії, пов'язані із цією ситуацією, повинні були врегульовуватися на рівні прем'єр-міністрів [39, с. 45–46].

Сьогодні рішення цього характеру можуть бути прийняті на підставі двох статей Основного закону, що мають антропоцентричні основи. З одного боку, це пункт 3 статті 106, згідно з яким Президент України керує

зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори (частина із них згідно зі статтею 9 Конституції України потребує ратифікації парламентом), а з іншого, пункт 17 статті 106, який передбачає здійснення Президентом керівництва у сфері національної безпеки та оборони держави [47].

Хоча часто бувають і менш позитивні приклади впливу на державотворчі процеси. Одним із таких є застосування *права вето* Президентом України при ухваленні Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 26 лютого 2006 р. Актуальність цього закону зумовлювалася кількістю рішень: з 1997 до 2004 рр. Європейський суд виніс 23 рішення, а протягом одного тільки 2005 р. — 120 рішень.

Перший варіант цього закону був прийнятий Верховною Радою України 11 липня 2001 року. Вже 4 серпня Президент України його повернув зі своїми пропозиціями для повторного розгляду. 29 листопада 2001 року парламент прийняв закон (341 голос) із врахуванням зазначених пропозицій. Глава держави повторно не підписав цей документ та повернув його 28 грудня 2001 р. з новими пропозиціями для повторного розгляду. 2002 р. парламент України постановив ухвалений 29 листопада 2001 р. закон направити Президенту України для підписання та офіційного оприлюднення протягом 10 днів. Однак 22 серпня 2002 року Президент України надіслав пропозицію відхилити закон як такий та аргументував це внесеними змінами до ст. 4,8,9,10,13 (ці зміни стосувалися законодавчої техніки та української граматики), котрі не були передбачені його пропозиціями, тому згідно з рішенням Конституційного Суду України від 7 липня 1998р. це дало йому право повернути закон. Ця процедура тривала протягом кількох років і завершилася аж 23 лютого 2006 року, коли закон був прийнятий [142, с. 182–183].

Застосування *права вето* Президентом України здійснювалося на підставі пункту 30 статті 106 Конституції України, згідно з яким глава держави володіє цим правом щодо прийнятих парламентом законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд. Варто також зауважити, що для запобігання

зловживанню правом вето в Конституції частиною 4 статті 94 запроваджено обов'язок Президента підписати закон після повторного розгляду та підтримки його двома третинами від конституційного складу парламенту. Якщо Президент такий закон не підписує, то акт невідкладно оприлюднюється Головою Верховної Ради та опубліковується за його підписом [47].

Велике значення мають *доповіді та звернення (виступи)* президентів. Підготовка послань здійснюється на основі пропозицій та матеріалів щодо розв'язання наявних проблем. Ці документи надаються урядом України, Радою національної безпеки та оборони України, міністерствами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, науковими закладами, вченими та фахівцями. Текст послань набуває сили офіційного документа та повинен враховуватися в діяльності державних органів [106, с. 459]. У посланні Президента України до Верховної Ради України щодо місцевого самоврядування у 2011 році було ініційовано розробку концепції регіональної політики, а в 2012 році окреслено ідеї реформи інститутів влади, надання районним та обласним радам права утворювати виконавчі комітети, реформувати місцеві державні адміністрації на контрольно-наглядові органи [86, с. 371].

Виступи Президента врегульовуються пунктом 2 статті 106 Конституції України, згідно з яким глава держави звертається із посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до парламенту про внутрішнє і зовнішнє становище України [47].

Класифікацію за критерієм *активність* та *особистість* варто почати із ролі людського чинника в судовій владі, приклади якої були описані в посібнику для суддів «Бути суддею». Наведений досвід представників цієї професії можна інтерпретувати як випадки, коли особистісні характеристики служителів Феміди та їхній вибір дозволяє ефективно застосувати законом передбачені гарантії та захист своїх прав. «В одній із справ усі члени колегії отримали реальні погрози від сторони у разі вирішення спору не на її користь. Приймати рішення було складно як з огляду на погрози, так і з огляду на

майбутнє рішення касаційної інстанції. Однак усі судді, члени колегії зрештою зійшлися на такому: прийняття рішення на підставі погроз жодним чином не гарантуватиме їм безпеку, але прийняття законного рішення на підставі переконання гарантуватиме можливість подальшого захисту і право на відстоювання своєї позиції» [10, с. 73–74]. Діяти відповідно до закону для судді виступає єдиним правильним шляхом. «Коли виникали спроби тиску з боку голови суду, — розповідає суддя, — важливо було зробити так, як велів закон, і цього виявлялося достатньо» [10, с. 76]. Згідно зі статтею 129 Конституції України суддя при здійсненні правосуддя керується верховенством права, але використання цієї норми також потребує і самостійного (внутрішнього) розуміння справедливості [47]. Спогади порад старших суддів молодій колезі: «...будь завжди чесною з собою, вирішуй так, щоб ти відчувала, що це була справді твоя позиція... ..ти зможеш її обґрунтувати» [10, с. 81]. Окрім наведеної вище статті, для суддів передбачено також інші норми антропоцентричного характеру — це гарантії забезпечення належних умов праці. До конституційно-правової основи наведених прикладів *активності* та *особистості* можна віднести частину 2 статті 126, яка передбачає, що вплив на суддю в будь-який спосіб заборонений, та частину 4 статті 126, котра захищає суддю від відповідальності за ухвалене ним судове рішення (за винятком скоєння злочину чи дисциплінарного проступку [47]). Таким чином, тут переплітаються елементи проявів людського чинника та норми Основного закону.

Петро Олексійович Порошенко — п'ятий Президент незалежної України, випускник Київського інституту міжнародних відносин є одним із кращих прикладів впливу антропоцентричного чинника на державотворчі процеси [90]. Здобувши перемогу на виборах 2014 року, він узяв на себе відповідальність за країну із дуже низькими бюджетними показниками, слабкою армією та міждержавним військовим конфліктом на Сході країни. Становище держави підтримувалося активністю волонтерів та звичайних громадян. Водночас протягом п'яти років свого правління П. Порошенкові вдалося: досягти

безвізового режиму до країн Європи, який почав діяти 11 червня 2017 року; підписати політичну, а згодом і економічну частину Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом; консолідувати зусилля світової спільноти для запровадження санкцій та ізоляції країни-агресора. Окремий напрям роботи був скерований на модернізацію армії, котру від 2014 року довелося формувати з фундаменту. У 2018 році Збройні сили України увійшли до десятки найкращих армій Європи та посіли 29-ту позицію у світовому рейтингу. Щороку війська забезпечуються високоточною зброєю та оснащенням із 20 країн світу. У внутрішній політиці зусиллями Президента України було розпочато та продовжено реформи у судовій, медичній, пенсійній сфері та реформу децентралізації (місцеве самоврядування) і поліції. Створено нову систему електронного декларування та розпочато перемовини про перемир'я на Сході України [8].

Олег Медведєв, позаштатний радник Президента України, в інтерв'ю з Н. Влащенко описував П.О. Порошенка як дуже працьовиту людину: «...його робочий день може тривати 18 і більше годин та завершується пізно вночі» [67]. Його досвід, знання, вміння та навички дозволили досягти високих результатів, за що він отримав повагу та подяку від суспільства [159].

Виконання П. Порошенком своїх обов'язків, подібно до прикладів Н.Саркозі та Е. Макрона, є комплексним процесом та передбачає застосування найрізноманітніших повноважень, частина з яких урегульована законами, не тільки Конституцією (ключові норми: п. 2, п. 17, п. 18 ст. 106 Конституції України) [47]. Найважливішим у цьому випадку є те, що, отримуючи багатогранний інструментарій повноважень, особі також потрібно мати здібності та певний хист для їх реалізації. Сьогодні на конституційному рівні до посади глави держави не застосовується жодних вимог, пов'язаних із освітою. Хоча це питання порушувалося у першій частині підрозділу, але в цьому випадку варто зазначити про необхідність певного роду вишколу для майбутнього глави держави перед набуттям повноважень та конституційною фіксацією цього механізму для ефективного застосування функцій президента.

Також є низка прикладів антропоцентризму у державотворчих процесах, які або не можуть бути врегульовані за своєю природою, або щодо них існує прогалина в конституційному законодавстві.

Витривалість народних депутатів українського парламенту часто вимагала надзусиль. Наприклад, Михайло Сирота під час прийняття Конституції України, будучи основним доповідачем, став героєм «Конституційної ночі». Йому довелося вистояти фізично та морально впродовж 24 годин, обговорюючи кожен статтю Основного закону України [69].

Микола Княжицький, будучи головою Комітету з питань культури та духовності Верховної Ради України, під час ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», подібно до М. Сироти, виконував функцію основного доповідача. Для належного ухвалення цього закону потрібно було розглянути 2082 поправки. Їх нерозгляд міг би призвести до скасування акту у зв'язку з порушенням процедури. Так сталося із Законом України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року. Основному доповідачеві довелося вистояти близько 2 місяців (від 28 лютого — 25 квітня) для обговорення та відповідей щодо всіх поправок [81], [62]. Моральна складність полягала у провокаційному підході, котрий використовувався опозиційними силами. Витривалість цих депутатів складно врегулювати нормами конституційного законодавства, але без неї не могли також бути прийняті важливі для України нормативні акти.

Окремої уваги заслуговує особа призначеного 18 лютого 2015 року заступника міністра економічного розвитку і торгівлі України Максима Нефьодова. До цього часу, маючи вищу освіту за спеціальністю «економічна теорія», він працював віце-президентом, а пізніше директором інвестиційно-банківського департаменту «Dregon Capital». Згодом став керуючим директором українського офісу фонду прямих інвестицій «Icon Private Equity» [72]. Маючи досвід роботи із інвестиційним капіталом, знання економічної теорії та будучи прихильником сучасних підходів до ведення бізнесу, М.Нефьодов, як зазначають ЗМІ, став автором та натхненником тендерної

платформи «Прозоро». Платформа дозволяє проводити продаж та закупівлю державного майна на чітких та загальнодоступних умовах, що стало можливим завдяки інтернет-технологізації цих процесів [56]. Це дозволило зробити новий крок у розвитку економічної стабільності та ринкової відкритості всієї країни.

У своїй праці Ф. Олланд виокремлює Лорана Фабіуса — міністра закордонних справ. Під час доповідей цей урядовець демонстрував підкреслену елегантність, висловлювався чітко, говорив докладно, прикрашаючи фрази легким гумором. Але найголовніше те, що він деталізував питання про внутрішнє становище окремих країн. У поєднанні із тривалістю доповіді свідчить про працьовитість міністра [77, с. 31, 34].

На тлі діяльності міністра закордонних справ Франції та заступника міністра економічного розвитку та торгівлі України — державних службовців, які, завдяки власному людському потенціалу, зуміли позитивно впливати на суспільні та державні процеси, слід зупинитися на ще одному недоліку притаманному більшості конституцій сучасних країн, у тому числі України. Він полягає у відсутності вимоги конституційної дієздатності для членів уряду. Викладені норми врегульовують тільки процедуру набуття повноважень керівниками урядів, їх членами, саму форму повноважень та роль у системі стримування і протидії гілок влади. Вважаємо, що конституційне зазначення вимог освіти (стажу роботи) для членів уряду важливе так само, як і для президентів та суддів. Працівники виконавчої гілки влади реалізують не менш значимі повноваження. Професіоналізм урядовців у цьому напрямку та його фундаментальне (конституційне) закріплення у формі вимог щодо освіти, стажу чи кваліфікації неодмінно стане одним із ключових нововведень для розвитку всіх галузей функціонування держави.

Висновки до розділу 1

У результаті проведеного дослідження історичних витоків антропоцентризму в державному механізмі та випадків застосування

антропоцентризму в практиці державотворчих процесів ми дійшли таких висновків:

1. У процесі історичного розвитку розуміння ролі особи в державі мало діалектичний характер, який зумовлювався баченням її, з одного боку, як гвинтика великого механізму, а з іншого, як творця та розпорядника держави. Істинність другого підходу підтверджується антропоцентричним елементом, що впливає із норм конституційного права, втілюючись в активній поведінці суб'єкта владних повноважень, котра має такі регламентовані форми: виступи, голосування, прийняття рішень, представництво інтересів, взаємодія з іншими суб'єктами відносин. Практика реалізації наведених форм виступає сутністю впливу особи на динаміку державотворчих процесів, що й визначає роль особи у державному механізмі. Прикладом значення людини в державі може слугувати роль О. Кваснівського у процесі вступу Польщі до НАТО та Європейського Союзу;

2. Історичне бачення правителів та їхніх помічників було наповнене такими вимогами до їх особистостей: у часи зародження держав — мудрість, компетентність, справедливість, у період воєн — хоробрість та рішучість, із розвитком набуло необхідності поєднання сили та мудрості, а також особистісної належності (сродності) до владних повноважень. Ключові вимоги до суб'єктів публічної влади, що передбачені сьогодні основними законами, виражені в цензах конституційної дієздатності: освітній ценз, стаж діяльності, територіальна належність, віковий ценз та ін. Необхідність наведених вимог, котрі потребують удосконалення, на сучасному етапі розвитку суспільства обґрунтовується масштабами впливу рішень суб'єктів публічної влади на повсякденне життя та перспективний розвиток як суспільства, так і держави. Вагомість, наприклад, освітнього досвіду відіграла ключову роль у прийнятті Президентом Франції Ф. Олландом рішення щодо податкових заходів для підприємств Франції та заробітної плати їх працівників;

3. Державне правління у процесі розвитку зазнало диференціації та спеціалізації, котрі дозволили відокремити частину функцій від правителя і

розмежувати їх між його помічниками та посадовими особами. Колективність адміністрування привела до необхідності належної взаємодії між правителем та підданими, котра при ефективному застосуванні дозволяє приймати рішення на основі ретельного розгляду та мудрих порад. Сучасне втілення наведеного адміністративного аспекту в нормативному вираженні основного закону найчіткіше відображається у нормах, які регулюють формування уряду та призначення осіб на посади військового і цивільного спрямування. Практика державотворення із цього приводу може запропонувати як один із прикладів Прем'єр-міністра Польщі М. Маровецького, котрий після вступу на посаду зробив нові призначення тільки щодо половини складу членів Уряду Польщі. Таким чином, можемо припустити, що сформована сукупність осіб була саме тією, з якою найпростіше співпрацювати та ухвалювати важливі рішення;

4. З ретроспективного бачення в суспільно-політичних процесах інтерес суб'єктів владних повноважень завжди мав вагоме значення. Негативний прояв інтересу (зазвичай вирішення приватних справ державних службовців за рахунок публічних повноважень) обмежувався шляхом заборони власності або проживання за рахунок народного постачання, а — позитивний заохочувався та підтримувався суспільством, оскільки через нього захищалися саме публічні інтереси. З розвитком демократії та плюралізму поглядів виникла необхідність узгодження інтересів. На конституційному рівні таке узгодження в парламенті врегульовується явищем коаліції. Відсутність цього явища свого часу призвела до складнощів процесу ухвалення Конституції України, оскільки бачення суб'єктів її ухвалення гостро відрізнялися між собою щодо великої кількості питань.

5. Прояви інтересів, а також застосування найвищого людського потенціалу у процесі формування суспільно-політичних відносин повинні бути врегульовані законом, який у свою чергу, як зазначав Арістотель, є результатом урівноваженого розуму, тобто балансом між публічними та приватними інтересами. Незважаючи на якість закону, його реалізація і саме ухвалення залежить винятково від людини (громадянина чи суб'єкта владних

повноважень). У сучасних конституціях передбачено різний правовий законотворчий та законореалізаційний інструментарій: процедура прийняття закону, право вето та можливість його подолання у процесі прийняття законів, а також елементи примусу та заохочення для стабільного виконання правових норм. Практика державотворення наводить приклади використання права вето, котре у Польщі було позитивно застосоване щодо законів, які могли дисбалансувати судову та виборчу систему цієї держави, натомість в Україні при ухваленні закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду зі справ людини» від 26 лютого 2006 року право вето застосовувалося зі зловживанням. Ця обставина була однією із тих, які стали причиною законодавчої новації, пов'язаної із процедурою подолання права вето та зобов'язанням підписати закон, що дозволило збалансувати політичні сили та їх інтереси.

6. Наведені висновки демонструють бачення, в якому антропоцентричний елемент для державотворчих процесів історично домінуючий. На сучасному ж етапі він обумовлюється використанням норм конституційного права, які обґрунтовують, а також забезпечують правовий фундамент для активної поведінки суб'єктів державно-владних відносин.

РОЗДІЛ 2

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ВИТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

2.1. Сучасні доктринальні підходи щодо витоків антропоцентризму в державній владі

Аналіз юридичної літератури, проведений у рамках цього дослідження, дозволяє констатувати відсутність роботи, яка б чітко відображала існування та розвиток антропоцентризму в державній владі. Незважаючи на це, юридичній науці відомі праці, котрі в тій чи іншій мірі торкаються різних аспектів цього явища, прямо не називаючи його [152]. Саме такому типу дисертацій та авторефератів стосується огляд, здійснений у цьому підрозділі.

Існування антропоцентризму в державній владі крізь призму доктрини передусім фіксується працями таких науковців: В.С. Бігуна («Людина в праві: аксіологічний підхід»), А.М. Шейни («Філософсько-правові засади принципу демократизму в праві»), Н.Г. Діденко («Взаємодія управління влади та держави як предмет філософського аналізу»). Наведені дослідження у своїй сукупності забезпечують самі підстави для існування ідеї антропоцентризму, вказуючи на людину, право та взаємодію людини і держави.

В.С. Бігун у своєму авторефераті акцентував увагу на окресленні основних тенденцій теоретичного здійснення гуманістичної природи права. При цьому виконується конституційний аналіз людинорозуміння крізь призму положення, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні згідно з Конституцією найвищою соціальною цінністю [7, с. 3-4]. Автор виокремлює тенденції антропологізації юридичної науки, які віддзеркалюються в напрямку від державоцентризму до антропоцентризму, а право, в свою чергу, виступає людським феноменом, що твориться людиною та існує для неї [7, с. 13, 15]. Враховуючи останні два твердження, доволі очевидним є моделювання держави, котра, подібно до

права, виступає так само людським феноменом, створюючись людиною та існуючи для неї. Це обґрунтовується вищезгаданими тенденціями юридичної науки.

До демократизму у праві в своєму дисертаційному дослідженні звертався А.М. Шейна, визначаючи його як вимогу правового характеру, що проявляється у народовладді і відображає загальнолюдські цінності (гідність, свободу, рівність, справедливість) у позитивному праві [140, с. 9]. Із цією думкою, у нашому розумінні, цілком можна погодитися, з огляду на те, що жодна інша форма державного режиму, крім демократії, не здатна забезпечити належним чином реалізацію ні однієї із перерахованих вище цінностей. Так, свобода людини, згідно з цим автором, — це можливість залишатися собою і не підкорятися обставинам. Вона виражається через взаємозв'язок вольового, раціонального та ціннісного компонента. Із точки зору зовнішнього прояву втілює інтенційність особи, а з внутрішнього прояву— принципи, погляди та переконання (тобто ціннісний компонент) [140, с. 135]. Про антропоцентризм може йти мова тільки за вищеописаної свободи, котра здатна належно реалізовуватися лише в демократії. Демократія, як зазначає А.М. Шейна, сприяє розвитку особистості, становленню людини як вільного індивіда та сприяє свободі як невід'ємній соціальній цінності [140, с. 136].

Оскільки антропоцентризм лежить у розрізі державної влади (державного механізму), то третім аспектом, котрий створює певні рамки площини дослідження є діалектика «необхідності» та «свободи» в управлінні, виділена у вищенаведеній праці Н.Г. Діденко. Авторка окреслила співвідношення соціальних законів та творчої свідомої діяльності людини, що впливає на взаємодію управління, влади та держави. У таких умовах «свобода» (враховуючи елемент «необхідності») не може виступати рішенням, що будується на сваволі потреб та інтересів особистості, а повинна відповідати об'єктивним законам, співвідноситися із тенденціями розвитку, потребами та інтересами людей. Н.Г. Діденко також зазначає, що суб'єкт управління приймає рішення на основі обробки інформації і в такий спосіб перетворює можливість

на дійсність (у цьому має прояв творчий елемент) [24, с. 10-11]. На нашу думку, ненадання достатнього рівня свободи державному працівнику може негативно вплинути на його індивідуальність, особливо якщо мова йде про творчу особистість. Це неодмінно призведе до ускладнень як при обробці інформації, так і в процесі ухвалення рішень.

Виходячи із цих наукових досліджень, ми можемо визначити первинні умови (вимоги) існування антропоцентризму у державному механізмі крізь призму трьох аспектів. Перший аспект стосується держави, котру слід розглядати як людський феномен, що функціонує на основі повсякденної діяльності кожного громадянина та в його інтересах (В.С. Бігун). Другий аспект виражений правом, що є внутрішнім наповненням держави, описаної вище. Це право, будучи так само людським феноменом, функціонує на основі загальнолюдських цінностей — рівності, гідності, справедливості та свободи, котра виражена через прояв волі, раціональності та цінностей людини. Ефективна реалізація такого внутрішнього наповнення держави може бути тільки за умов демократизму, що виступає вимогою правового характеру (А.М. Шейна). Третій аспект визначає місце та роль людини в державному механізмі, здійснюється через призму співвідношення «свободи» людини (міри можливої її поведінки, творчого потенціалу індивідуальності) та «необхідності» (управлінські обов'язки, публічні інтереси, які передбачені суспільними законами). У такий спосіб повинен бути дотриманий баланс між публічними інтересами та людським чинником (знаннями, уміннями, навичками, творчим потенціалом). (Н.Г. Діденко). Отже, викристалізовується: 1) держава крізь призму антропоцентризму; 2) право як людський феномен та демократія як правова вимога; 3) місце і роль людини в державно-правових відносинах через співвідношення «свободи» та «необхідності». У рамках цього фундаменту ми можемо проаналізувати роль і місце людини як центральної ланки механізму сучасної держави.

Наступна частина юридичних доктринальних підходів нами систематизована згідно з критерієм предметності. Об'єднанням різних підходів

можна виокремити спільні тематики, що визначають тенденції розвитку юриспруденції із досліджуваних нами проблем. Ці тематики включають розкриття державного механізму, ключове місце людини в державному механізмі, взаємозв'язок між людиною, структурними елементами її екзистенції (людським чинником і статусом) у рамках публічної влади та взаємозв'язок між державним механізмом і дискреційними повноваженнями людини і їх впливом на функціонування державного механізму.

1. Антропоцентричне визначення держави та його правова складова

Держава у рамках нашого дослідження, враховуючи опрацьовані джерела юридичної літератури, має два визначення. Перше зафіксоване в авторефераті Ю.П. Лободи «Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження)» Згідно з Ю.П. Лободою, держава — це елемент суб'єктивно-об'єктивних відносин, що: 1) функціонують у формі колективних суб'єктів, які наповнені індивідами; 2) мають пізнавально-практичну діяльність, що здійснюється суб'єктами, виражаючи та реалізуючи потреби колективів та індивідів [54, с. 12].

Друге визначення подає Л.А. Горбенко у праці «Суб'єкт права як категорія правознавства». За його твердженням, держава — правова корпорація, яка включає, по-перше, систему спілкування та комунікації, по-друге, громадян, які беруть участь у формуванні правових зв'язків, по-третє, спрямованість на узгодження волі громадян [19, с. 186].

Ці визначення відображають сутність держави та її механізм, у котрому ключове місце займає людина, її взаємодія із іншими людьми та людська діяльність, спрямована на узгодження волі і задоволення людських потреб та інтересів (спілкування, встановлення правових зв'язків, пізнавально-практична діяльність).

Функціонування механізму повинно здійснюватися на основі права. Згідно з Л.А. Горбенком, первинним елементом системи права виступає саме його суб'єкт [19, с. 185]. Норма права реалізовується через суб'єкта та виникає завдяки йому, оскільки спершу є людина, а тоді відносини, що набувають

формальної визначеності (за винятком звичаю як джерела права) та загальнообов'язковості після законодавчого закріплення. З цієї точки зору також слід відзначити принцип професіоналізму, коли законодавець ставить перед собою мету забезпечити сумісність волі однієї особи із волею інших, перестає дивитися на громадян поглядом владного суб'єкта, а стає адміністратором чи менеджером, котрий, враховуючи інтереси, надає можливості [19, с. 180]

У процесі розвитку суспільства інтереси та потреби змінюються. Законодавцю (особі з владними повноваженнями) потрібно змінювати підходи, узаконюючи нові види відносин та запроваджуючи нові стандарти. Завдяки постійним суспільним змінам держава перетворюється на корпорацію, цілеспрямованість якої живе в громадянах, а громадяни — творці загальної справи, оскільки їхні інтереси та потреби є рушійною силою. Державна воля в свою чергу може бути тільки правовою, бо право створює форму (загальну волю) для існування приватної волі [19, с.173].

Механізм державної влади виступає сукупністю інститутів. Вони наповнені людьми, які в процесі взаємовідносин на правовій основі вирішують проблеми та задовольняють інтереси інших людей.

2.Людина в державному механізмі: правовий, моральний, ментальний аспекти та індивідуальний суверенітет

Найменшою організаційною одиницею публічного управління є саме індивідуальна особа — людина [38, с. 113]. М.В. Серебро у своєму авторефераті «Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження» кваліфікував особистість як аксіологічну сутність держави [102, с. 5]. Особистість виступає не просто частинкою організації, але цінністю, її основним первинним елементом.

У рамках державної влади місце людини визначається двома аспектами — правовим та екзистенційним. Дослідження правового обумовлення людини в державі, котре, на наш погляд, варте уваги, окреслила О.О. Чуб, висвітливши в праці «Конституційне право громадян України на участь в управлінні

державними справами». Авторкою проаналізовано конституційні політичні права громадянина України. Людина в державі — це: право на участь у державних справах (решта політичних прав, згідно з дослідженням, впливає із цього права, виступаючи механізмом його реалізації), право на участь у референдумі, право обирати і бути обраним до органів державної влади, рівне право доступу до державної служби, право на звернення, право на участь у відправленні правосуддя [132, с. 11].

Екзистенційний аспект визначення людини у державній владі має декілька підходів, охоплює моральність, менталітет та індивідуальний суверенітет.

З огляду на те, що зовнішні дії залежать від внутрішніх чинників, як зазначає А.С. Смілик у своїй дисертації «Свобода і відповідальність як філософсько-правові засади формування законотворчості особи», право не може існувати поза межами внутрішньої свободи особистості [110, с. 173]. Це власне і засвідчує екзистенційний аспект людини в державному механізмі. Зовнішні дії керуються (корегуються) правом. Внутрішній чинник, згідно з А.С. Сміликом, визначається *моральністю*, яка включає в себе, з одного боку, свободу, а з іншого, відповідальність (на відміну від «необхідності», що була описана Н.Г. Діденко та проаналізована нами вище, «відповідальність» передбачає глибший підхід, оскільки її джерелом є не тільки закон у формі санкцій, а й сама особа через внутрішні переконання) [110, с. 173].

Законотворча поведінка людини в державі є похідною від особистісного вибору, ґрунтуючись на переконанні індивіда, виступає цінністю. На основі цих цінностей відбувається дотримання правових вимог, визначення високої соціальної значущості свободи, відповідальності, права, на основі переконання виникає солідарність із законом, бажання керуватися ним у повсякденному житті [110, с. 176].

Найціннішою є та законотворча поведінка, котра є наслідком моралі, тобто коли обов'язок — це результат добрих почуттів людей, без яких норма моралі втратила б значущість, а виконання «того, що необхідне» здійснювалося

б через страх чи примус (хоча для права, як зазначено А.С. Сміликом, не важливий спосіб — честю чи страхом, важливий результат) [110, с. 73].

Ще один різновид екзистенційного аспекту, досліджений науковцями, — вплив *менталітету* людей на державу, висвітлений у праці О.Л. Терент'євої «Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні». Авторка визначила два напрямки такого впливу: перший — культурно-психологічний, можливість розвитку українського суспільства спиратися на національний потенціал, сутність нації та її інтелект; другий — політичний, тобто вплив менталітету на прийняття державноуправлінських рішень [114, с. 8].

Індивідуальний суверенітет (винятковість особи у державній владі) структурується на суб'єктивну та суб'єктивно-об'єктивну складову. Суб'єктивний елемент винятковості індивіда — стать, вік, характер, емоційні якості, інтелект, переконання, знання, цінності та цілі [110, с. 95]. Схожі чинники описані також О.Я. Зубрицькою у дисертаційному дослідженні «Особа як індивідуальний суб'єкт адміністративного права». Авторка стверджує, що на адміністративну правосуб'єктність впливає вік, психологічний стан. Також звертає увагу на особливий вплив об'єктивних умов (у яких особа перебуває), статус особи щодо держави, наявність владних повноважень [38, с. 179]. А.С. Смілик та О.Я. Зубрицька доходять схожих висновків з приводу факту впливу суб'єктивної складової людського чинника на державні відносини.

Суб'єктивно-об'єктивний елемент передбачає взаємодію на рівнях індивідуальності та держави — через причинно-наслідкову взаємодію, індивідуальності та держави — через взаємодію між «бажанням користуватися правом» та «можливістю його отримати», індивіда та права — через усвідомлення відповідальності [110, с. 95-97]. Йдеться про певного роду межі особи (взаємодія індивідуальності, яку не можна порушити, та держави), межі повноважень службовця та наслідків його дії (відповідальності за той чи інший учинений акт).

У цих аспектах — правовому, моральному, ментальному та індивідуальному суверенітеті в рамках доктрини визначається сутність людини

в державній владі. Похідними від цієї сутності є, з одного боку, взаємозв'язок людини та держави (сукупності людей), а з іншого, поділ на людський чинник (знання, вміння, навички, морально-емоційний, психологічний компонент) та статус людини в державному управлінні (права, обов'язки, гарантії). У рамках підрозділу ці напрямки є одними із наступних тематик нашого дослідження.

3. Зміст та наповнення взаємовідносин між суб'єктом владних повноважень (фізичною особою) та державою (держаною структурою)

Аналізуючи наукову літературу, в якій досліджуються взаємовідносини людини та держави, варто насамперед акцентувати увагу на юридичному факті, котрий є важливим та первинним елементом цих відносин. Його дослідження здійснено Ю.В. Данилюком у праці «Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні». Автор визначає юридичний факт як явище реальної дійсності, що існує у формі подій та діянь, які зумовлюють реалізацію норм галузі конституційного права [22, с. 6]. Г.М. Чувакова у дослідженні «Деформація фактичних складів» конкретизує правовідносини та розмежовує їх елементи, виділяючи поряд із юридичним фактом також юридично значущі умови (згідно з цією авторкою, обидва елементи — частина структури фактичного складу, що є підставою для настання правових наслідків). Значущими умовами називаються обставини, котрі провадять підстави для виникнення, зміни чи припинення правовідносин або від яких залежить виконання дій, що мають правові наслідки. Ці обставини можуть бути зумовлені суб'єктивно, через сферу свідомості та волі (із врахуванням цілі, вибору способу, форм дії, прогнозуванням наслідків) та об'єктивно, незалежно від свідомості чи волі суб'єкта (погодні умови, час доби — Я.Я.) [133, с. 10]. Ю.В. Данилюк зосереджує увагу на суб'єктах конституційних правовідносин, дефінуючи їх конкретними, чинними учасниками, які з настанням передбачених правовими нормами юридичних фактів реалізують конституційні права та виконують юридичні обов'язки [22, с. 16]. У цьому випадку важливе значення мають конкретність та дійсність учасників, тобто не їхня абстрактність, а безпосередня вказівка на особистість.

Цікаві погляди щодо відносин людини та держави ілюструє автор праці «Гуманістичні основи організації державної влади» В.В. Ладиченко. Він виділяє два види суверенітетів — «суверенітет особи» (суб'єкта права) та «суверенітет держави». До структури першого — «суверенітету особи» — належить свобода, самостійність людини; залежність від самої себе; приватна філософія особистості; індивідуальне вдосконалення, самоутворення, самореалізація [53, с. 7]. Науковець також конкретизує «суверенітет особи» через її правову автономію, що втілює самостійність світосприйняття та світовідчуття, а також самореалізацію індивіда у його світорозумінні та світовираженні (приватна філософія) [53, с. 18]. Другий — «суверенітет держави» — це монопольне право вирішувати питання всередині країни та за її межами [53, с. 7]. Втім слід звернути увагу на приклад негативного впливу державного суверенітету та приклад необхідності у незалежності державного службовця. Перший — це персональна відповідальність депутата перед партією (а не перед людьми), лояльність до керівництва та слухняність генеральній лінії, що може применшувати його особисті якості у відносинах, тобто його суверенітет. Другий — це незалежність судді, котра є його обов'язком, оскільки її дотримання дозволяє мати об'єктивного арбітра і приймати рішення на основі права [53, с. 22–23]. Ці два приклади переконливо відображають можливі грані взаємовідносин людини та держави (державного колективу) з урахуванням меж індивідуальності першої (людини).

У розрізі дослідження варто зосередити увагу на проблемі узгодження інтересів. У випадку розбіжностей (котрі зумовлені «людським фактором») керована людина може показувати «видиму» модель поведінки, а фактично діяти згідно з правилами іншої моделі [85, с. 13]. На наш погляд, з точки зору термінології, за умови узгодження інтересів шляхом надання згоди, керованість слід дефінувати підпорядкованістю, у такий спосіб людина не втрачає елемент самостійності. Наведений аспект неузгодження інтересів є передумовою конфліктів на державному рівні.

Сучасні науковці у своїх працях часто звертають увагу на подібну конфліктність відносин. Зокрема, О.А. Тертишна у праці «Використання конституційного ресурсу конфлікту у системі державної служби України» доволі чітко проаналізувала структуру конфліктного простору. Він складається з потреб, інтересів та цінностей. Потреби відображають розбіжності в нормативному забезпеченні; різноманітність організації взаємодії (вирішення напрямків згідно з необхідністю); питання співвідношення потреб та ресурсів. Інтереси включають вплив на прийняття рішень; суперечність між правами та обов'язками (юридичними та фактичними діями); конфліктність ролей (державні службовці — громадяни, керівники-підлегли). Цінності передбачають елемент ставлення до чинного законодавства; амбівалентність змісту надання послуг, суспільний статус і престиж (у нашому розумінні йдеться про співвідношення понять «служити» і «панувати»); суперечність між «традиціями» та «інноваціями» [115, с. 11]. Подібне дослідження було також здійснене А.А. Єзеровим та опубліковане в монографії «Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні». Структурно конфлікт так само обумовлюється потребами, інтересами, але замість цінностей цей автор вкладає цільовий елемент. У такий спосіб конфліктність розглядається в більш правовому аспекті і менше обумовлюється езотерично-антропоцентричною складовою (у зв'язку з відсутністю елемента цінностей) [29, с. 28–34].

На противагу конфлікту, М.М. Новікова у праці «Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання» описала гармонізацію суспільних відносин, тобто створення узгодженості та збалансованості шляхом використання юридичного компромісу як одного із засобів механізму правового регулювання (система засобів, що забезпечують дієвість правового регулювання). Юридичний компроміс як організаційно-правова форма взаємодії суб'єктів у механізмі правового регулювання створює умови поступовості; неконфліктності; добровільної співпраці; правомобільності; економії юридичних ресурсів; мінімізації психологічної напруги. Юридичний

компроміс втілюється через погодження, угоди, договори, домовленості, поступки та конструктивну співпрацю [76, с. 6–7].

Крізь призму юридичного факту, юридичних умов, питання особистості, узгодження інтересів, конфлікту та компромісу, що притаманні відносинам у державі, слушно навести також міркування С.С. Чеботарьова про їх гуманізацію (визначає характер відносин між людиною та державним колективом). Згідно з автором праці «Гуманізація правового регулювання в Україні», гуманізація ефективна при розвитку творчих здібностей та громадських якостей осіб, спрямована на створення середовища, цінності якого виступають через взаємоповагу, що стимулює людей до самовдосконалення. [128, с. 115]. У цих рамках аналізована нами вище О.Л. Терент'єва порушує проблему співвідношення бюрократичної системи, тобто централізованої ієрархії з менеджментом, що є децентралізованим підходом до організації держави. Акценти науковця настановлюють на думку про запровадження нових підходів до управління та державних взаємовідносин у цілому [115, с. 12]. С.С. Чеботарьов, у свою чергу, наводить думку французького вченого М. Крозьє про те, що криза бюрократичної системи може бути подолана через зміну бачення служби посадовими особами та організаційну орієнтацію на людський компонент [128, с. 117]. Такий підхід цілком кваліфікується змістовним наповненням гуманістичного менеджменту. Його ж формою може бути «належне врядування», котре описане О.Л. Терент'євою як групи людей, що приймають управлінські рішення та громадянське суспільство, що контролює управління державою [114, с. 12]. Цей гуманістичний менеджмент функціонує, як уже було зазначено, в умовах децентралізації.

4. Людський чинник в державному механізмі

М.І. Салей у дослідженні «Конституційна аксіологія в сучасній Україні» процитувала О. Костенко: «Законодавство — це ніщо інше, як інструмент у руках людей, які його застосовують. Закон діє лише тоді, коли його застосовують люди. А як вони застосовують його, залежить від стану їх волі та свідомості» [Цит за 99, с. 179], [50, с. 87—93]. Саме стан волі та свідомості і

слід визначати як один із людських чинників, що впливають на державний механізм. Державне управління пов'язане із системою суспільних відносин, з одного боку, через реальні суспільні процеси, а з іншого, через свідомість, певні форми знання, різні управлінські доктрини, теорії та концепції [64, с. 17]. Л.А. Пашко у праці «Людські ресурси у сфері управління: теоретико-методологічні засади оцінювання» описала багатогранність напрямків, на котрі потрібно зважати при оцінці людського елемента. Сюди входить розумова, емоційно-вольова, конфесійна, моральна, культурна, правова, політична, соціальна, біологічна складова людини [85, с. 12]. Кожна із них може мати вплив на організацію публічної влади.

Автор праці «Правова ідентичність особи» О.В. Парута порушує проблему соціальної природи правової ідентичності, яка визначається процесом усвідомлення особою своєї належності до соціально-правової реальності. Сам процес, згідно з цим автором, є відображенням колективних цінностей та переконань, підсумкових знань, здобутих кожним індивідом у як елемента колективного життя. А правова ідентичність — відображає стан психологічного засвоєння власного правового статусу та свідчить про усвідомлення особою своєї ролі у правовій системі [82, с. 83]. У нашому розумінні цим підходом визначається людина, яка виконує свої обов'язки на основі внутрішніх переконань, будучи свідомою власних учинків і завдань, поставлених перед нею. Ця людина стає визначальною у ланці всієї організації як держави, так і комерційної структури, наприклад.

М.І. Салей вказує на ціннісно-правові орієнтації людини (правову ідентичність), які підпадають під два фактори впливу — зовнішні та внутрішні. До зовнішніх авторка відносить відповідні інститути (сім'я, ЗМІ, органи публічної влади), що організують та опосередковують формування цінностей. До внутрішніх — процеси, методи, способи (самоаналіз, самокритика), за допомогою яких особистість викристалізовує власну систему цінностей, орієнтацій на основі життєвого досвіду [99, с. 168–169].

У науковому дослідженні В.В. Коцкулич «Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти» сформовано концепцію трансформації свідомості судді, яка втілюється через послідовну зміну станів (у напрямку вдосконалення свідомості чи її збіднення — *Я.Я.*), що впливає на ефективність відправлення судочинства [51, с. 17].

У цьому ж контексті варто наголосити на тенденціях негативного впливу зовнішніх факторів на посадових осіб у сучасному суспільстві. Е.В. Мамонтова зазначає, що представники органів влади сприймають ЗМІ як спосіб агітації, однак останні повинні тільки інформувати населення про події, що відбуваються в країні та за її межами [60, с. 16]. На нашу думку, ЗМІ виступають переконливим інструментом впливу на формування не тільки цінностей, а й поглядів, котрі є ґрунтом для прийняття публічних рішень, що може розцінюватися (використовуватися) як позитивно, так і негативно.

О.О. Ганзенко у праці «Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна» аналізує правову культуру особи на основі правових установок, тобто схильностей особистості певним чином сприймати та оцінювати інформаційні процеси, явища та діяти відповідно до цієї оцінки [16]. Діяти на основі такої оцінки — означає робити справу згідно з власною життєвою позицією. Важливо, щоб ці правові установки були достатньо твердими, особливо для суб'єктів державних відносин, оскільки, як зазначає А.В. Матіос, предметом дискусій для посадових осіб є різні теми економічного, правового, податкового, морального, етичного, естетичного, службового, позаслужбового, вікового характеру. Це означає, що і поведінка повинна відповідати певним вимогам, рівню культури [64, с. 18]. А без належних схильностей особи (установок) це важко забезпечити.

Правова культура для державного службовця, зазначає П.В. Макушев у своєму дослідженні «Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції», може мати теоретичну модель, яка включає: 1) знання і розуміння законодавства, усвідомлення прав та обов'язків; 2) творчий

рівень використання правового інструментарію, юридичної техніки, наукових і практичних рекомендацій. Із приводу останнього пункту Л.А. Пашко проблематизує державне управління, котре наповнене тільки зовнішніми формами та атрибутами інтерактивного менеджменту, відсутність змісту — це відсутність оцінки державного службовця як творчої особистості. Доцільним капіталовкладенням може бути тільки залучення особистостей-професіоналів, творчих особистостей, а також освіта і осучаснення культури, що сприяло б творчому потенціалу [85, с. 18]; 3) розуміння соціально-правової значущості та цінності прав людини; 4) правове мислення; 5) правова активність, внутрішня необхідність дотримуватися правової поведінки [57, с. 19].

У доктрині також звертають увагу на професіоналізм державного службовця. І.І. Нинюк в авторефераті дисертації «Професіоналізм державного службовця: сутність, стан та особливості формування» дефінує професіоналізм як соціальне явище, якісно-ціннісний компонент, що поєднує знання, уміння, навички, практичний досвід, індивідуальні особливості людини, яка, надаючи державні послуги населенню, формує базисне підґрунтя соціальних перетворень та надійність функціонування державної служби, забезпечує довіру громадян до влади. До структурних елементів професіоналізму належать: – державна служба на базі наукових знань, умінь, навичок, досвіду, фахових здобутків; – прояв здібностей, особливих якостей службовця; – використання професійно-творчого кадрового потенціалу. Автор дослідження наділяє службовця різними якостями та вміннями, серед яких: цілеспрямованість; володіння культурою праці; аналітичні здібності; уміння стратегічно мислити; створювати атмосферу довіри; безумовне володіння знаннями, вміннями, навичками, необхідними для виконання завдань; багатогранність розвитку; ініціативність, творчість, здатність до виправданого ризику, порядність; володіння іноземними мовами, комунікативними навичками та інформаційними технологіями [73, с. 8, 10–14].

Д.В. Вітер вагоме значення надає стилю мислення. У своїй праці «Формування стилю мислення суб'єкта управлінської діяльності: теоретико-

методологічні аспекти» визначає стиль мислення як сталу сукупність засобів пізнання. Стилем мислення обумовлюються світоглядні, ментальні, ціннісні, нормативні, структурно-функціональні особливості, методологічні установки (єдність методів, принципів, підходів). Науковець позиціонує стиль мислення як невід'ємну складову державно-управлінської діяльності, яка впливає на соціальну позицію суб'єкта; активність та пасивність щодо соціальної дії, ефективність та результативність державного управління. Також від стилю мислення залежить процес формування суспільства, впровадження та реалізація державної політики, зміни в системі державного управління [13, с. 5, 14]. Стиль мислення, на нашу думку, є тим особливим, ключовим людським чинником, від котрого залежить розвиток усієї організації, особливо якщо йдеться про публічну владу (владу людей).

А.В. Матіос акцентує увагу на вимогах, що випливають зі свідомості та мислення: службовець повинен ставити державні інтереси вище за індивідуальні, приватні інтереси; не уникати функціональних обов'язків, використовувати найбільш ефективні та раціональні способи їх виконання; уважно ставитися до проблем громадян, демонструвати ввічливе, коректне звернення, безпристрасність, принциповість, прагнення глибоко розібратися у сутності питання, вміння вислухати і зрозуміти іншу позицію; сприяти утвердженню позитивного іміджу державного службовця, поводитися гідно у критичних ситуаціях та інше [64, с. 13].

Часто звертають увагу і на недоліки людського чинника (його негативні прояви) крізь призму тенденцій розвитку суспільства. Таким чином, М.А. Нинюк окреслює ерозію моральних принципів і переконань. Пов'язує із ними ослаблення управлінських якостей; порушення дії механізмів відповідальності, дисципліни та соціального контролю; посилення системи привілеїв як механізму традиційного суспільства; відновлення гірших стереотипів традиційного чиновництва; меркантилізацію стосунків між службовцями. На думку цієї авторки, моральна культура визначає ефективність

професійної діяльності, службовець повинен поєднувати загальнолюдські цінності, професійні цінності, національно-етичні цінності [74, с. 15].

Негативно проявляються людські чинники також через колективну складову та адаптацію у ній, про що пише Н.К. Рашитова в праці «Адаптація до професійної діяльності на державній службі: соціально-психологічний аспект». Причини та недоліки ускладнення найчастіше пов'язані із недостатнім рівнем професіоналізму, несамостійністю, наявністю різних неузгоджених і колективних цінностей, неадекватною самооцінкою, низьким рівнем здатності до конструктивного подолання труднощів, неспроможністю до самоконтролю. Людський чинник у процесі адаптації проявляється також через вік, стать, досвід, професійну підготовку, компетентність, культуру, активність працівників та інше [93, с. 17]. Такі проблеми адаптації можуть призводити до різного роду конфліктів, що врешті-решт впливає на функціонування всієї держави. О.А. Тертишна перераховує різновиди подібних конфліктів на соціально-психологічній основі. До них відносить: «інерційні» (конституційні настанови та об'єктивні потреби), «мотиваційні», «рольові», «конфлікти соціальних груп», «емоційні», конфлікти «соціальних очікувань» та інші [115, с. 10].

Не можна оминати увагою способи вирішення недоліків людського чинника, що пропонуються сучасними науковцями. Приклад одного з них наводить Н.М. Грінівецька в праці «Проблема формування сучасного типу державного службовця в Україні». Підготовка кадрів, зазначає авторка, можлива на основі уніфікованих підходів, що сприяє співпраці управлінських рівнів; різні центри та методи навчання; розробка різних програм навчання, атестації, але найважливіше, на нашу думку, — це посилення уваги до питань гуманітарного значення, людинознавства, політології, педагогіки та психології [21, с. 12].

У рамках дослідження юридичної літератури людський чинник в державному механізмі визначається крізь призму багатогранності напрямів існування самої людини (розумовий, біологічний, емоційний), які можна

оцінити; правової ідентичності особи (самовизначення); життєвих факторів, що впливають на ідентичність (переконавання, сім'я); правових установок (спосіб сприймати та оцінювати процеси, явища), якими людина керується; правової культури (знання та розуміння юридичних та соціальних процесів); професіоналізму державного службовця (знання, уміння, навички, досвід); стилю його мислення (ціннісні, ментальні, нормативні особливості). Окрема увага звертається на недоліки людського чинника, проблеми моральності, специфіку адаптації, соціально-психологічні конфлікти, а також розв'язання всіх цих проблем шляхом застосування освітнього інструменту. На нашу думку, ці явища можна узагальнити та відтворити у такому контексті — людський чинник слід розглядати через такі складові: знання, уміння, навички, морально-психологічний елемент та фізіологічний компонент (наприклад, вік) людини, яка бере участь у публічно-правових (управлінських, адміністративних) відносинах.

5. Статус людини в державному механізмі

Статус людини в державному механізмі поряд із взаємовідносинами та людським чинником є складовим елементом визначення її місця в публічній владі. Одна із вагомих праць цього напрямку «Адміністративно-правовий статус посадової особи» Н.В. Янюк. Дослідниця виокремила особливості посадової особи, зауваживши при цьому, що остання виступає об'єктивним суб'єктом будь-якої організаційної структури; наділена владними повноваженнями, які здійснюються шляхом виконання організаційно-розпорядчих функцій; особливе коло її повноважень зумовлюється підвищеним ступенем відповідальності. Таким чином, авторкою враховуються об'єктивний суб'єкт (особа), повноваження та відповідальність [158, с. 8].

Важливе місце в системі конституційних цінностей посідає свобода, адже без неї людина не могла б реалізувати себе у жодній сфері життя — це означало б перетворення її на раба чи залежну істоту [130, с. 52]. Втім, як впливає з огляду робіт Н.Г. Діденко та А.С. Смілика, під час виконання службових повноважень частина «свободи» переходить у «необхідність», підкріплену

«відповідальністю». Людині у процесі набуття державного статусу потрібно відмовитися від певного роду політичних, економічних та, рідше, від культурних прав.

Ця відмова мусить бути результатом особистого вибору. О.В. Парута звертає увагу на соціальну ідентичність, тобто ототожнення (як результат вибору) особи з окремим індивідом чи соціальною групою, від якої залежить набуття соціальних позицій, засвоєння соціальних норм, цінностей та моделей загальносоціальної поведінки [82, с. 83]. У процесі ототожнення вагоме значення має самосвідомість, особливо якщо це стосується публічної влади як соціальної групи. Свідомий вибір особи — це переконливий ґрунт для набуття статусу державного службовця. Тільки він може забезпечити, з одного боку, повноцінну відмову від «частини свободи», а з іншого, належне виконання обов'язків службовця.

Результатом особистого вибору, на противагу набуттю соціальних позицій, є також підстави припинення повноважень. На цьому наголошує Т.О. Шевченко — авторка дисертаційного дослідження «Законодавче регулювання припинення повноважень народного депутата України». Науковець стверджує, що порушення вимог несумісності депутатського мандата або невходження до складу депутатської фракції трапляється з власної ініціативи депутата, через особисте волевиявлення та усвідомлення того, що ці дії є юридичними фактами, котрі визначені як підстави для дострокового припинення повноважень [139, с. 10].

Ці підходи пояснюються одним із механізмів, на основі якого діє Конституція. Цей механізм, згідно з М.І. Салей, включає в себе ціннісно-нормативну базу, інтелектуально-вольову основу та поведінково-динамічний компонент. Два останні пункти механізму мають цілком суб'єктивний характер, а отже, залежать від свідомого вибору (виконання повноважень) самого державного працівника [99, с. 183].

Слід звернути окрему увагу на правові елементи статусу. У доктрині, яка була досліджена, виділяють *гарантії* (які впливають із повноважень),

обов'язки та права. Гарантії, що супроводжують адміністративно-правовий статус посадової особи, Н.В. Янюк розмежувала на три різновиди — це гарантії громадянина, службовця та спеціального суб'єкта управлінської діяльності. Вона також виділила гарантії щодо забезпечення виконання посадовою особою повноважень; організаційно-правові; матеріальні; гарантії соціально-побутового забезпечення; пенсійного забезпечення; спеціального державного захисту та судового захисту [158, с. 10].

Незважаючи на те, що з теоретичної точки зору юридична процедура включає в себе як обов'язки, так і права (особливо коли службовцеві потрібно зробити вибір щодо підписання документів, посвідчення юридичного факту чи призначення іншої посадової особи), із нашої точки зору, у рамках цього дослідження її варто звузити і ототожнювати тільки з мірою необхідної поведінки (обов'язками) [28, с. 69]. Правова процедура — це спосіб рівномірно розподілити «свободу» між усіма учасниками, реалізовувати її державними органами та кожним індивідом [130, с. 137]. Конституційно-правові процедури за внутрішньою формою включають у себе: юридичні дії; правові відносини; правову діяльність, у рамках якої власне і протікають. За зовнішньою — законодавчу підставу; терміни дії; види норм; територіальні межі. Однак найважливіше, що обов'язки крізь призму процедур також унеможливають (або зменшують) прояв людського чинника. О.П. Євсєєв у дослідженні «Процедури в конституційному праві України» вкладав у них такі значення: зменшують ризик відхилень суб'єктів процесуальних відносин від нормативно закріпленої мети; зменшують ступінь суб'єктивізму; знижують елемент розсуду органів державної влади; забезпечують умови для контролю; дозволяють корегувати помилкові рішення; забезпечують однакове застосування державно-владних повноважень; створюють гласну модель реалізації правовідносин; виступають ефективним засобом захисту [28, с. 67-68]. Якби держава функціонувала на самих обов'язках (повноваженнях), то перетворилася б на механізм, де людині відведене місце «гвинтика». Однак право, тобто міра

можливої поведінки, державного службовця, передбачена законодавцем, та його дискреційні повноваження внесли свої корективи.

Право — це міра можливої поведінки. Наявність можливості пов'язана із багатогранністю шляхів, які людина може вибрати. Вибір повною мірою завжди повинен базуватися на свободі, що включає цінності, раціональність та волю. Для державного службовця передбачені рамки, в котрих він здійснює свої повноваження, — обов'язки. Втім, оскільки часто виникають ситуації, що не пов'язані із систематичними закономірностями (життєві ситуації, зумовлені змінами та розвитком), завдання, функції та повноваження службовця, як зазначив Н.О. Рибалка у праці «Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України», здійснюються шляхом застосування певних форм і методів. Вони є виразом вольового рішення, спрямовані на реалізацію інтересів суспільства, враховують конкретну ситуацію та доцільність [95, с. 13]. З метою забезпечення об'єктивності у процесі реалізації службового права, рішення повинні прийматися на ґрунті аналізу, дослідження та оцінки управлінської діяльності [65, с. 15]. Для цього вагоме значення має саме творча функція службовця. М.Є. Черкас у праці «Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання» застосовує творчість для подолання правових прогалин; самостійне вирішення кола питань, які мають значення щодо «справи»; створення актів та формування індивідуальних правил поведінки. Ці аспекти не можуть бути вирішені без елемента «людського чинника» [129, с. 14]. У такий спосіб творча функція ефективно реалізовується тільки через право (менше через обов'язки).

6. Дискреційність та її вплив на державний механізм

У наукових дослідженнях тенденційно акцентується увага на дискреційних повноваженнях, котрі, з нашої точки зору, є складнішим проявом міри можливої поведінки. Дискреційність (дискреційна норма права) передбачає вчинення повноважень, прийняття рішень державними органами на власний розсуд [9, с. 8].

У випадках надання права органу приймати чи не приймати рішення на власний розсуд (залежно від обставин); за наявності недостатньо визначених правових понять; коли нормативний припис містить лише частину гіпотези чи диспозиції і не дозволяє зробити однозначні висновки; передбачені можливі варіанти поведінки та їхній вибір, згідно з О.М. Ботнаренком («Дискреція у слідчій діяльності: юридико-психологічні особливості»), застосовують саме дискреційну норму права [9, с. 8]. Теоретично з допомогою цих повноважень визначається, по-перше, вид і зміст ухваленого рішення. У цьому аспекті диференціюється «сильна» дискреція, коли суб'єкт керується тільки конституційними принципами, та «слабка», коли керується конкретною нормою або нормами. По-друге, вибір одного із рішень, що передбачені законодавством. Під час застосування дискреції також слід враховувати принцип пропорційності між вибраними засобами та метою [28, с. 71–72].

Згідно з Ю.Г. Барабашем у праці «Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення», структурно дискреція складається із вольового, тобто вільного розсуду (свобода у прийнятті рішення), та інтелектуального елемента — здорового глузду (або, як зазначалося вище, на ґрунті аналізу, дослідження та оцінки ситуації). Фундаментом дискреції є довіра, відповідальність (з нашої точки зору, «відповідальність» доречно замінити «свідомим ставленням» суб'єкта до його повноважень) та традиції (певні закономірності, які притаманні тому чи іншому суспільству — *Я.Я.*) [3, с. 17].

Внутрішні переконання, наголошує В.В. Коцкулич, характеризуючи роботу суддів, формуються у правовій свідомості. Суддівський розсуд (дискреційне повноваження — *Я.Я.*), у свою чергу, — це наданий законом вибір вирішувати справу на основі власних переконань (власної оцінки — *Я.Я.*) [51, с. 123].

Як наслідок, через рішення, прийняті дискреційними повноваженням та на основі правосвідомості суб'єкта влади, подібно до того, як правосвідомість судді впливає на судові рішення, здійснюється вплив «людського чинника» на

державотворчі процеси та процеси державного механізму. Через «людський чинник» (творчу функцію, наприклад), як зазначає М.Є. Черкас, правова дійсність перетворюється відповідно до правових цінностей. Правосвідомість забезпечує ефективність механізму правового регулювання, його розвиток, оцінку елементів відповідно до уявлень про справедливість [129, с. 5].

2.2. Антропоцентризм суб'єктів публічної влади: аналіз норм основних законів країн Центральної та Східної Європи (Франції, Чехії, Польщі та України)

Огляд нормативної бази основних законів — це важливий етап усього дисертаційного дослідження, оскільки він дозволяє міркувати про антропоцентризм як юридичне явище саме конституційного права [149]. Фундаментом огляду є аналіз конституцій чотирьох країн Центральної та Східної Європи, серед яких Франція (Конституція 1958 року станом на 1 січня 2018 року), Чехія (Конституція 1993 року станом на 1 червня 2013 року), Польща (Конституція 1997 року станом на 1 січня 2018 року) та Україна (Конституція 1996 року станом на 1 січня 2020 року) [162], [136], [161], [163], [135], [47]. Кожна із цих держав є унітарною (із умовами територіально чи юрисдикційно відокремлених земель у Франції та Україні) демократичною республікою із приблизно однаковою формою взаємодії державних органів. Це дозволяє чіткіше виділити ті чи інші спільні та відмінні риси в нормативному відображенні проявів людського чинника.

В основу аналізу покладено поняття державної (центральної) влади, котра, будучи однією із форм публічної влади (друга форма якої є місцеве самоврядування), класично розподіляється на законодавчу, виконавчу та судову гілку. Для точнішого дослідження людиноцентризму в державній владі кожен із цих гілок слід персоналізувати суб'єктами владних повноважень. У такий спосіб законодавча гілка влади уособлюється в голові парламенту та парламентарях, виконавча гілка — у президентів, членах уряду та інших державних службовцях (керівниках правоохоронної системи, наприклад), а

судова гілка індивідуалізується через суддів та членів різних органів судочинства. Така персоналізація дозволяє чіткіше виділити елемент *anthropos* (людина). Елемент *centrum* (центр, середина чогось), у свою чергу, втілюється через статус, котрого набуває громадянин тієї чи іншої держави шляхом реалізації свого конституційного права на участь в управлінні державними справами. Структурними елементами статусу згідно з сучасними науковими підходами виступають правосуб'єктність, система прав, обов'язків та інтересів, система гарантій та юридична відповідальність [121, с. 28].

Водночас у результаті аналізу норм основних законів ми дійшли висновку, що структура статусу може бути наповнена значно ширшим колом елементів. До них належать: гарантії, права, обов'язки, дискреційні повноваження, конституційна дієздатність, заборони та обмеження і колективний антропоцентризм (як окрема форма прояву статусу). Елемент, пов'язаний із відповідальністю, у рамках дослідження розглядається тільки крізь призму гарантій. Систематизація цих елементів статусу може бути здійснена в різний спосіб. Вони поділяються на *активні* (права та дискреційні повноваження), що втілюються способом ініціативного емпіричного застосування знань, умінь та навичок у процесі роботи в органах державної влади; *пасивні* (гарантії, обов'язки, конституційна дієздатність, заборони та обмеження), що спрямовані на індивіда, є його життєвими досягненнями та передбачають езотеричне застосування моральних якостей (наприклад, сумлінне виконання обов'язків, передбачене присягою) або утримання від певних дій; та *змішані* (колективний антропоцентризм), що поєднують у собі як активні, так і пасивні дії (прийняти рішення щодо закону або не прийняти та дозволити акту бути ухваленим автоматично в останній редакції). Або ж на *публічні* (обов'язки, дискреційні повноваження, колективний антропоцентризм); *приватні* (конституційна дієздатність, заборони, обмеження) та *змішані* (гарантії, права).

Однак у межах дослідження в контексті антропоцентризму структурні елементи статусу найдоцільніше розглядати в рамках двох класифікацій. Перша

відображає поділ норм на ті, котрі мають формально виражене застосування людського чинника (конституційна дієдатність та окремі форми обов'язку), і ті, що не мають формально вираженого застосування людського чинника (права, дискреційні повноваження, заборони, обмеження та колективний антропоцентризм), проте без нього вони не можуть бути реалізовані. Друга класифікація, котра в рамках аналізу буде домінувати, відображається такими критеріями розмежування: *виконання повноважень* (гарантії, права, обов'язки, дискреційні повноваження), *набуття повноважень* (конституційна дієдатність), *інтердикційне становище* (заборони та обмеження) та окремо колективний антропоцентризм. Саме цю логіку в послідовності аналізу застосовуємо при викладі основного матеріалу.

Аналіз почнемо із тих елементів статусу суб'єкта владних повноважень, котрі належать до критерію виконання повноважень.

Гарантіями називають умови, що забезпечують успіх чого-небудь [109, с. 29]. У випадку з державою під «успіхом чого-небудь» слід розуміти належне функціонування посадових осіб, організації державної влади та правової системи [32, с. 537 – 539]. Гарантії, що зафіксовані в конституціях сучасних країн (предметах цього дослідження), можна розділити на два види: умови, пов'язані з набуттям відповідальності та припиненням повноважень, і умови захисту та забезпечення, котрі своїми підвидами спрямовані, з одного боку, на захист професійного виконання обов'язків, честі, гідності, незалежності, а з іншого, на забезпечення належних умов діяльності та недоторканість.

До гарантій, пов'язаних з набуттям відповідальності в рамках законодавчої гілки влади, належать ті статті конституцій, які передбачають можливість набуття відповідальності чи застосування заходів притягнення до неї парламентарів. Гарантійною умовою виступає «згода», надана палатою парламенту (згода членів палати) (пункт 1, п. 5 ст. 105 Конституції Республіки Польща (далі — КП)), ч. 4 ст. 27 Конституції Чеської Республіки (далі — КЧ)), головою палати (ч. 5 ст. 27 КЧ) або спеціально для цього створеним парламентським органом (ч. 2 ст. 26 Конституції Французької Республіки (далі

— КФ), ч. 3 ст. 27 КЧ). Окремо слід звернути увагу на прописану основним законом можливість зупинити кримінальну відповідальність на період дії мандату «на вимогу» Сейму, що передбачено п. 2 ст. 105 КП.

Елемент «згоди» використовують для притягнення до відповідальності окремого індивіда. При припиненні повноважень усіх членів органу одночасно застосовують «консультацію» із представниками цього органу (інколи із представниками центрального органу іншої гілки влади), що є здебільшого проявом колективного антропоцентризму та застосовується, наприклад, до Верховної Ради України у ч. 3 ст. 90 Конституції України (далі — КУ) або Національних зборів Франції у ч. 1 ст. 12 КФ. Така «консультація» є однією з умов належного настання відповідальності у формі припинення повноважень.

Набуття відповідальності чи припинення повноважень у рамках виконавчої гілки влади, подібно до законодавчої гілки, потребує «згоди» парламенту; але, окрім неї, застосовується також елемент «підстави», вираженої пропозицією, поданням, ініціюванням чи певним юридичним фактом; а також рішення окремих незалежних органів, котрі здебільшого є органами судової гілки влади. Такі ускладнені умови гарантують належне притягнення до відповідальності чи припинення повноважень посадових осіб на вищому рівні. Таким чином, згідно з п. 1 ст. 158 КП припинення повноважень усього уряду Польської Республіки потребує подання вотуму недовіри 46 депутатами, а для міністра — згідно з п. 1 ст. 159 КП — 69 депутатами. Припинення повноважень президента можливе за умови відставки, що потребує проголошення особистої заяви в парламенті (ст. 109 КУ), або за станом здоров'я, що вимагає рішення парламенту на підставі подання вищого судового органу та медичного висновку (ст. 110 КУ). Притягнення до відповідальності члена Ради Міністрів (уряду Польщі) згідно з п. 2 ст. 156 КП здійснюється за поданням президента або 115 депутатів та згоди трьох п'ятих від загальної кількості депутатів. Відповідальність президента потребує окремої процедури, яка ускладнена необхідним мінімумом таких умов: учинення суспільно небезпечного діяння (ч. 1 ст. 111 КУ; п. 2 ст. 65 КЧ); несумісну

діяльність (ст. 68 КФ); регламентовану мінімальну кількість голосів у парламенті, яка зазвичай є більшою за половину від конституційного складу органу, або згоду двох палат (у результаті голосування кожної з них) для ініціювання, звинувачення чи усунення президента з поста в порядку імпічменту (ч. 2, ч. 5, ч. 6 ст. 111 КУ; п. 2 ст. 145 КП; п. 2, п. 3 ст. 65 КЧ); пропозицій, висновків та рішень спеціально створених органів чи вищих судових установ (ч. 3, ч. 6 ст. 111 КУ; п. 2 ст. 65 КЧ).

Застосування цього самого виду гарантій щодо судової гілки влади, подібно до попередніх двох гілок, базується на «згоді» чи рішенні, прийнятому загальною ухвалою або ухвалою визначеної кількості голосів. «Згода» використовується для притягнення до відповідальності та застосування примусових заходів (затримання чи арешту) щодо судді. «Згоду» в цьому випадку також варто класифікувати за критерієм суб'єкта застосування. Так, джерелом «згоди» може бути спеціально створений орган у судовій владі (ч. 3 ст. 126 КУ), сам найвищий суд конституційної чи загальної юрисдикції щодо судді, який є його членом (ч. 3 ст. 149 КУ; ст. 195 КП), нижчий суд загальної юрисдикції щодо судді, який є його членом (ст. 181 КП), парламент або його палата (п. 1 ст. 86 КЧ — щодо судді конституційного суду) чи голова палати парламенту (п. 2 ст. 86 КЧ — щодо арешту чи затримання судді конституційного суду). Рішенням спеціально створеного органу (п. 4 ч. 1 ст. 131 КУ); ухвалою регламентованої кількості суддів найвищого суду — для Конституційного Суду України, наприклад, це дві треті від конституційного складу (ч. 3 ст. 149¹ КУ); рішенням суду загальної юрисдикції (п. 2 ст. 180 КП) здійснюється припинення повноважень (звільнення) судді.

Другий вид гарантій, як було зазначено вище, можна розділити на умови, пов'язані із захистом професійного виконання обов'язків (до цієї групи нами також віднесено захист честі, гідності та незалежності), і гарантії, забезпечення належних умов праці та недоторканності.

Перший підвид відображає захист професійного виконання обов'язків та, в окремих нормах, включає захист честі, гідності і незалежності. Для

законодавчої гілки влади захист професіоналізму забезпечується: особистим голосуванням чи виконанням повноважень, що частково слід кваліфікувати і обов'язком парламентаря (ст. 26 КЧ; ч. 3 ст. 84 КУ; ст. 27 КФ), свободою від відповідальності за волевиявлення (ст. 80 КУ; ст. 27 КЧ), від інструкцій виборців (ст. 26 КЧ; п. 1 ст. 104 КП; ч. 1 ст. 27 КФ) та від свідчень щодо інформації, отриманої в результаті професійної діяльності (ст. 28 КЧ). Окремо слід виділити вимогу однієї п'ятої членів палати, якою може бути скликано засідання під час перерви (п. 3 ст. 34 КЧ), що хоча є проявом колективного антропоцентризму, але, на нашу думку, також гарантує виконання обов'язків в умовах необхідності і захист професіоналізму виконавців.

У виконавчій гілці влади захист професійного виконання обов'язків президента забезпечується через: направлення запиту президентові підтриманого регламентованою кількістю депутатів (п. 34 ст. 85 КУ), першочерговий розгляд тих законопроектів президента, що визначені як невідкладні (ч. 2 ст. 93 КУ). Професійне виконання обов'язків може бути забезпечене строком повноважень, який перевищує період повноважень інших виборних державних органів. Остання гарантія зафіксована ч. 4 ст. 131¹КУ, згідно з якою Генеральний прокурор України призначається на 6 років, хоча інші органи (парламент та президент) здійснюють свої повноваження тільки 5 років. Строк дозволяє виконувати правоохоронні функції незалежно від політичного напрямку нової влади, чим додатково забезпечується захист професіоналізму від політичних змін. Ще один вид захисту передбачений ч. 2 ст. 105 КУ, котрий фіксує відповідальність за посягання на честь і гідність Президента України.

Гарантію захисту в судовій гілці влади можна простежити за трьома напрямками: захист професійності, свободи та незалежності. Професійність забезпечується механізмом колективного звернення до суду або високим статусом суб'єкта звернення, що надає зверненню певної авторитетності, (ч. 2 ст. 150 та ч. 1 ст. 151 КУ; ст. 54 та ч. 2 ст. 61 КФ; п. 1 ст. 191 КП) та правом не свідчити про факти, отримані в результаті професійної діяльності (п. 3 ст. 86

КЧ). Подібно до законодавчої влади, свобода захищається ненастанням відповідальності за ухвалене судове рішення (ч. 4 ст. 126 КУ). Незалежність за критерієм змісту норм можна розділити на три напрямки: декларативний (проголошуючий) — фіксує незалежність (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 149 КУ; п. 1 ст. 178, п. 1 ст. 195 КП; п. 1 ст. 82 КЧ), деліктивний (заборонний) — запобігає впливу на суддю (ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 149 КУ; п. 1 ст. 82 КЧ (поєднано із декларативним напрямком)) та процедурний — забезпечує незалежність під час призначення (п. 1, 2 ст. 128 КУ; п. 1 ст. 179 КП).

Другий підвид гарантій відображає забезпечення (заходи для) належних умов праці та недоторканності. Належні умови праці можна розділити на «гарантований період (строк) роботи», протягом якого державний орган у цілому чи його члени можуть виконувати свої повноваження та їх не буде припинено (ч. 4 ст. 12 КФ; ч. 4 ст. 90 КУ (законодавча влада), ч. 2 ст. 87 КУ; п. 1 ст. 158, ст. 159 КП (виконавча влада)); «умову постійності», що притаманна судовій гілці та є забезпеченням праці на постійній основі, неможливістю переведення суддів без їх згоди до іншого суду та безстроковістю повноважень (ч. 4 ст. 64 КФ; п. 2 ст. 82 КЧ; ч. 5 ст. 126 КУ; ст. 179 КП); «інституційність», котра означає створення спеціальних органів чи об'єднань для роботи із державними службовцями з метою забезпечення належних умов праці (п. 1 ст. 153 КП (виконавча влада), ст. 130⁻¹, ч. 10 ст. 131 КУ (судова влада)); «матеріально-фінансове забезпечення», котре найчіткіше виражене в судовій гілці влади (п. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 148⁻¹ КУ; п. 2 ст. 178, п. 2 ст. 195 КП). Недоторканність, у свою чергу, подібно до гарантії захисту незалежності, поділяється на декларативну та деліктивну. Декларативна недоторканність забезпечується: формальним визначенням, яке вказує на неї чи на право її застосування (ч. 1 ст. 105 КУ (виконавча влада), ч. 1 ст. 126 КУ; ч. 1 ст. 149 КУ (судова влада)); інституційним функціонування через спеціально створені та загальні державні органи (ч. 7 ст. 126 КУ; пп. 1—9 ч. 1 ст. 131 КУ; ст. 65 КФ; п. 2 ст. 180 КП (судова та частково виконавча влада)); процедурністю, котра при припиненні повноважень є ще одним механізмом забезпечення недоторканності (ст. 109—

111 КУ, ст. 68 КФ (виконавча влада)). У контексті інституційного забезпечення недоторканності варто зазначити, що п. 1 ст. 186 КП зафіксовано приклад інституційного захисту незалежності суддів Національною радою юстиції Республіки Польща. Деліктивна (заборонна) включає норми, що вказують на спосіб, який порушує недоторканність державного службовця, як, наприклад, заборона виклику до суду (ст. 26 КФ (законодавча влада), ст. 67 КФ, п. 1 ст. 65 КЧ (виконавча влада)).

Гарантії природних прав та свобод людини і громадянина обумовлюються суспільним усвідомленням їх вагомості, здатністю створити умови для самовизначення та самореалізації особи, забезпеченням особі її автономії та незалежності від будь-якого неправомірного втручання, про що у своїй праці зазначає І.Й. Магновський [55, с. 9]. Гарантії при реалізації позитивного права (державного права), зафіксовані в основних законах, характеризуються необхідністю в захисті державних службовців, створенням умов для належного застосування людського чинника (знань, умінь, навичок) та забезпеченням від неправомірного втручання під час виконання державних функцій. Гарантії виступають комплексом об'єктивних умов, до яких належать: особливий спосіб набуття відповідальності, захист професіоналізму та незалежності, забезпечення належних умов праці та недоторканності державного службовця.

Права із точки зору суб'єкта виступають мірою можливої поведінки [126, с. 59]. Тобто право є можливістю, яку особа реалізовує без необхідності (обов'язку) та за власним бажанням. У сучасних конституціях право державних службовців можна розглядати із точки зору приватного та публічного функціонування.

Приватне функціонування в законодавчій гілці влади здебільшого зводиться до припинення повноважень із власної волі парламентаря (ч. 4 ст. 78, п. 1 ч. 2 ст. 81 КУ; ст 24, п. а), с) ст. 25 КЧ). П. 4 ст. 105 КП передбачає право парламентаря на згоду бути притягненим до кримінальної відповідальності, а ст. 28 КЧ — право не свідчити про факти, які стали відомі йому в результаті

парламентської діяльності. Частиною 4 ст. 78 КУ встановлено можливість вибору між припиненням повноважень та припиненням несумісної діяльності протягом 20 днів з моменту виникнення таких обставин. Також у Конституції України ч. 2 ст. 78 передбачено право займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю, що не суперечить вимогам несумісності.

Для виконавчої гілки влади права мають більш вузькі можливості. Вони передбачають відмову від посади та припинення повноважень президентами держав, головами або членами урядів (п. 1 ч. 2 ст. 108, ч. 2 ст. 115 КУ; пп. 30 п. 3 ст. 144, пп. 3 п. 2 ст. 162, пп. 2 п. 2 ст. 131 КП; ст. 61, п. 1 ст. 73 КЧ), а також право на надання амністії (ст. 17 КФ, п. г) ст. 62 КЧ; ст. 139, пп. 18 п. 3 ст. 144 КП; пп. 27 ст. 106 КУ). Судова гілка влади передбачає право на припинення повноважень судді (пп. 4, ч. 6 ст. 126, п. 4 ч. 2 ст. 149⁻¹ КУ), право не свідчити про факти, отримані в результаті професійної діяльності (п. 3 ст. 86 КЧ), та право займатися науковою, викладацькою і творчою діяльністю (ч. 2 ст. 127, ч. 6 ст. 131, ч. 5 ст. 147 КУ).

Не можна не зазначити, що право припинити повноваження — це важлива юридична форма прояву людського чинника, з допомогою якої особа (група осіб), задіявши свої знання, вміння, навички, може визнати, що неспроможна владнати ту чи іншу проблему, у зв'язку із чим припиняє свої повноваження чи подає у відставку (*Feci quod potui, faciant meliora potentes* — з лат.: я зробив усе, що зміг, нехай інші зроблять краще за мене, якщо зможуть). Право про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності — це добровільна можливість державного службовця застосувати до себе певні умови справедливості, що є проявом високих моральних переконань (особистих характеристик). Право свободи свідчить про факти, отримані в результаті професійної діяльності, з одного боку, виступає гарантією професійності, що захищається державою, а з іншого, можливістю відповідального (етичного) ставлення до обов'язків. Право вибору протягом 20 днів між несумісною діяльністю та службовими повноваженнями із антропоцентричної точки зору є можливістю прийняти обдумане рішення щодо права на працю та права на

участь в управлінні державними справами. Ч. 2 п. 6.3.2 рішення Конституційного Суду України зазначає, що це право є вільним вибором, якого особа не може бути позбавлена [96]. Право займатися науковою, викладацькою та творчою діяльністю — це можливість державного службовця саморозвиватися та ділитися вже набутих досвідом, адже держслужбовець не повинен бути ізольованим від суспільства, в якому живе, а його правовий статус є складовою взаємозв'язків людини із суспільством, державою, колективом та оточенням [71, с. 10]. Право на амністію ми вважаємо проявом історично зумовленого повноваження правителя помилувати особу, винну у скоєнні злочину, що є функціонуванням у приватних інтересах.

Публічне функціонування у законодавчій гілці влади відображається через право парламентаря чи омбудсмена на звернення, котре може носити конституційний характер, тобто мати мету встановлення відповідності актів основному закону чи офіційного тлумачення статей (ч. 2 ст. 150 КУ, пп. 1 ч. 1 ст. 191 КП; ч. 1, 2 ст. 61 КФ), або бути запитом до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та ін. (ч. 1 ст. 86 КУ; п. 1 ст. 53 КЧ). Згідно з п. 3 ст. 34 КЧ голова палати може скликати її позачергове засідання.

Державні службовці виконавчої гілки влади наділені більш багатограними правами у публічному функціонуванні, ніж представники законодавчої. Подібно до законодавчої гілки, право реалізовується через можливість звернення, котре може бути конституційним, від президента, прем'єра чи інших представників виконавчої влади (керівники правоохоронних органів) (п. 3 ст. 122, п. 2 ст. 133, пп. 1 п. 1 ст. 191 КП; ч. 2 ст. 150, ст. 151 КУ; ч. 1, 2 ст. 61 КФ) або у формі подання чи пропозиції щодо здійснення контролю (аудиту), набуття відповідальності, зміни або скасування рішення органу (пп. 10 п. 3 ст. 144, п. 2 ст. 149 КП; ч. 1 ст. 87 КУ); можливість скликати засідання, які бувають позачерговими (ч. 1 ст. 29 КФ; п. 3 ст. 34, п. б) ст. 62 КЧ), консультативними (ст. 141 КП, ст. 45 КФ) чи закритими (ч. 2 ст. 33 КФ); можливість участі, виступів і звернень на засіданнях колегіальних органів та з

позачерговими посланнями (ст. 38, ст. 64 КЧ; ст. 31 КФ; п. 2 ч. 1 ст. 106 КУ); можливість заборонити (право вето) акт підпорядкованого органу або повернути акт на доопрацювання (повторного обговорення), коли це стосується законодавчої процедури (п. 16 ст. 106, п. 30 ст. 106, ч. 2 ст. 94 КУ; п. 5 ст. 122, пп. 6 п. 3 ст. 144 КП; п. 1 ст. 50, п. h) ст. 62 КЧ, ч. 2 ст. 10 КФ); можливість призначення загальнонаціонального референдуму (пп. 5 п. 3 ст. 144 КП). Ч. 2 ст. 21 КФ передбачено можливість Прем'єр-міністра делегувати свої повноваження міністрам, а п. 3 ст. 147 КП — виконувати функції міністрів. Згідно з п. 28 ст. 106 КУ Президент України може створювати консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Варто виділити право Президента України розпустити парламент, передбачене ч. 2 ст. 90 КУ. За своїми ознаками, які детальніше розглянемо трохи нижче, ця норма повинна кваліфікуватися як дискреційне повноваження, оскільки має в собі елемент обов'язку та носить причинно-наслідковий зв'язок з умовами розпуску Верховної Ради України. Однак з огляду на те, що цей розпуск Основним законом визначено як право (є пряма вказівка на це), носить більш широкий характер дії, ніж просте повноваження, та згідно з ч. 3 ст. 90 КУ приймається в результаті консультацій — його слід визначати саме мірою можливої поведінки у публічному функціонуванні, тобто правом. Схожою до цієї статті є ч. 1 ст. 12 КФ, відповідно до якої розпуск здійснюється рішенням Президента на основі консультації з головами уряду та парламенту. У ній немає прямої вказівки на право, але також і відсутній елемент обов'язку за винятком консультації, що не зменшує прояву вільної ініціативи президента. П. 1 ст. 35 КЧ урегульовано дискреційне повноваження президента розпустити Палату депутатів та визначено обставини, за яких це можна зробити. Вищезазначена стаття Конституції Чеської Республіки не має прямої вказівки на право (тільки на можливість, тобто рішення на власний розсуд за певних підстав) чи консультації із представниками органів законодавчої або виконавчої влади та враховує елемент підстави (обов'язку). Однак, виходячи із масштабів предмета регулювання, ми визначаємо статтю Конституції Чехії та інші про розпуск

законодавчої влади чи її частини (палати) як право, котре має історичне підґрунтя взаємодії гілок влади.

Виокремлення заслугує спільна для законодавчої та виконавчої гілки влади законодавча ініціатива. Ініціювати та представляти закон серед одноосібних суб'єктів можуть президенти, прем'єр-міністри та парламентарі (ч. 1 ст. 93 КУ; ч. 1 ст. 118 КП; п. 2 ст. 41 КЧ; ч. 1 ст. 39 КФ). Конституцією Польщі передбачено, що пропозиція поправки до закону належить ініціатору, котрий також може відкликати законопроект до початку другого читання (п. 2, п. 4 ст. 119 КП). Конституція Франції п.1 ст. 44, крім парламентарів, фіксує право членів уряду вносити поправки незалежно від ініціатора.

Одноосібні суб'єкти судової гілки влади обмежуються тільки правом конституційного звернення. Конституція Польщі у пп. 1 ч. 1 ст. 191 фіксує право подання Першим головою Верховного Суду Республіки Польща та Головою Адміністративного Суду Республіки Польща до Конституційного Трибуналу.

Обов'язки — це міра суспільно необхідної поведінки [147, с. 224]. Те, чого потрібно беззастережно дотримуватися, безвідмовно виконувати відповідно до вимог [108, с. 548]. Із етимологічної точки зору, слово *обов'язок* похідне від слова *в'язати* та є частиною логічного ланцюжка: *обв'язка*, *обв'язувальник*, *обв'язувальний*, *обов'язковий* [27, с. 442]. Це означає, що особа, котра має обов'язок, є обв'язана (або зв'язана). Виходячи з аналізу основних законів, вона може бути «зв'язана» чеснотою (морально-інтелектуальна складовою), дією чи поведінкою. Чеснота (морально-інтелектуальна складова) втілюється через такі категорії: зобов'язуюся, чесно, честю, добросовісно, совістю, сумлінністю, відповідно до найкращих знань та переконань. Дія, у свою чергу, втілюється у формах: боронити, захищати, охороняти, приймати рішення, зберігати, виконувати, дбати. Дії реалізуються шляхом виконання повноважень, які розглянемо трохи нижче. Як чесноти, так і дії фіксуються у присягах парламентарів, урядовців, президентів, суддів та інших. Обов'язком потрібно вважати виконання повноважень відповідно до присяг (ст. 26, п. 3

ст. 23 КЧ; ч. 1 ст. 79 КУ; п. 2 ст. 104 КП (законодавча влада), ч. 3 ст. 104 КУ; ст. 130, ст. 151 КП; ст. 59, п. 2 ст. 69 КЧ (виконавча влада), п. 2 ст. 85 КЧ (судова влада)). Поведінковий елемент обов'язку у нормативному регулюванні законодавчої влади проявляється вимогою особистого голосування (котре також можна кваліфікувати гарантією захисту незалежності) парламентарів (ст. 26 КЧ; ч. 3 ст. 84 КУ; ст. 27 КФ), а у судовій гілці виражається незалежністю та підконтрольністю (керованістю) верховенству права, конституції та законам держави (ч. 1 ст. 129 КУ; п. 1 ст. 178, п. 1 ст. 195 КП; п. 1 ст. 82 КЧ). Незалежність виступає не тільки гарантією захисту з боку держави, але в цьому випадку (подібно до обов'язку парламентаря голосувати особисто) обов'язком судді у його поведінці [10, с. 72]. До поведінкового елемента варто окремо віднести ст. 80 КУ, котра вказує на індемнітет парламентаря, крім відповідальності за образу чи наклеп. На нашу думку, зміст відповідальності слід трактувати як обов'язок депутата. Образа чи наклеп є порушенням етичних норм моралі. Встановлення такої відповідальності не дозволяє опуститися нижче рівня свого розвитку. Це є моральним обов'язком кожної людини, але для парламентаря, як представника еліти суспільства, цей обов'язок формально визначений і в частині 2 цієї статті підкріплений (впроваджується) відповідальністю.

Дії, котрі виписані в присязі (боронити, захищати, дбати, приймати рішення), як зазначалося вище, реалізуються через повноваження. За своєю структурою повноваження поєднують у собі предмет регулювання (те, на що спрямоване виконання) та виконання. Виконання може бути на власний розсуд (дискреційне) та без власного розсуду (індивідуально-імперативне, колективно-імперативне). Прикладом індивідуально-імперативного виконання повноважень може бути п. 15 ст. 106 КУ, згідно з яким Президент України зупиняє акти уряду з мотивів невідповідності Конституції України та з одночасним конституційним зверненням. З моменту, коли Президент України дізнався про невідповідність акту Конституції, починається його прямий обов'язок виконання (без альтернативної поведінки), виражений зупиненням акту та

конституційним зверненням. Також п. 3 ст. 34 КЧ, згідно з яким голова палати зобов'язаний скликати її засідання на вимогу президента, уряду чи однієї п'ятої із числа членів палати. Його імперативне виконання починається з моменту вимоги. Колективно-імперативне виконання повноважень розкривається у контрасигнаційній процедурі (ч. 4 ст. 106 КУ; п. 2 ст. 144 КП; ст. 19 КФ; п. 3 ст. 63 КЧ), тобто рішенні, прийнятому за підписом кількох суб'єктів державної влади (зазвичай глави держави, уряду чи міністрів). У контрасигнації сама процедурність прийняття рішення є обов'язком без розсуду, однак питання «підпису» вирішується дискрецією суб'єкта (оскільки він несе за нього відповідальність). Ще одним прикладом колективно-імперативного обов'язку є ч. 3 ст. 115 КУ, яка передбачає відставку всього складу Кабінету Міністрів України (що є імперативним обов'язком його членів припинити виконання повноважень) як наслідок відставки Прем'єр-міністра України чи прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри уряду. В обох випадках колективно імперативне виконання обов'язку має форму процедури. Проте людський чинник найчіткіше відображений у виконанні на власний розсуд, тобто дискреційних повноваженнях, на яких зупинимося детальніше.

Дискреційні повноваження — це необхідність адміністративного регулювання за певних умов на власний розсуд (з французької *discretionnaire* – залежний від власного розсуду) [143, с. 126]. Специфіка цих повноважень полягає в тому, що вони поєднують у собі як елемент обов'язку, так і елемент права. Прояв обов'язку здійснюється через необхідність виконання (впливу на предмет регулювання) без необхідності узгодження. Прояв права — через можливість вільно діяти (свобода розсуду) або вибирати між альтернативними юридично можливими способами дії [45, с. 40 – 41], [91]. Основна різниця між дискреційними повноваженнями та правами індивідуального суб'єкта публічної влади полягає у тому, що права у своїй структурі не мають прояву обов'язку та здійснюються з ініціативи суб'єкта (його людського чинника) без зобов'язання. Дискреційні повноваження, маючи обов'язок (в елементі повноважень), носять

причинно-наслідковий характер, тобто є юридично зумовлені та зобов'язують суб'єкта приймати рішення (див. таб. 1).

У законодавчій владі дискреційні повноваження врегульовують організацію, функціонування парламенту або призначення частини складу колегіального органу іншої гілки влади (ч. 2 ст. 88 КУ; п. 3 ст. 119 КП; ч. 3 ст. 56 КФ), питання дозволу голови парламенту чи голови палати на притягнення до відповідальності чи звільнення від такого притягнення парламентаря (п. 5 ст. 105, ст. 107 КП; п. 5 ст. 27 КЧ,) та в окремих випадках судді (п. 2 ст. 86 КЧ).

Дискреційні повноваження у виконавчій владі доречно класифікувати за предметом регулювання. Таким чином, президентами чи головами урядів приймаються рішення про:

– подання, призначення чи звільнення, прийняття відставки (деякі посади потребують згоди парламенту, але їхня пропозиція є цілком дискрецією виконавчої влади) і стосуються керівних посад (п. 10, п. 11, п. 14, п. 17 ч. 1 ст. 106, ч. 4 ст. 114, п. 9² ст. 116 КУ; пп. 24 п. 3 ст. 144, п. 1 ст. 154, п. 4 ст. 162 КП; ст. 8 КФ; п. а), п. j) ст. 62 КЧ), складу або частини складу колегіальних органів виконавчої влади (п. 12, п. 13 ч. 1 ст. 106 КУ; пп. 25, пп. 26, пп. 27 п. 3 ст. 144 КП; п. k) ст. 62 КЧ) чи керівних посад (пп. 20, п. 21, п. 22, п. 23 п. 3 ст. 144 КП; п. е), п. f) ст. 62 КЧ), складу, частини складу колегіальних органів (п. 22 ч. 1 ст. 106 КУ; п. е) ст. 62 КЧ, ч. 1 ст. 56 КФ) або одноосібних посад (пп. 17 п. 3 ст. 144 КП) у судовій гілці влади;

– щодо актів: міжнародних договорів (п. 3 ст. 106 КУ), винесення актів на референдум (ст. 11 КФ) та підписання законів (ч. 2 ст. 94 КУ; пп. 6 п. 3 ст. 144 КП; п. i) ст. 62 КЧ);

– щодо здійснення звернення до народу чи парламенту про стан справ та загрози (п. 2 ст. 106 КУ; ч. 2 ст. 16 КФ; ст. 18 КФ). Звернення до органів законодавчої гілки влади (чи інших суб'єктів) часто виступає обов'язком (у формі індивідуально імперативного виконання), як, наприклад, представлення Прем'єр-міністром Республіки Польща програми діяльності уряду із пропозицією отримати довіру від Сейму, передбачене п. 2 ст. 154 КП. Водночас

спосіб представлення та інструменти, які застосовуються під час представлення (складання програми, хоч і є іншим етапом роботи, але також входить у контекст опису), є цілком на розсуд виступаючого (доповідача) та залежать від його людського чинника (знань, умінь, навичок та досвіду), що за змістом виконання дозволяє віднести це повноваження до дискреційних;

– щодо дій та організації роботи, сюди входять повноваження, пов'язані з питаннями мобілізації, застосування військових сил, запровадження військового стану, а також організація воєнізованих органів державної влади (п. 19, 20 ст. 106, п. 4 ст. 107 КУ; ст. 15 КФ), організації та діяльності уряду та напівурядових органів (наприклад Рада міністрів Франції) (ст. 77 КЧ; п. 5 ст. 114 КУ; п. 1-5,7 ст. 148 КП; ст. 9 КФ), визнання іноземних держав, що передбачено п. 4 ст. 106 КУ. У п. 26 ст. 106 КУ та ст. 137 КП зазначається можливість прийняття, припинення громадянства та надання притулку. Останнє повноваження має елемент необхідності (обов'язковості) у виконанні та, оскільки здійснюючись на власний розсуд посадовця, виступає дискреційним повноваженням. Проте його можна також кваліфікувати правом, тому що це повноваження має історично-традиційний характер. Таким чином, визначаємо його давнім правом правителів приймати особу до підданства своєї країни. Також деякі із зазначених повноважень глави держави (наприклад, п. 11, п. 19 ст. 106 КУ) потребують згоди парламенту, що дозволяє їх через узгодження позицій кваліфікувати колективним антропоцентризмом, але пропозиція кандидатури чи вибір між варіантами рішень виступають результатом власного розсуду глави держави. Подібною є ч. 4 ст. 118 КУ, яка передбачає, що голови місцевих державних адміністрацій призначаються та звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Елемент подання створює форму колективного антропоцентризму, але призначення чи звільнення здійснюється на власний розсуд глави держави. Вважаємо дискреційним повноваженням також прийняття Президентом України рішення та надання обґрунтованої відповіді щодо висловленої обласною чи районною радою недовіри голові відповідної місцевої державної

адміністрації, що передбачено ч. 9 ст. 118 КУ. «Прийняття рішення та обґрунтована відповідь» у цьому випадку виступає обов'язком Президента, але «вибір рішення та його обґрунтування» — правом, отже, зазначена норма є дискреційною, оскільки рішення в ній приймається на власний розсуд глави держави.

Для судової гілки влади в основних законах дискреційні повноваження не мають настільки чіткої фіксації. Рішення суддів, хоч і носить елемент розсуду, проте воно завжди повинно базуватися на певному фундаменті. Згідно з ч. 1 ст. 129 КУ ним виступає верховенство права, а згідно з п. 1 ст. 95 КЧ — це закон або угоди, що є частинами правового порядку. Водночас дискреція (застосувань знань, вмінь та навичок) все ж добре прослідковується у повноваженнях таких органів як, наприклад, Вища рада правосуддя України (незважаючи на те, що він є колегіальний). Ці органи ухвалюють рішення щодо порушення суддями вимог несумісності, надають згоду на затримання судді чи утримання під вартою та інше (ч. 1 ст. 131 КУ).

У співвідношеннях прав, дискреційних повноважень та обов'язків можна виокремити таку систему: права та дискреційні повноваження виступають можливостями, оскільки і там, і там є елемент свободи людського чинника (ініціативне чи необхідне застосування знань, умінь, навичок); обов'язки у формі індивідуально-імперативного та колективно-узгодженого виконання повноважень є необхідностями, оскільки вони не носять свободи людського чинника на тому ж рівні, що й можливості. Гарантії так само, не будучи повноваженнями, виступають тільки необхідними умовами забезпечення та захисту функціонування суб'єктів державної влади.

Дискреційністю завершується етап дослідження, пов'язаний з виконанням повноважень. Сюди, отже, увійшли такі елементи статусу суб'єкта державної влади в особі людини та її чинника: гарантії, права, обов'язки та самі дискреційні повноваження.

Наступним етапом виступає аналіз статей, пов'язаний із набуттям повноважень. Досліджуваним елементом статусу у цій частині є конституційна дієздатність.

Конституційна дієздатність. Як відомо із теоретичних основ цивільного права, дієздатністю, котра разом із правоздатністю є частинкою правосуб'єктності, визначають здатність особи своїми діями набувати права та обов'язки. Під здатністю слід розуміти зрілість особи [126, с. 85–86]. Належне усвідомленість своїх дій (вольовий момент) та керування ними (інтелектуальний момент) — це два елементи, що вказують на повноцінність такої зрілості особи. Як зазначає А. Пасічник, відсутність хоча б одного із них є підставою визнати особу недієздатною [83, с. 61]. Під конституційною дієздатністю слід розуміти сукупність формально визначених умов, наявність яких дозволяє особі реалізувати своє виборче право та право на участь в управлінні державними справами. Подальше дослідження здійснюємо в розрізі саме останнього права. Умовами виступають критерії, котрим повинна відповідати особа, щоб підтвердити здатність набути статус суб'єкта владних повноважень.

Для законодавчої гілки влади такими критеріями виступають ценз громадянства, віковий ценз, виборчий ценз (наявність права голосу), ценз осілості та моральний ценз (щодо погашеної та знятої судимості). У більшості конституцій домінують тільки перші три (ч. 2–3 ст. 76 КУ, п. 1 ст. 99 КП, ст. 19 КЧ).

Виконавча влада забезпечується цензовими критеріями громадянства, віку, виборчим цензом, цензом осілості (ч. 2 ст. 103 КУ; п. 3 ст. 127 КП, п. 1 ст. 57 (із посиланням на п. 2 ст. 19 КЧ), проте всі вони стосуються винятково глав держав. Конституція України також доповнена вимогою володіння державною мовою (мовний ценз). У Конституціях Республіки Польща та Чеської Республіки ценз осілості відсутній.

Окремо варто звернути увагу на спільні для обох гілок влади статті, норми яких прямо вказують на неспроможність особи виконувати

повноваження (що, безумовно, кваліфікується фактором, котрий залежить від людини, хоча не пов'язаний із її здібностями чи волею, а отже, не є чинником). Це може бути спричинене загальною втратою дієздатності, яка встановлюється судом (п. 3 ст. 81 КУ, п. d) ст. 25 КЧ — законодавча влада), станом здоров'я, що також потребує підтвердження певними органами (п. 2 ст. 108, ст. 110 КУ; пп. 4 п. 2 ст. 131 КП — виконавча влада), та іншими серйозними причинами (ст. 66 КЧ).

Умовами конституційної дієздатності в судовій владі виступають: ценз громадянства, віковий ценз, освітній ценз (вища юридична освіта, винятковість юридичних знань), кваліфікаційно-професійний ценз (стаж роботи та здібності), ценз моральності (вимога щодо доброчесності, високих моральних якостей, бездоганності репутації), мовний ценз (притаманний Конституції України). У більшості конституцій фіксуються всі умови конституційної дієздатності в основному в межах однієї норми (ч. 3 ст. 127, ч. 4 ст. 148 КУ; п. 3 ст. 84, п. 2 ст. 93 КЧ). Бувають також норми, які передбачають тільки один ценз, наприклад освітньо-кваліфікаційний (п. 1 ст. 194, п. 1 ст. 199 КП). Призначення судді згідно з ч. 2 ст. 128 КУ здійснюється за конкурсом, який дозволяє визначити відповідність особи зазначеним умовам як освіти, кваліфікації, так і моральних якостей.

Враховуючи умови припинення повноважень, конституційна дієздатність може бути розкрита більш широко. Однак ці умови не базуються на людському чиннику (знаннях, уміннях, навичках, досвіді чи волі в цілому), а отже, не є предметом нашого дослідження і потребують окремої уваги та систематизації.

Цензи сприяють тому, щоб право на участь у державних справах та набуття статусу у публічній владі могло бути реалізоване саме тими людьми, які насправді здатні це робити. Відповідність цим умовам потребує чимало людських знань, умінь, навичок, а отже, і антропоцентричного чинника, котрий згодом задіяний і в державній владі.

Інтердикційне становище (з латинської *interdictum* — заборона) суб'єкта владних повноважень включає норми, що стосуються заборон та обмежень [66, с. 288].

Заборони — норми, які своєю диспозицією встановлюють обов'язок утримуватися від вчинення певних дій [145, с. 449]. В основних законах заборони виступають встановленою неможливістю реалізовувати переважно позитивні права протягом періоду виконання суб'єктом публічних повноважень. Така заборона, як підприємницька діяльність або діяльність в управлінні комерційної організації, є винятком із загального списку заборон, оскільки вважаємо право у ній різновидом економічних прав та похідним від природного права на працю (діяльність), на яку вільно погоджуються та обирають.

Для законодавчої гілки влади заборони проявляються через несумісність парламентського мандату з іншим представницьким мандатом, оплачуваною посадою, підприємницькою діяльністю (п. 2 ст. 78 КУ; п. 1 ст. 22 КЧ; п. 1–2 ст. 103 КП). Виокремлюється ст. 32 КЧ, згідно з якою парламентар, що є членом уряду, не може бути головою, заступником жодної з палат парламенту і як член комітету не може брати участь у слідчих чи простих комісіях. Антропоцентричною також є заборона щодо членства одночасно у двох палатах парламенту (ст. 21 КЧ, п. 2 ст. 100 КП).

Виконавча влада та судова влада також характеризуються вимогою несумісності, котра пов'язана із діяльністю, що суперечить виконанню суб'єктом своїх обов'язків, наприклад інший представницький мандат, адміністративна посада (крім адміністративних посад судової влади), членство в публічній спілці чи підприємницька діяльність із окремими винятками щодо викладацької, наукової та творчої діяльності, про що йшлося в частині прав (п. 1 ст. 103, ст. 120 КУ; ч. 1 ст. 23 КФ; ст. 70 КЧ; ст. 150, п. 2 ст. 205 КП — виконавча влада; ч. 2 ст. 127, ч. 6 ст. 131, ч. 5 ст. 148 КУ; п. 3 ст. 178, п. 4 ст. 195 КП; п. 3 ст. 82 КЧ; ст. 57 КФ — судова влада). У ч. 2 ст. 106 КУ зазначається про неможливість Президента України передавати свої

повноваження іншим особам або органам. Окремо передбачено заборону обіймати посаду глави держави більше двох строків поспіль (п. 3 ст. 103 КУ; п. 2 ст. 127 КП). У п. 4 ст. 131⁻¹ КУ ця сама заборона стосується і Генерального прокурора України, а у ч. 5 ст. 131 КУ — члена Вищої ради правосуддя України. Для члена Конституційного Трибуналу Республіки Польща п. 1 ст. 194 КП передбачено перебування на посаді не більше одного строку.

Обмеження — це встановлення певних меж та недопущення поширення чого-небудь [108, с. 536]. Під поширенням слід розуміти реалізацію можливостей несумісних із державними повноваженнями. На відміну від заборон, які у структурі норми мають тільки диспозицію, обмеження мають також елемент санкції, тобто негативний наслідок за передбачені дії. Нами взято до уваги ті обмеження, які залежать від волі людини та не є прямим наміром припинити повноваження, наприклад — шляхом подання заяви.

У законодавчій гілці влади негативні наслідки (припинення повноважень) можуть настати за умови припинення громадянства або виїзду за межі держави на постійне проживання, порушення вимог несумісності, невходження або виходу парламентаря з депутатської фракції політичної сили, від якої його було обрано (п. 4, п. 5, п. 6 ч. 2 ст. 81 КУ; п. f) ст. 25 КЧ). Припинення повноважень також настає за відмову парламентаря давати присягу (п. d) ст. 25 КЧ; п. 3 ст. 104 КП). Ст. 107 КП вказує на обмеження депутата здійснювати господарську діяльність з майном Державної скарбниці. Негативні наслідки можуть настати з мотивації (ініціативи) Маршалка Сейму.

Виконавча гілка, подібно до законодавчої, має вимоги щодо несумісності президента (ч. 1 ст. 68 КФ) та наслідки за відмову давати присягу (ст. 60 КЧ).

Судова гілка влади, окрім несумісності (п. 2 ч. 5 ст. 126, п. 3 ч. 2 ст. 149⁻¹ КУ) та припинення громадянства (п. 2 ч. 6 ст. 126 КУ), має також незгоду на переведення до іншого суду при ліквідації чи реорганізації (п. 5 ч. 5 ст. 126 КУ), що згідно з українським законодавством веде до звільнення судді.

Регламентовано також інші види обмежень, проте вони стосуються або порушень (наприклад, дисциплінарних), або обставин, що хоч мають

антропоцентричний характер, та не містять елемента людського чинника (втрата повноважень за станом здоров'я). Вони не є предметом нашого дослідження, а отже, не розглядаються.

Різниця між заборонами та обмеженнями полягає в тому, що заборони, як уже було зазначено, більшістю норм впливають на позитивні права (за винятком підприємницької діяльності), наприклад, не дозволяючи мати ще один представницький мандат. Обмеження, у свою чергу, мають змішаний характер, бо встановлюють межі для реалізації як позитивних, так і природних прав. Наприклад, умова припинення громадянства є вільним вибором громадянина, оскільки він володіє природною свободою пересування та вільним вибором місця проживання в тому числі правом вільно залишати територію України чи змінювати громадянство, що від нього не може бути відібрано. Водночас, втративши громадянство, він не зможе залишатися суддею, президентом чи депутатом, оскільки ці посади потребують приналежності до держави. Виділяється чітка межа, яку для збереження статусу суб'єкта владних повноважень, не можна перетинати вольовими діями. Заборони не мають санкцій, оскільки їхня реалізація сама собою є неправомірною. Реалізація дій, передбачених обмеженнями, є правомірною, але не співмірною із отриманими повноваженнями, що веде до їх припинення чи звільнення суб'єкта (санкції). Слід зазначити, що заборони та обмеження інколи переплітаються між собою (особливо в частині із позитивним правом та несумісністю), але це не шкодить виведенню загальних закономірностей їхнього розмежування.

Отже, ми розглянули антропоцентричні елементи статусу суб'єкта владних повноважень за наведеною класифікацією — виконання повноважень (гарантії, права, обов'язки, дискреційні повноваження), набуття повноважень (конституційна дієздатність) та інтердикційне становище (заборони та обмеження).

Колективний антропоцентризм — останній етап нашого нормативного аналізу. Колектив — це сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю

[107, с. 217]. Колективний антропоцентризм — це явище, в якому спільна справа залежить від участі кожного індивіда. Воно є результатом взаємодії двох і більше правових статусів суб'єктів публічної влади, які перебувають у диспозитивному зв'язку між собою. У конституційному праві таке явище відображається у формі узгоджених позицій, згоди (консенсус при голосуванні, політична воля), консультацій між суб'єктами державної влади, контрастигацій та змісті процедури формування складу органу кількома гілками влади. Найчастіше застосовується як механізм ухвалення рішень.

У законодавчій владі колективний антропоцентризм у формі *узгодження позицій* проявляється при формуванні коаліції депутатських фракцій (ч. 6 ст. 83 КУ); при поданні групою парламентарів вотуму недовіри уряду чи окремим міністрам (ст. 158, п. 1 ст. 159 КП, п. 2 ст. 72 КЧ); при конституційному поданні (ч. 2 ст. 150 КУ; п. 1 ст. 191 КП; ч. 2 ст. 61 КФ) та поданні законопроектів щодо змін конституції (ст. 154, ч. 1 ст. 156 КУ); при обставині, коли скликаються позачергові засідання на вимогу більшості членів парламенту (ч. 1 ст. 29 КФ, ч. 2 ст. 83 КУ; п. 3 ст. 34 КЧ). Узгодження позицій здійснюється у комунікативних процесах запитань і відповідей між парламентом та урядом (ч. 6 ст. 48 КФ, п. 1–2 ст. 115 КП). Нормами основних законів також передбачено *згоду (консенсус)*, що надається чи не надається парламентом для ухвалення рішень. Якщо узгодження позицій передбачає попередню домовленість як фундамент для юридичного факту, то згоду видно тільки з результату загального голосування, що є інструментом її досягнення. Консенсус варто виділити окремо, оскільки право голосу є індивідуальним для кожного депутата та реалізовується ним самостійно, незалежно від попередніх домовленостей. Згодою достатньої кількості парламентарів приймаються або не приймаються закони, конституції у частині змін чи поправок до них (п. 2 ст. 121 КП; п. 2-3 ст. 46 КЧ; ст. 155, ст. 156 КУ), обговорюються (частина досягнення згоди) та голосуються за заяви уряду (ст. 50⁻¹ КФ). Згідно з ч. 1 ст. 88 КУ Парламент України обирає свого голову, першого заступника та заступника, а також відкликає їх із цих посад. Конституціями також може бути

передбачено ймовірний конфлікт елемента згоди при узгодженні позицій та при голосуванні. Наприклад, пп. а) у п. 1 ст. 35 КЧ зазначено про розпуск палати депутатів, якщо палата не надасть резолюцію довіри уряду (нестача згоди під час голосування), котрий був запропонований головою цієї ж палати (обов'язковість попереднього узгодження палати зумовлена можливим розпуском — наслідком, якщо палата не проголосує за резолюцію довіри уряду, який сама ж узгодила). Нестача колективної згоди (волі кожного парламентаря), окрім ненадання вотуму довіри (п. 2–3 ст. 154 КП) чи не прийняття акту, має такі регламентовані наслідки: не сформовано коаліцію депутатських фракцій чи персональний склад уряду, не прийнято програми уряду, не розпочато пленарні засідання (п. 1–3 ч. 2 ст. 90 КУ; п. 2 ст. 116 КП; п. 1 ст. 34, пп. а–d) п. 1 ст. 35 КЧ), що призводить до розпуску парламенту або його палати. Через узгодження волі приймаються також рішення про саморозпуск парламенту (його палати) (п. 3 ст. 98 КП; п. 2 ст. 35 КЧ). Відповідальність парламентаря настає за згоди палати, до якої він входить (п. 4 ст. 27 КЧ).

Якщо *узгодження позицій* означає попередню домовленість (без закономірного остаточного голосування), *згода (консенсус)* означає зміст рішення, що ухвалене шляхом голосування або зміст колективних дій (бездіяльності при нестачі згоди) без обов'язкової попередньої домовленості, то *консультації* є проявом обговорення та ознайомлення з думкою іншого суб'єкта державної влади. Рішення в результаті консультацій приймається здебільшого індивідуально (наприклад, президентом), проте для колегіального органу консультації здійснюються тільки у формі обговорення перед остаточним голосуванням.

У виконавчій владі, виходячи з аналізу конституцій, консультації застосовуються: при достроковому припиненні діяльності парламенту (що одночасно є гарантією настання відповідальності цього органу), його палати чи призначенні додаткових днів сесії. Консультації здійснюються шляхом ознайомлення з думкою голови, заступника голови парламенту, головами палат, фракцій та в окремих випадках прем'єр-міністром (ч. 3 ст. 90 КУ; п. 4 ст.

98 КП; ч. 1 ст. 12, п. 3 ст. 28 КФ); при прийнятті окремих рішень за умов: підписання закону, деякі положення якого визнані неконституційними або закону запропонованого урядом (ч. 4 ст. 122 КП; ч. 2 ст. 38 КФ); загрози національній безпеці та ухвалити рішень мілітаризованих центральних органів (ч. 1,3 ст. 16 КФ; ч. 5 ст. 107 КУ). Наприклад, виходячи з ч. 5 ст. 107 КУ, яка фіксує склад Ради національної безпеки та оборони України, рішення приймається, зважаючи на стан справ у країні загалом і зокрема в армії, внутрішньодержавній безпеці, внутрішніх військах, міжнародній політиці та в окремих випадках, законодавчих можливостях.

Згода застосовується разом із консультаціями. Рішення органу приймається після обговорення та в результаті голосування. Для колегіального органу цей різновид явища колективного антропоцентризму дозволяє реалізовувати міру можливої поведінки (право), незважаючи на те, що вона зазвичай притаманна індивідуальному (одноосібному) суб'єкту. Спільна згода колективного органу є результатом його спільної волі. У такий спосіб уряд може визнати проект закону терміновим, вимагати можливість тимчасово видавати ордонанси законодавчого характеру, відмовлятися від розгляду поправок, зробити заяву у парламенті, висловлювати свої погляди щодо законів, ухвалити резолюції чи скликати позасесійні засідання парламенту (п. 1 ст. 123 КП; ч. 1 ст. 38, ч. 2 ст. 44, ст. 50⁻¹ КФ; п. 1 ст. 44, п. 3 ст. 34, п. 2 ст. 76 (згода більшістю голосів) КЧ).

Спостерігається використання колективного антропоцентризму також як одного з інших механізмів прийняття спільних рішень. Наприклад, уже згадана раніше *процедура контрасигнації* (котра є колективно-узгодженою формою виконання повноважень), тобто ухвалення рішення (здійснення призначення) за підписом двох індивідуальних суб'єктів. Ними може бути президент та прем'єр-міністр або прем'єр-міністр та міністр чи президент та міністр. Оскільки «підпис» є результатом дискреції суб'єктів публічної влади (хоча сама процедура виступає імперативним виконанням обов'язку), то й відповідальність за рішення, прийняте таким узгодженням, несуть обидва

суб'єкти (ст. 19, ч. 1 ст. 21(ч. 2 ст. 13), ст. 22 КФ; ч. 4 ст. 106 КУ; п. 1, п. 3 ст. 133, п. 2 ст. 144 КП; п. 3 ст. 63 КЧ). У цьому контексті колективний антропоцентризм може бути також інструментом забезпечення системи стримування і протипага гілок влади. У п. 2 ст. 144 КП акцентовано увагу на відповідальності прем'єра перед парламентом за підпис актів президента. Це означає, що законодавча влада в опосередкований спосіб може впливати на рішення виконавчої влади, чим стримує її.

Механізмом колективного антропоцентризму між гілками влади є процедура узгодження позицій щодо формування уряду. Згідно з п. 9 ст. 106 КУ Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України, котрий керується пропозицією коаліції депутатських фракцій парламенту. Такою процедурою голова уряду узгоджується між парламентом та президентом (узгодження також забезпечує функціонування системи стримування і протипага гілок влади та існування парламентсько-президентської форми правління). Подібна процедура може застосовуватися і при призначенні на окремі державні посади (п. 10, п. 11, п. 14 ч. 1 ст. 106 КУ; пп. 24 п. 3 ст. 144 КП).

Варто виокремити ч. 4 ст. 114 КУ. Прем'єр-міністр України, крім міністра оборони та закордонних справ, подає на призначення Верховній Раді України членів Кабінету Міністрів України. Це означає, що він може подати тих людей, які, на його думку, є найкомпетентнішими у тих чи інших справах, а також тих, із ким йому вдасться найкраще співпрацювати та знаходити спільну мову. А в ч. 3 ст. 115 КУ зазначено, що відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього уряду. На наш погляд, це пов'язано із тим, що старий уряд може не забажати працювати із новим керівником або новий керівник матиме кращі пропозиції щодо членів уряду. В обох випадках ця норма сприяє запобіганню можливому конфлікту між особою та колективом на державному рівні.

Через використання колективного антропоцентризму може здійснюватися *вирішення розбіжностей*. У випадках, коли уряд не призначається

парламентом, то його призначає президент, на що парламент повинен надати вотум довіри. Ця процедура може повторюватися більше одного разу, поки не буде досягнуто консенсусу або парламент чи його палату розпущено (п. 1-2 ст. 155 КП; п. 4 ст. 68 КЧ). У законодавчому процесі ч. 2 ст. 45 КФ передбачено вирішення розбіжностей та використання прискорених процедур через скликання прем'єр-міністром або згодою обох палат парламенту (якщо закон подається приватним ініціатором) засідання змішаної комісії на рівних засадах.

Використання цього механізму також застосовується у випадках неспроможності виконувати повноваження чи при достроковому їх припиненні одним із суб'єктів державної влади. Главу держави у таких випадках замінює голова парламенту (ст. 112 КУ), голова однієї з палат парламенту або голова уряду. Також може передбачатися обставина неспроможності голови уряду виконувати повноваження президента, тоді вони переходять голові першої палати (ст. 66 КЧ). Якщо голова першої палати неспроможний, то переходять до голови другої палати парламенту (п. 3 ст. 131 КП; ст. 66 КЧ). У цьому відображається елемент людини в державному функціонування та колективному антропоцентризмі, проте тільки прояв її людського фактора (обставини неспроможності).

Судова гілка влади наповнена *консультаціями* та *згодою*, які використовуються під час утворення, ліквідації, реорганізації суду та призначення суддів. Зазвичай вони здійснюються між президентом та центральним судовим органом або парламентом (ч. 2 ст. 125 КУ; п. 2 ст. 84 КЧ). Призначення суддів також може бути і в інший спосіб, наприклад, п. 3 ст. 183 КП передбачено, що Перший голова Верховного Суду призначається Президентом Республіки з числа кандидатів, запропонованих Загальними зборами суддів Верховного Суду Республіки Польща. Таким чином, кандидати пропонуються судовою владою, але обираються виконавчою владою — їхнє призначення є результатом консенсусу. Для забезпечення справедливого рішення судові органи також діють на основі принципу колегіальності (ч. 2 ст. 147 КУ). Їхній склад формується збалансовано між гілками влади. Частина

суддів цього органу призначається парламентом (інколи беруть за основу дві палати парламенту замість судової влади), частина — президентом, а частина — з'їздом представників судових органів влади. Можливе також інше компонування. Якщо судовий орган спрямований на прийняття рішень щодо суддів, то він може складатися з представників адвокатури, прокуратури, гілок влади (для справедливості розгляду), але при цьому домінуючою кількістю членів будуть судді. Якщо рішення приймаються щодо прокурорів, то домінуючою кількістю членів будуть представники прокуратури. Такі поєднання знань, умінь та досвіду сприяють незалежності судового органу і справедливості його рішень (ч. 2 ст. 148, п. 2 ст. 131 КУ; ст. 56, ст. 65 КФ; пп. 1–3 п. 1 ст. 187 КП).

Висновки до розділу 2

У результаті аналізу доктринальних поглядів на явище антропоцентризму в державній владі та огляду нормативної бази основних законів країн Центральної та Східної Європи можемо сформулювати такі позиції:

1. Сучасне розуміння держави та права у правовій доктрині відображається як феномен людських відносин, сутність яких полягає у взаємодії одних людей з іншими людьми, діяльності, спрямованої на узгодження волі, задоволення потреб та інтересів. Конституційно-правовим фундаментом взаємодії є нормативно регламентована поведінка суб'єктів цих відносин. Різновиди такої регламентованої поведінки формують правовий статус суб'єктів публічної влади. Враховуючи наведене розуміння держави та права, а також структуру правового статусу, суб'єктів владних повноважень методично найкоректніше розглядати шляхом їх персоналізації, тобто законодавчу владу — через парламентарів, виконавчу — через президента (котрий може також кваліфікуватися арбітром між гілками влади) та урядовців (міністрів), судову владу — через суддів та інших посадових осіб;

2. Місце людини в державній владі може розглядатися у двох аспектах: екзистенційному (природному) та правовому. Природне існування

розкривається через поняття моральності (співвідношення «свободи» та «відповідальності»), менталітету (можливість спиратися на національний потенціал та приймати відповідно до нього рішення) та індивідуального суверенітету (вік, психологічний стан, емоційні якості, інтелект, відповідальність). Правове існування людини в державі розкривається через реалізацію права на участь в управлінні державними справами. Така реалізація дає доступ до гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень, тобто форм правового статусу суб'єкта владних повноважень. Правове існування людини в суспільстві розкривається через права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Правове існування у державі та суспільстві переплітаються у політичних правах як частини сукупності норм суспільного ладу;

3. У правовій доктрині окремо акцентують увагу на взаємовідносинах між людиною та державою, використовуючи при цьому категорії «суверенітету особи» та «суверенітету держави». Структура таких відносин складається з юридичного факту, юридично значущих умов та суб'єктивної складової. Між двома суверенітетами часто виникають конфлікти, пов'язані з інтересами, цінностями, цільовим спрямуванням, зіставленням «видимої» та «фактичної» поведінки. На противагу конфліктам виступають компроміси як способи їх вирішення та взаємодії суб'єктів. На наш погляд, урахувавши попередньо зазначене розуміння держави як людського феномена, у державному механізмі відносини між людиною та державою доречно визначати персоніфікованими відносинами між суб'єктами (окремими особами) суспільно-державної взаємодії з приводу реалізації своїх повноважень. У такий спосіб конфліктність, зважаючи на інтереси та цінності (які є критеріями становлення конфліктності), у своїй правовій формі, пов'язана із належною чи неналежною, доцільною та недоцільною реалізацією повноважень (прав чи обов'язків). Правовий інструментарій компромісу відображається у нормативних формах колективного антропоцентризму: узгодженні позицій між суб'єктами відносин, колективній згоді, спільному прийнятті рішень (контрасигнації), консультаціях

та іншому. У такий спосіб усі наведені форми вирішення конфлікту та взаємодія між суб'єктами потребують застосування людського чинника. Окрім інших правових форм взаємодії між суб'єктами, для учасників правовідносин передбачені гарантії, які забезпечують належне набуття відповідальності, припинення повноважень, умови праці та недоторканість, а також захищають професіоналізм, честь, гідність та незалежність службовців;

4. Людський чинник — це складне поняття, котре в державно-правовому аспекті відображене усвідомленням особою себе в правовій системі. У контексті всього дослідження воно означає належне застосування знань, умінь, навичок, досвіду в процесі реалізації повноважень, а також способи правового впливу на таке застосування. З підходу доктринальних граней людський чинник — це наповнення особи, з одного боку, правовими установками, правовою культурою, професіоналізмом державного службовця, стилем мислення, а з іншого, негативними проявами — ерозією моральних принципів, меркантилізацією стосунків, складністю при адаптації на державній службі. Для зручності в теоретико-правовому застосуванні позитивні прояви людини доречно визначати людським чинником, а негативні — людським фактором. Спосіб розв'язання проблеми впливу людського фактора, який запропонований доктриною, є освітнім процесом. Основні юридичні передумови застосування людського чинника відображені у формі конституційної дієздатності (цензи громадянства, віку, освіти, кваліфікації, професійності та іншого). Вона є тією сукупністю умов, котрі, з одного боку, дозволяють та роблять справедливою реалізацію виборчого права та права на участь в управлінні державними справами, а з іншого, можуть забезпечувати виконання державовладних повноважень особами із належним рівнем знань, умінь, навичок та досвіду. Людський чинник, хоча це юридично не регламентовано, також застосовується у процесі реалізації конституційних прав та дискреційних повноважень. Це пов'язано із тим, що суб'єкт владних повноважень в обох випадках застосовує можливий або необхідний елемент власного розсуду (що є виразом людського чинника) при прийнятті державотворчих рішень. Людський чинник в

обов'язках обумовлюється присягою та застосовується шляхом відповідного їй виконання. У процесах узгодження позицій, спільних рішень та консультацій людський чинник є частиною колективного антропоцентризму;

5. Статус людини в державному механізмі повинен починатися із розуміння того, що особа — це об'єктивний суб'єкт будь-якої суспільної організаційної структури. Набуття певного правового статусу означає відмову від частини особистої свободи взамін на суспільну необхідність, підкріплену відповідальністю. Свобода та необхідність є категоріями поведінкового характеру. Оскільки конституційно-правовий механізм — це поєднання нормативного, інтелектуально-вольового та поведінково-динамічного компонентів, то правовий статус особи означає сукупність регламентованих поведінкових елементів із характером суспільної необхідності. Для суб'єкта владних повноважень конституційно-правовий статус відображений у поведінці, виконання котрої: – має умови захисту, забезпечення, умови набуття відповідальності за невиконання та умови власного припинення, які гарантують належну реалізацію; – виражається мірою можливості (права), необхідності (обов'язки), а також необхідним за певних умов застосуванням суб'єктивного розсуду під час реалізації (дискреційні повноваження); – за певних умов може бути утримано (заборони) або встановлено межі (обмеження) для реалізації поведінки; – при взаємодії із іншою статусною поведінкою суб'єкта владних повноважень у диспозитивному зв'язку забезпечується формами регламентованого узгодження, спільного обговорення та прийняття колективного рішення (колективний антропоцентризм).

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТА РОЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Результати аналізів у дисертаційному дослідженні, що пов'язані із визначенням антропоцентризму в історичному, емпіричному, доктринальному та нормативному аспектах, дають можливість у цьому розділі відобразити тенденцію розвитку, визначити місце і роль, а також практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави.

Теоретичний огляд здійснюємо крізь призму антропоцентричної сутності суб'єктів конституційно–правових відносин центральних органів публічної влади. Як і при огляді нормативної бази, розуміння суб'єктів центральних органів державної влади слід персоналізувати. Таким чином у контексті терміна атропоцентризм елемент *anthropos* (людина) у законодавчій владі втілюватиметься в суб'єктах інституту парламентаризму (парламентарях), у виконавчій владі — урядовцях та президентові, а в судовій владі — через самих суддів. У свою чергу елемент *centrum* (центр, середина чогось) слід відобразити через конституційно-правовий статус, який набуває особа внаслідок набуття своїх повноважень.

Існування антропоцентризму в тій чи іншій формі було притаманне як фундаментальним поглядам перших науковців та філософів на державу, так і сучасному практичному функціонуванню організації державної влади, науковій доктрині та сучасному конституціоналізму в цілому через норми основних законів.

У рамках теоретичного огляду і виходячи із конструкції всього наукового дослідження, у першому підрозділі цього розділу доцільним є відображення процесу переходу від первинних антропоцентричних ідей до їхньої сучасної конституційної реалізації, що створює певну парадигму явища

антропоцентризму суб'єктів публічної влади як частини сучасного конституціоналізму, у другому — визначення місця та ролі антропоцентризму у сучасному конституціоналізмі з деталізацією характеристики та сутності суб'єктів публічної влади, а в третьому — опис практичного значення застосування антропоцентризму для теорії конституційного права та функціонування державного механізму.

3.1. Парадигма витоків антропоцентризму суб'єктів публічної влади у формуванні конституціоналізму сучасної держави

Виходячи із проведеного в першому розділі цього дослідження історичного аналізу, погляди на антропоцентризм у державній владі можна розподілити за категоріями: *царі (вимоги дієздатності правителя), адміністрація, місце людини в державній організації, інтерес та закон*. Згідно з цими категоріями наведемо схеми переходів від ідеї через практичне застосування та доктринальний підхід — до правового втілення із акцентуванням на вище згаданих прикладах та узагальненнями до цих переходів. Варто також сказати, що у рамках цього підрозділу повторне зазначення прикладів згаданих в роботі раніше здійснюється з метою глибшого відображення, акцентування та ілюстрації того чи іншого етапу розвитку інтеракції людини, права та держави. У такий спосіб можна чіткіше відобразити передумови для визначення місця та ролі антропоцентризму у конституціоналізмі сучасної держави [156].

1. Історичні погляди, пов'язані із *правителями* (царі), найчастіше формувалися на вимогах, які ставилися перед ними. На початку ці вимоги стосувалися способу мислення та стилю життя (Платон) [78, с. 35]. Із часом вони удосконалювалися та стосувалися певного досвіду та знань, як, наприклад, обізнаність, мудрість, компетентність та красномовність (М.Т. Цицерон). Для періодів військового часу необхідними були військовий вишкіл, фізична досконалість та хоробрість (Ібн Рушт) [4, с. 27, 39]. У період розвитку дипломатичних зв'язків Н. Мак'явеллі наголошував на вмінні перетворюватися

із лева в лисицю [48, с. 187]. Хоча і в різних контекстах, проте як Т.Компанелла, так і Г.Сковорода писали про певну належність до царювання, що дана від природи та є сродною працею правителя [70, с. 141–142], [4, с. 204].

Сучасна практика державного правління ілюструє приклади необхідного досвіду для досягнення державотворчої мети та прийняття рішень. Зокрема, досвід знань міністра закордонних справ Республіки Польща К.Скубішевського відіграв значну роль у роботі Президента цієї держави О. Квасневського над вступом Польщі до Європейського Союзу та НАТО [36, с. 352]. Президент Франції Ф. Олланд прийняв досвід від одного зі своїх попередників — Жака Ширака щодо портретів та процесів у політичному житті. Невід'ємним є досвід здобутих знань внаслідок освіти, що допомогло Президентові Ф. Олланду прийняти належне рішення у податковій та бюджетно-видатковій системі Франції в 2013 році. Вагоме значення мають рішення, пов'язані з військовими операціями, оскільки від них залежить життя військовослужбовців [77, с. 159, 207, 8]. У державно-організаційному процесі важливими є питання урядових призначень. Від цих рішень залежить спосіб та ефективність ведення державних справ. Саме ж призначення може здійснюватися за політичною логікою та (або) особистими міркуваннями, як у випадку із Жаном-Марко Еро — прем'єр-міністром Франції, котрий був призначений, виходячи саме із наведених критеріїв [77, с. 310, 319]. Для ухвалення подібних рішень необхідно мати ефективне стратегічне та тактичне мислення як у військовій справі, так і в державному будівництві. Окремої уваги заслуговує також індивідуальна активність керівників держави. Н. Саркозі за свого президентства встановив контроль над бюджетом Єлісейського палацу, Національним аудиторським офісом Франції, реформував університети, пенсійну систему, провів конституційну реформу та багато іншого [5], [75]. За відносно короткий термін перебування на посаді (2007–2012 рр.) без досвіду роботи та здібностей подібні реформи були б складні в реалізації.

Правова доктрина звертає увагу на загальну доступність громадян до тих чи інших повноважень у демократичних країнах. Така доступність бере свій

початок із правових, зафіксованих в основному законі можливостей, зокрема права на участь в управлінні державними справами, про що зазначає О.О. Чуб у праці «Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами» [132, с. 11]. У цьому контексті пріоритетним стає не просто вміння, навички, спосіб мислення, знання чи досвід правителя, а юридична можливість виконувати повноваження. Це дозволяє особі бути суб'єктом державотворчих відносин незалежно від свого людського чинника (знань, умінь і навичок). Дослідники А.С. Смілик та О.Я. Зубрицька акцентують увагу на індивідуальному суверенітеті особи, котрий базується на таких елементах: вік, характер, емоційні якості, інтелект, переконання, психологічний стан та інших складових, що впливають на правове становище та виконання повноважень суб'єктів публічної влади [110, с. 95], [38, с. 179]. О.Л. Терент'єва звертає увагу на менталітет як чинник розвитку державного будівництва [114, с. 8]. На думку А.В. Матіоса, сучасне державне управління пов'язане як з реальними суспільними процесами, так і зі свідомістю певними формами знань, доктринами, теоріями та концепціями [64 с. 17]. М.І. Салей запропонувала конституційний механізм, який складається із ціннісно-нормативної бази, інтелектуально-вольової основи та поведінково-динамічного компоненту. Два останні елементи відображають місце та роль (можливість застосування на теоретичному рівні) людського чинника в сучасному конституціоналізмі та державній організації [99, с. 183]. Подібні елементи застосовуються Ю.Г. Барабашем при теоретизації дискреційних повноважень державного службовця, які мають вольову та інтелектуальну складову, що також підкреслює значення потенціалу особистості в державному функціонуванні [3, с. 17].

Із конституційно-правової точки зору в сучасному законодавстві вимоги та пропозиції науковців, що наведені в історичному та доктринальному огляді, сьогодні реалізуються перш за все через конституційну дієздатність. Тобто в арсеналі цензів, яким повинна відповідати особа для набуття повноважень. Така відповідність у конституційному праві відображає вольовий та інтелектуальний

елемент здатності особи реалізовувати як своє виборче право, так і право на участь в управлінні державними справами. До основних вимог належать: громадянство, вікова зрість, здатність обирати та бути обраним, чіткий період проживання на відповідній території, відсутність судимості (моральний ценз). У Конституції України для глави держави та суддів передбачено знання державної мови, що пов'язано із територіально-історичною специфікою розвитку країни. Слід виділити те, що тільки судовій гілці влади притаманні вимоги освіти та кваліфікації. Щодо президента, уряду (на рівні конституції) чи парламенту вони не застосовані.

Таким чином, можемо засвідчити перехід антропоцентричного елемента, притаманний суб'єктам публічної влади, починаючи від його історичного виникнення аж до конституційної реалізації, і те, у яких державних процесах це явище існує сьогодні. Відповідно на історичному етапі вимоги до правителів мали зв'язок із політичними обставинами та викликами в суспільстві. У період формування державних організацій необхідні були інтелектуальні здібності та філософське бачення, в період воєн — військові здібності, хоробрість та добра пам'ять, а для періоду дипломатичних відносин важливими стали мудрість та винахідливість (послідовність у діях). На сучасному етапі розвитку практика державного правління вимагає необхідність досвіду як в освіті, знаннях політичного життя, так і у військових справах. Правова доктрина ж ілюструє схеми конституційних механізмів, у котрих основну роль відграють інтелектуально-вольові та поведінкові елементи. Вона виокремлює людський чинник через індивідуальний суверенітет особи. Однак вагома роль належить саме юридичній можливості участі в державних справах та дискреції для реалізації цього ж таки людського чинника. Конституційним оформленням зазначених процесів виступають норми конституційної дієздатності, котрі на правовому рівні встановлюють можливості та обмеження при доступі до реалізації права на участь в управлінні державними справами.

2. Існування *адміністрації* та її зародження пов'язане із явищами диференціації (М. Вебер) та спеціалізації (Г. Спенсер). Ці процеси полягали у

розподілі повноважень правителя на різноманітні сфери та концентрації цих повноважень у руках людей (робочих груп), котрі мали схильність, здібності або знання до виконання певного роду роботи [4, с. 369–371, 292]. Наприклад, Т. Кампанелла у праці «Місто Сонця» повноваження, пов'язані з військом, надав Силі, наука виконувалася Мудрістю, а виховання дітей та жнива — Любов'ю [70, с. 135-138]. Таким чином, вони не концентрувалися в одних руках, а були надані різним здібним урядовцям, що є прикладом процесів диференціації, а особливо спеціалізації. На певному порядку взаємовідносин між правителем та урядовцями акцентував Конфуцій, звертаючи увагу на необхідність пробачати дрібні помилки працівникам і залучати до служби добродесних та здібних. Жан Боден звертає увагу на рішення, котре повинне прийматися в результаті ретельного розгляду та мудрих порад найпроникливіших радників та управителів [4, с. 32–33, 73].

Практика державного правління виокремлює таких особистостей, як Л.Фабіус та М. Нефьодов. Перший — міністр закордонних справ Франції, котрий під час доповідей, окрім елегантності та чіткості висловлення, вирізнявся докладністю, ґрунтовністю аргументації, деталізацією питань внутрішнього становища окремих країн, що свідчить про його працьовитість [77, с. 31, 34]. Другий — заступник міністра економічного розвитку і торгівлі України, маючи економічну освіту, досвід роботи інвестиційного банкіра та будучи прихильником сучасних методів ведення бізнесу, став натхненником тендерної платформи «Прозоро». За допомогою цієї платформи можна відкрито та на рівних умовах здійснювати закупівлю і продаж державного майна через інтернет-технологізацію цих процесів [72], [56]. Ці державні службовці завдяки власним здібностям та знанням сприяли розвитку своїх країн на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях. Часто рішення для належного прийняття потребують комплексного обмірковування. Наприклад, у справі з Леонардо Дібрані рішення про громадянство приймалося Президентом Франції за згоди та порадами міністра внутрішніх справ, міністра національної освіти та прем'єр-міністра. Така згода дозволила знайти вихід із відхиленням від закону

відповідно до ситуації [77, с. 268–273]. Ілюстрацією підбору урядових кадрів може бути ситуація із Прем'єр-міністром Республіки Польща М. Маровецьким, котрий після вступу на посаду змінив тільки половину складу попереднього уряду. Керівник виконавчої влади сам обирає, з ким співпрацювати [37].

Із точки зору правової науки найменшою організаційною одиницею публічного управління є людина-громадянин. Вона повинна бути наділена правовою культурою, яка включає в себе: 1) знання і розуміння законодавства; 2) творчий рівень використання правового інструментарію; 3) розуміння соціально-правової значущості та цінності прав людини; 4) правове мислення; 5) внутрішню необхідність дотримуватися правової поведінки; 6) професіоналізм державного службовця як явища, що поєднує вищезазначені елементи (знання, вміння, навички, практичний досвід, індивідуальні особливості) у процесі виконання державної служби та формування базисного підґрунтя соціальних перетворень [57, с. 19], [73, с. 8].

Конституційне формулювання, що на правовій основі дозволяє реалізовувати вищезазначене та оцінювати його як частину сучасного конституціоналізму, відображається через призначення, які здійснюються на власний розсуд або за пропозицією відповідних суб'єктів публічної влади. Так, Президент України призначає глав дипломатичних представництв (п. 5 ст. 106 Конституції України). При поданні на призначення Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України (п. 10 ст. 106 Конституції України) глава заручається належною підтримкою при прийнятті рішень Ради національної безпеки та оборони України, яку він очолює (п. 18 ст. 106 Конституції України) [47]. Президент Польщі висуває, а згодом призначає кандидатуру на посаду Голови Ради Міністрів Республіки Польща, котрий у свою чергу пропонує склад Ради Міністрів (п. 4 ст. 162 Конституція Республіки Польща) [163], [135]. Президент Франції згідно зі статтею 8 Конституції Французької Республіки призначає керівника уряду і за його поданням — інших членів уряду, а згідно зі статтею 9 глава цієї держави головує на засіданнях Ради міністрів, що є напівурядовим органом у Франції (не урядом,

але складається із міністрів) [162], [136]. Це дозволяє ухвалення рішення у ситуаціях як вищеописана з Леонардою Дібрані. Можливість розсуду при призначенні урядовців надає зв'язки, що забезпечують прийняття ретельніших та результативніших державотворчих рішень, узгодження позицій, проведення ефективніших консультацій і зменшення ризику конфлікту між суб'єктами влади у відносинах контрасигнації.

Таким чином, необхідність у здібних помічниках правителя та урядовцях виникла в результаті історичних процесів диференціації та спеціалізації. Сьогодні вони переросли у складність прийнятого колективного державотворчого чи суспільно вагомого рішення, при котрому кожний суб'єкт публічної влади та суб'єкт прийняття цього рішення (як керівник, так і підлеглий урядовець) набуває значення найменшої організаційної одиниці суспільного правління, чия позиція має значення. Ця одиниця повинна бути наповнена правовою культурою та професіоналізмом при виконанні своїх конституційних повноважень, які в свою чергу сприяють реалізації її державотворчих візій. Правовий фундамент дозволяє залучати до співпраці таких осіб, котрі найефективніше сприятимуть належному досягненню цілей. У такий спосіб відтворюється структура антропоцентризму адміністративної взаємодії у конституціоналізмі сучасних держав.

3. *Визначення місця людини в державній владі* протягом історичного розвитку пройшло тривалий та непростий шлях, належний виклад якого потребує окремого дослідження. Проте загальні риси все ж можна виділити. Передусім слід зауважити, що визначення місця людини в державній владі — це складний процес взаємодії двох точок зору, у котрих, з одного боку, людина є первинною та основною ланкою всієї організації, а з іншого, — гвинтиком великого державного механізму, що не відіграє у ньому основної ролі (підхід, який за останні століття був панівним). Представником другої точки зору слід вважати Й.-Г. Гердера, котрий у період розвитку механістичних уявлень про природу людини 18 століття стверджував, що людина народжена для суспільства [26, с. 604]. Ці погляди пізніше були взяті до уваги та активно

розвивалися в комуністичних і соціалістичних ідеологіях. На противагу цьому існували гуманістичні засади політичної антропології, котрі виникли раніше. Т. Гоббс, порівнюючи державу із морським чудовиськом, стверджував, що функції його органів (м'язи, нерви) виконують люди або групи людей. При цьому вони не є матеріалом формування держави, а є її творцями та розпорядниками [18, с. 187, 225, 238, 296]. Несправедливість держави, вважав Ш.Л. Монтеск'є, полягає не в її механізмі чи конструкції, а в урядовцях та інших державних службовцях. Він стверджував, що монархія гине, коли правитель ототожнює державу із своєю столицею, столицю — із двором, а двір — із своєю особою [4, с.103]. Г. Гегель акцентував увагу не тільки на людині в державі, але також на державну свідомість людини, котрою вона повинна бути наділена у процесі прийняття рішень [17, с. 261]. Рішення, ухвалені крізь призму державної свідомості, згідно з Е. Агацці, набувають ціннісного характеру та «внутрішньої належності», оскільки впливають із переконань, досвіду та здібностей особи [123, с. 146]. Т. Джеферсон стверджував, що влада і право може належати лише людям, а не матерії, яка позбавлена волі [4, с. 137].

Практика державного правління відображає значення людини в державному механізмі через активність глав держав у державотворчих процесах та вплив міжособистісних зв'язків на світовий розвиток. Активність п'ятого Президента України П.О.Порошенка, котрий після вступу на пост отримав країну із дуже низькими бюджетними показниками, майже небоєздатною армією та міжнародним військовим конфліктом. Протягом п'яти років виконання повноважень главі держави вдалося домогтися безвізового режиму із країнами Європи, підписати політичну та економічну частину Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, консолідувати міжнародну спільноту для ізоляції країни-агресора, ефективно модернізувати армію та почати велику кількість реформ української державності (судову, поліції, медицини, децентралізації та інші) [8]. Так само завдяки активності Президента Республіки Польща О. Квасневського країна із постсоціалістичним минулим через дипломатичні зв'язки та міжнародну активність за короткий час зуміла

стати членом НАТО та Європейського Союзу [36, с. 353–355]. Невід’ємне значення мають також міжособистісні зв’язки, що впливають на світові процеси. Прикладом таких зв’язків стала Конференція ООН з питань клімату COP-21 (2015 р.). Тоді для згоди Нікарагуа підписати угоду про зменшення видобутку викопних енергоносіїв та збільшення альтернативних джерел енергії Ф. Олландом було залучено Папу Римського Франциска, котрий, підтримуючи зв’язки із колишніми сандиністами (членами нікарагуанської партії «Сандиністський фронт національного визволення»), зумів вплинути на позитивне рішення керівників цієї держави [14, с. 72].

Доктринальне розуміння людини в державному механізмі сьогодні, виходячи із поглядів М.В. Серебро, автора праці «Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження», слід розглядати через ідею особистості як аксіологічної сутності держави [102, с. 5]. Це означає, що людина — не просто частина організації, а її цінність, основний первинний елемент. Визначення місця людини в державній владі відбувається через призму її статусу. Посадова особа, згідно з Н.В. Янюк, — це об’єктивний суб’єкт будь-якої організаційної структури [158, с. 8]. Набуття владних повноважень та відповідно статусу їх суб’єкта означає відмову від частини особистої свободи, яка перетворюється на суспільну необхідність, підкріплену відповідальністю, у цьому відображається як вибір людини, так і прояв її волі. Проте відмова від частини свободи веде до набуття елементів статусу. Чотирма основними елементами вважаються гарантії, права, обов’язки та відповідальність [158, с. 10], [95, с. 13], [28, с. 67–68], [137, с. 18]. Вагомого значення у цьому контексті набуває елемент правової ідентичності як способу усвідомлення особою своєї ролі (відповідно — прав, обов’язків та відповідальності — *Я.Я.*) у правовій системі держави [82, с. 83].

Із точки зору норм конституційного законодавства, як і правової доктрини, людина в державній владі закріплюється статусом та впливаючою з нього правовою поведінкою, тобто набутими гарантіями (п. 5 ст. 105 Конституції Польщі — заборонено затримання депутатів без згоди Сейму),

правами (п. 30 ст. 106 Конституції України — Президент має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів), обов'язками (п. 15 ст. 106 Конституції України — Президент зупиняє дію актів уряду з мотивів невідповідності Конституції України із зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності). У законодавстві до елементів статусу також належать дискреційні повноваження (пункт а) ст. 62 Конституції Чехії — Президент призначає керівника уряду та інших членів уряду), заборони (п. 2 ст. 100 Конституції Польщі — неможливо одночасно бути членом Сейму та Сенату), обмеження (ч. 1 ст. 68 Конституції Франції — Президент за порушення, явно несумісні із здійсненням мандата, може бути усунений з посади), норми конституційної дієздатності (п. 1, п. 2 ст. 99 Конституції Польщі — депутатом може бути громадянин Польщі, який досяг 21 року та має право голосу) та участь у колективному антропоцентризмі (п. 3 ст. 98 Конституції Польщі — Сейм може скоротити термін своїх повноважень шляхом прийняття постанови більшістю голосів — щонайменше $\frac{2}{3}$ від загального складу депутатів). Безперечно, варто враховувати і відповідальність, однак у рамках нашого дослідження цей елемент був взятий до уваги тільки описово. Статусу суб'єкта владних повноважень особа може набути шляхом реалізації свого права на участь в управлінні державними справами, котре є конституційним правом кожного громадянина, який відповідає вимогам конституційної дієздатності [162], [136], [161], [163], [135], [47]. Завдяки впливу на державотворчі процеси через реалізацію громадянином свого правового статусу утверджується його місце та значення у державній владі.

Таким чином, можна простежити значення людини в державному механізмі, яке, хоч і супроводжується ідеологічними суперечностями, котрі, на наш погляд, часто є результатом неточного трактування класичних міркувань, та все ж визначає особу творцем і розпорядником державної організації. Активність та здібності глав держав, які впливають на ефективність розвитку їх країн через практику сучасного публічного управління, тільки підтверджують зазначені історичні погляди. Ці погляди та практика управління дозволяють

правовій доктрині, визнаючи особу аксіологічною сутністю держави, вказувати на те, що вона — об'єктивний суб'єкт будь-якої організаційної структури. Правовою основою реалізації всіх цих підходів є сукупність юридичних можливостей (гарантії, права, дискреційні повноваження, колективний антропоцентризм) та необхідностей (обов'язки, заборони, обмеження, конституційна дієздатність), передбачених конституційним законодавством. Вони формують поняття статусу суб'єкта владних повноважень, який може бути здобутий тільки через конституційне право громадянина на участь в управлінні державними справами.

4. Невід'ємним для визначення антропоцентризму в конституціоналізмі сучасної держави є поняття *інтересу*. Крізь призму історичного підходу в класично-правовому вигляді це поняття було започатковане Р. Єрингом. Його впровадження сприяло чіткішому розмежуванню публічного і приватного інтересу [87, с. 79]. Науковці зазначають, що Р. Єринг у такий спосіб обґрунтував право як похідне від суспільних відносин, рушійною силою яких є людський та колективний інтерес [59, с. 35]. Із цього приводу Н. Мак'явеллі, відображаючи зв'язок між тими, хто вибирає, та тими, кого вибирають, наводив приклад правителя, який, будучи обраний простими людьми, захищав їхні інтереси. Якби цей правитель був обраний знаттю, захищаючи інтереси верхівки суспільства, не мав би підтримки серед нижчих за класом громадян [58, с. 442–443]. Ф. Гегель щодо інтересу наголошував на питанні ототожнення особистого та загального в державі. Дж. Локк також зазначав про можливий негативний прояв інтересу та необхідність судді, котрий не мав би пристрастей, які могли б негативно вплинути на справедливість рішення [4, с. 219, 159, 96]. Ш. Монтеск'є писав про інститут цензорів, який би наглядав за діями та моральністю громадян і посадових осіб, сприяючи балансу між інтересами особи та її повноваженнями.

Практика сучасного державотворення ілюструє інтерес через цілу низку рішень, ухвалення яких відштовхувалося від зазначеного поняття. В. Гавел — перший Президент Чеської Республіки, готуючись до зустрічі із головами

партій, для позитивного вирішення питання запроваджував порядок денний, у котрому перші п'ять пунктів відповідали інтересам усіх суб'єктів обговорення (з ними всі погоджувалися) [14, с. 123]. Із точки зору колективного антропоцентризму та надання переваги публічному інтересу перед приватним цікавим є приклад Парламенту Республіки Польща, депутати котрого під час урядового конфлікту щодо надання високих премій, проголосували за зниження своєї заробітної плати на 20 % [117]. Л. Кравчук — перший Президент незалежної України, керуючись інтересом молодого держави, відмовився від ядерного арсеналу в обмін на міжнародний захист суверенітету. Це обґрунтовувалося тим, що Україна не позиціонувала себе як країна-агресор чи така, що прагне до війни, але, з іншого боку, мала необхідність у міжнародному визнанні та створенні позитивного іміджу [148, с. 130–131].

Правова доктрина у контексті інтересу звертає увагу на інтеракцію між суверенітетом особи (свобода, самостійність, приватна філософія, індивідуальне вдосконалення) та суверенітетом держави (внутрішні та зовнішні питання в державі). У таких відносинах виникає конфлікт інтересів, коли людина, показуючи видиму модель поведінки, може діяти з правилами іншої моделі, тобто мати інші інтереси, ніж це передбачено правовою регламентацією у рамках повноважень та відповідно до державного інтересу [53, с. 7]. Формування ціннісної складової інтересу як частини орієнтації людини (мети для дії) має два вектори впливу — зовнішній (сім'я, засоби масової інформації, органи публічної влади) та внутрішній (самоаналіз, самокритика та інші способи визначення власної системи цінностей) [99, с. 168–169]. Вони впливають на трансформацію свідомості як суддів, так і президентів, парламентарів чи урядовців [51, с. 17]. Для вирішення конфліктів існує система система юридичних компромісів, котрі дозволяють вирішувати суперечності політичних та адміністративних поглядів [76, с. 6-7]. Інтерес, як і особистість, завжди перебуває у динамічному процесі. А.В. Матіос у праці «Адміністративна відповідальність посадових осіб у сфері державного управління» стверджує, що службовець повинен ставити державні інтереси

вище, ніж індивідуальні, використовувати найбільш ефективні та раціональні способи виконання обов'язків [64, с. 13].

Нормативно-конституційною формою прояву інтересу в сучасних основних законах є поділ права на публічне та приватне. Публічне право втілюється, наприклад, через можливість звернення Президента Польщі до Конституційного Трибуналу про відповідність міжнародних договорів конституції перед їх підписанням, що передбачено п. 2 ст. 133 Конституції Республіки Польща [163], [135]. Норми, які врегульовують приватне право, можна також поділити на особисто-приватне та суспільно приватне (загально-приватне). Прикладом особисто-приватного права є п. 1 ч. 2 ст. 81 Конституції України, згідно з яким народний депутат може скласти свої повноваження за особистою заявою [47]. Тобто до цієї категорії належать норми, що стосуються індивідуально суб'єктів публічної влади. До норм загально-приватної категорії можна віднести статтю 17 Конституції Чеської Республіки, згідно з якою Президент Чехії має право здійснювати помилування на персональній основі [161]. До суспільно-приватної категорії відносяться норми, пов'язані з прийняттям до громадянства та наданням нагород (оскільки йдеться про особистий здобуток особи), якщо вони зафіксовані в конституційному законодавстві. Врегулювання основним законом приватного інтересу відображається і в: обов'язках — ч. 1 ст. 129 Конституції України, згідно з якою суддя є незалежним та керується верховенством права; заборонах — п. 4 ст. 103 Конституції України, згідно з якою Президент України не може займатися іншою оплачуваною чи підприємницькою діяльністю; обмеженнях — п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України, якою передбачено звільнення судді за незгоду на переведення до іншого суду в разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймав посаду [47]. Регламентоване узгодження різних інтересів (бачень публічного розвитку), тобто юридичний компроміс, передбачено у формах колективного антропоцентризму, наприклад, коаліція депутатських фракцій, котра формується на основі узгодження політичних позицій (ч. 6 ст. 83 Конституції України), або консультації, що застосовуються під час

дострокового розпуску парламенту для можливого мирного вирішення питань (п. 4 ст. 98 Конституції Польщі) [47], [163], [135].

Таким чином, інтерес в історичному аспекті, починаючи із поділу на приватний та публічний, завжди відігравав важливу роль у державному правлінні. У практиці державних відносин інтерес сприяв пошукам спільних підходів, альтернативних можливостей та нових візій розвитку. Правова доктрина, розвиваючи питання щодо інтересу, зуміла виділити елемент конфліктності при узгодженні особистого та державного суверенітету, а також надала вагомого значення індивідуальним трансформаціям особи та її свідомості, від позитивних чи негативних наслідків якої змінюється і розуміння інтересу. Сучасне конституційне право як кінцева та основна ланка цих зв'язків наповнене нормами, які, з одного боку, дозволяють реалізовувати інтерес у публічній чи приватній сфері, а з іншого, — обмежують та узгоджують його для забезпечення суспільної справедливості.

5. Останній елемент нашого огляду, котрий чітко виокремлюється в більшості проаналізованих напрямків та є невід'ємною складовою всіх державних процесів, — це *закон* та його інструментальне використання.

Із застосуванням ретроспективного методу закон у поглядах науковців виступав способом запобігання зловживанню владою (Н. Мак'явеллі). Проте І. Кант вважав, що правитель із великою душею спроможний стримувати власні примхи та керувати на засадах права і суворого дотримання закону [4, с. 158–159, 198]. Арістотель стверджував, що закон не може бути змінений людиною, яка керується власними інтересами, що суперечать державним. При цьому ставив вимогу перед сутністю закону — котрий повинен бути результатом врівноваженого розуму [63, с. 63–64]. У сьогоденні розумінні — це спосіб реалізації справедливості, тобто балансу між публічними та приватними інтересами. Про антропоцентричне використання закону також згадувалося і в Біблії: у главі 31, віршах 4–5 Книги приповістей Соломонових написано: «Не царям, Ленуїле, вино, не царям, і напій той п'янкий не князям,

щоб не впився він та не забув про Закон, і щоб не змінив для всіх гноблених права!» [6, с. 741].

Практика сучасного державотворення має приклади використання права вето як способу впливу на прийняття закону. Президент Республіки Польща А.Дуда наклав вето на два із трьох законів, котрими посилювався вплив парламенту та генерального прокурора на судову гілку влади. При цьому главі держави знадобилося близько 10 днів для накладення вето, хоча він мав цілих три тижні [113], [12]. У цьому випадку варто звернути увагу на оперативність застосування правового інструментарію, що було «швидко і без зволікань». Президент Чеської Республіки В. Гавел, коментуючи використання свого права вето, стверджував, що не сприймає це право як турнір із тенісу, а його поведінка узгоджується із совістю та відчуттям справедливості. У такий спосіб В. Гавел демонстрував повагу як перед парламентом, так і перед народом [84, с. 91]. Окрім права вето, основним законом передбачено також гарантії захисту, які, наприклад, для професійного судочинства відіграють ключову роль. У посібнику «Бути суддею» служитель Феміди зі свого досвіду згадує ситуацію, коли до всіх членів колегії були застосовані погрози від однієї зі сторін справи. У тій ситуації всі судді зійшлися на тому, що прийняття законного рішення гарантуватиме подальший захист і право на відстоювання своєї позиції. У ситуації іншого судді здійснювався тиск з боку керівництва суду: «Коли виникли спроби тиску з боку голови суду, важливо було зробити так, як велів закон, і цього виявилось достатньо» [23, с. 73 – 74, 76].

Науково-правове розуміння взаємодії закону та антропоцентризму було цікаво висвітлено в посиланні М.І. Салей на О. Костенка, який у публікації «Конституція і ідеологія: проблема співвідношення» писав, що законодавство — це інструмент у руках людей, які його застосовують, а саме застосування залежить від стану їх волі та свідомості [Цит. за 99, с. 179], [50, с. 87–93]. Проте варто зазначити, що Арістотелеве розуміння закону як урівноваженого розуму знаходить відображення і в сучасній доктрині. З одного боку, науковці обґрунтовують явище, коли службова особа має можливість та необхідність

використовувати дискреційні повноваження, тобто ухвалювати рішення на власний розсуд [9, с. 8]. З іншого боку, попри те, що людин може впливати на державотворчі події, виходячи із власного розсуду, її вплив має правові межі, передбачені перш за все вже згаданими політичними правами громадян та механізмом реалізації права на участь в управлінні державними справами, а також відповідальністю, яка визначає сутність та значення повноважень [132, с. 11], [158, с. 8].

Визначення місця закону у взаємодії із людським чинником суб'єкта владних повноважень на рівні конституційного законодавства у першу чергу відображається згаданим у практиці державотворення правом вето (п. 30 ст. 106, ч. 2 ст. 94 Конституції України; п. 5 ст. 122, пп. 6 п. 3 ст. 144 Конституції Республіки Польща; п. 1 ст. 50, п. h) ст. 62 Конституції Чеської Республіки), котре робить можливим сильний вплив президента на законотворчий процес. Право вето також може бути подолане голосуванням великої кількості парламентарів (наприклад, ч. 4 ст. 95 Конституції України) [161], [163], [135], [47]. Невід'ємне місце у співвідношенні закону та людського чинника займає сфера, врегульована розсудом державного службовця — дискреційними повноваженнями. Наприклад, згідно з п. 10 ст. 106 Конституції України, Президент робить подання на призначення Міністра оборони України та Міністра закордонних справ України. Хоча призначення ухвалюється парламентом, але осіб на призначення на власний розсуд обирає сам Президент [47]. Елементом правового статусу, в якому особа зобов'язується обмежити себе законом, є обов'язок у формі присяги. Наприклад, згідно зі статтею 130 Конституції Республіки Польща Президент присягає зберегти вірність приписам основного закону. Обов'язок у формі прямої вказівки пунктом 1 статті 178 цієї ж Конституції передбачено, що суддя у своїй діяльності є незалежним і підконтрольним лише закону [163], [135]. Закон впливає на інтереси суб'єкта публічної влади через заборони та обмеження, котрі описані вище. Окрім можливостей, необхідностей та обмежень, нормативним актом також передбачаються гарантії щодо настання відповідальності (п. 1 ст. 105

Конституції Республіки Польща — за порушення депутатом прав третіх осіб відповідальність настає за згоди Сейму), захисту (ст. 26 Конституції Чеської Республіки — виконання повноважень парламентарів здійснюється особисто та не зв'язане жодними інструкціями) і забезпечення (частина 4 статті 12 Конституції Французької Республіки — після розпуску Національних Зборів розпуск нового складу парламенту не може бути раніше, ніж через рік після виборів (забезпечення роботи протягом року)) [163], [135], [161], [162], [136].

Таким чином, закон пройшов тривалий шлях від ідеї до сучасного нормативного втілення. Сутність урівноваженого розуму, котрою він наповнювався у своїх витоках, сьогодні здобула: практичний прояв через емпіричність його ветування (та інструментом подолання зловживання права вето), гарантування ним захисту прав суб'єктів владних повноважень; доктринальне поглиблення щодо співвідношення волі, свідомості та їх інструментального використання; нормативне втілення на рівні конституційного (та інших форм) законодавства шляхом збалансованості правових можливостей, необхідностей, інтердикційності (поєднання обмежень і заборон) та гарантій відповідальності, захисту і забезпечення суб'єкта владних повноважень. Це створило ефективну інтеракцію між законом та суб'єктом його впливу чи застосування, що дає підґрунтя для обрамлення явища антропоцентризму як в конституціоналізмі, так і в законодавстві в цілому, а також веде до подальшого розвитку.

Наведені напрями та форми створюють систему, яка засвідчує взаємодію людського чинника та правових явищ. Виражаючись у правлінні, адмініструванні, визначенні місця людини, її інтересу та взаємозв'язку закону із нею у механізмі держави, хоч і підштовхує і частково теоретизує, відтворюючи сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень, уявлень, тобто системи наукових знань про сутність сучасного конституціоналізму, однак ще не робить логічного узагальнення, котре б визначало місце та роль антропоцентризму в конституціоналізмі сучасної держави, деталізуючи

розуміння суб'єктів конституційно-правових відносин на рівні центральних органів державної влади [157].

3.2. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави

Визначення місця та ролі варто почати із дефініції конституційної норми, яку навів у 1993 році О.І. Степанюк у дисертаційному дослідженні «Норми конституційного права України: проблеми теорії» [112, с. 11]. На його думку, конституційна норма — це прийняте установчою, законодавчою, а іноді судовою і виконавчою владою правило, що опосередковано через поведінку людини регулює політичні відносини, які виникають у процесі організації та здійснення публічної влади, а також відносини цієї влади із громадянином. Із розвитком політико-правових явищ та доктринальних підходів розуміння суб'єктів прийняття конституційних норм стало іншим, і сьогодні творцями вважають народ України, Українську державу та суб'єктів місцевого самоврядування [120, с. 88]. Отже, сучасне розуміння конституційної норми, викладене в дисертації О.В. Сінькевич «Норми конституційного права України» за 2003 рік, дефінується формально визначеним, встановленим чи санкціонованим українським народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правилом поведінки, яке регулює конституційно-правові відносини і забезпечується системою заходів державного впливу, передбаченого чинним законодавством [103].

Для нашого дослідження визначення, сформульоване О.І. Степанюком, відіграє вагомий роль у своїй другій частині, де зазначено, що конституційна норма регулює політичні відносини та відносини влади із громадянами опосередковано через поведінку людей (*підкреслення наше — Я.Я.*). Поведінковий елемент у сучасному визначенні норми конституційного права втілюється через словосполучення «правило поведінки» (тобто спосіб або стандарт, яким потрібно керуватися при вчиненні дій) без опосередкування людини. У зв'язку із цим теоретичне пояснення суб'єктів цих державних

відносин не набуває належного антропоцентричного характеру. Результатом порушення методології є порушення теоретичних підходів до розуміння сутності виконавців, а отже, і самого виконання. На наш погляд, у такий спосіб конституціоналізм утрачає вагому частинку сутності власного функціонування. Конституційно-правові відносини повинні як теоретично носити антропоцентричний характер, так і досліджуватися із такої точки зору, оскільки вивчення рушійних сил правових механізмів дозволяє відкрити нові обрії для розвитку науки та галузі конституційного права.

Значення антропоцентризму в сучасному конституціоналізмі саме знаходить своє місце, якщо розглядати змодельовані ілюстраційні ситуації, як, наприклад, огляд статті 90 Конституції України, здійснений І.І. Забокрицьким з точки зору теорії ігор. Згідно з частиною 2 цієї статті Парламент України може бути розпущений, якщо протягом місяця не сформує коаліцію фракцій, протягом шістдесяти днів після відставки уряду не сформує персональний склад нового уряду або протягом 30 днів пленарні засідання не будуть розпочаті. Настання негативних наслідків є небажаним розвитком подій для депутатів та їх інтересів, а отже, можемо припустити, що всі зусилля будуть спрямовані на вирішення конфліктів, які призвели до кризи. Це також сприятиме розвитку самого конституціоналізму. Подібний до статті 90 підхід був використаний другим Президентом України Л. Кучмою для стимулювання депутатів подолати незгоду та прийняти Конституцію України в найкоротші терміни, що і сталося протягом однієї «Конституційної ночі» [80, с. 34–35]. Хоча «небажаність» може бути суперечливим поняттям. І.І. Забокрицький також наводить приклад, коли рейтинг партії в останній період порівняно із попередніми виборами зріс, дострокові вибори за цих умов можуть бути вигідними, щоб здобути більшу кількість місць у наступному складі парламенту [31, с. 67–68]. У такий спосіб реалізація та використання конституційних норм (регулювання політичних відносин) опосередковуються поведінкою людини та її інтересами.

Схематичне визначення місця та ролі антропоцентризму, вираженого суб'єктами публічної (центральної) влади в конституціоналізмі сучасної держави, варто почати із визначення самого конституціоналізму. Один із варіантів дефініцій цього поняття наведено в «Юридичній енциклопедії». Цей варіант визначає конституціоналізм системою правових зв'язків між суспільством, державою та індивідом, що виникають у процесі реалізації норм конституції та інших джерел конституційного права. При цьому змістова основа конституціоналізму виражається формулою: «Конституційно-правова норма + практика її реалізації» [146, с. 288].

Поєднання спільним зв'язком суспільства, держави та індивіда в одному документі створює фундамент для конституційного ладу, котрий згідно з багатограними підходами правової доктрини в ключовому складається із суспільного ладу та державного ладу [105, с. 47]. При цьому під суспільним ладом слід розуміти конституційно-правові норми, які регламентують права, свободи та обов'язки людини і громадянина, що діють на суверенній території (природні, економічні, політичні, культурні та інші права). Норми, що регламентують державний лад стосуються, здебільшого механізму державної влади (розподілу на три гілки влади, системи стримування і противаг гілок влади, поділу публічної влади на державну (центральну) та владу місцевого самоврядування, структури, функцій, способу організації державних органів та інші елементи).

Якщо суспільний лад та державний лад у вищенаведеній формулі конституціоналізму втілюється через конституційно-правові норми, то практика його реалізації відобразатиметься тільки через той елемент, який О.І. Степанюк у своєму визначенні назвав *регулюванням відносин, опосередкованим людською поведінкою*. Із цього власне і починається антропоцентризм суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави. Парламент, уряд, президент, судді — це перш за все громадяни, які, з одного боку, реалізують своє право на участь в управлінні державними

справами, а з іншого, користуються (і обмежуються) набутим статусом суб'єкта владних повноважень.

Якщо місце антропоцентризму у вигляді поведінкової реалізації норм конституції встановлюється між суспільним ладом і державним ладом, то залишається визначити його роль і спосіб функціонування у державній організації. Розуміння антропоцентризму може розкриватися через поведінкові явища людського чинника або людського фактора. Людський фактор — це узагальнення негативних ситуацій державного правління, причиною яких стала людина. Ймовірність виникнення людського фактора зазначено нормами конституцій. Наприклад, пунктом 3 частини 5 статті 126 Конституції України передбачено, що підставами для звільнення судді є вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками, що є несумісне із статусом судді, або виявлення невідповідності займаній посаді [47]. Значно більша кількість конституційних норм пов'язана із людським чинником, що є формою позитивного впливу людини на державотворчі процеси та виступає основним напрямком нашого дослідження. Під людським чинником слід розуміти сукупність знань, умінь, навичок, досвіду (освітнього та життєвого), які може використовувати людина, будучи суб'єктом конституційних-правових відносин, під час реалізації своїх повноважень. Особа може реалізовувати свій потенціал (людський чинник) у державному механізмі так само, як і в суспільстві, маючи нормативно визначені права, свободи та обов'язки (елементи, притаманні суспільному ладу). Однак, на відміну від суспільства, державний механізм найчастіше потребує належності до держави, тобто громадянства. За наявності громадянства особі відкрито весь арсенал політичних прав, хоча їхня вичерпність залежить і від конституційної дієздатності. До основних політичних прав відносяться: право на участь у референдумі та виборах; участь у політичних партіях, громадських організаціях та професійних спілках; право на мирні зібрання; право на індивідуальні або колективні звернення стосується як громадян, так і іноземців чи апатридів; громадяни мають рівне право доступу до державної служби. Усі

ці права виступають механізмом реалізації права громадянина на участь у державних справах [132]. Доступ до механізму державної влади особа отримує, реалізуючи саме це право.

Існує низка специфік, про котрі варто зазначити, характеризуючи процес реалізації права на участь у державних справах. Сам по собі процес — це перехід від можливості (права громадянина) до набуття статусу суб'єкта публічної влади та його використання у державному механізмі, проте :

– по-перше, спосіб реалізації права на участь у державних справах на конституційній основі можливий двома шляхами. З одного боку, особа має право брати пасивну участь у виборах, тобто бути обраною до парламенту, на пост президента чи виборного органу місцевого самоврядування. З іншого боку, особа, реалізуючи своє право на доступ до державної служби чи служби в органах місцевого самоврядування, може бути призначеною на ту чи іншу державну посаду і в такий спосіб набуде статусу суб'єкта публічної влади;

– по-друге, незалежно від того, особа буде обрана чи призначена, вона має відповідати критеріям конституційної дієздатності. Критерії конституційної дієздатності для посад, на які призначають, найчастіше зафіксовані на рівні звичайних або конституційних законів, хоч є винятки щодо посад у судовій системі. Для більшості виборних посад ці критерії регламентуються конституцією (та конституційними законами). Конституційною дієздатністю встановлюються певні цензи (громадянства, віку, виборності, осілості, моральності, освіти чи кваліфікованості), котрими визначається інтелектуальна, вольова та соціальна (ценз осілості, громадянства, моральності) спроможність особи виконувати ті чи інші повноваження. В основних законах також передбачено ситуації, в котрих фізичну здатність можна визначати аспектом конституційної дієздатності. Наприклад, згідно з пп. 4 п. 2 ст. 131 Конституції Республіки Польща Маршалок Сейму тимчасово бере на себе обов'язки Президента, якщо Національними Зборами главу держави визнано нездатним виконувати свої обов'язки за станом здоров'я [163], [135];

– по-третє, аналіз норм конституцій також засвідчує (і це підтверджує наш огляд наукових праць), що при набутті статусу суб'єкта публічної влади особа втрачає певний елемент свободи, який переходить у необхідність, підкріплену відповідальністю. Таким процесом у правовій доктрині характеризують створення суспільного договору та держави як усвідомлену згоду людей [144, с. 66]. Виходячи із норм, які обумовлюють суспільний лад, громадянин має певні політичні, економічні, культурні права та свободи. Набуваючи статусу та повноважень певного суб'єкта, він втрачає можливість обіймати іншу посаду (п. 3 ст. 82 Конституції Чехії — посада судді є несумісна з посадою президента, члена парламенту та іншою адміністративною посадою), що є політичним правом; займатися іншою оплачуваною чи підприємницькою діяльністю (ч. 2 ст. 78 Конституції України), що є економічним правом. Хоча виняток — культурні права (наукова, викладацька та творча діяльність), але громадянські права все ж обмежуються. Наприклад, свобода зміни громадянства згідно з п. 2 ч. 6 ст. 126 Конституції України є підставою для припинення повноваження судді [161], [47]. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання можуть бути обмежені конституційною дієздатністю в частині цензу осілості (проживання на території певний період). У такий спосіб елемент *особистої свободи* громадянина втрачається та переходить у *необхідність* забезпечити суспільну справедливість (баланс між публічними та приватними інтересами). Ця необхідність має настільки важливу роль, що за її порушення передбачені санкції (*відповідальність*);

– по-четверте, набуття статусу суб'єкта владних повноважень супроводжується отриманням нових форм свободи, яка, крім необхідності (обов'язки, заборони, обмеження), має також можливості (права, дискреційні повноваження), захист та забезпечення (гарантії).

Набуття статусу суб'єкта публічної влади (конституційно-владних повноважень), як зазначено у четвертій специфіці, означає набуття гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон, обмежень, а також участі у колективному антропоцентризмі. Для застосування людського чинника

(знань, умінь, навичок) необхідна свобода, яка, виражаючись усвідомленою цілеспрямованістю на реалізацію власних намірів, тобто волею, здійснює вибір між мотивами, тобто внутрішньою силою, яка впливає на поведінку людини. Рішення приймається проявом волі крізь призму вибору. Людина має свободу, коли має можливість вибору та здібність його зробити [122, с. 324–325].

Якщо здібність проявляється через застосування людського чинника, то можливість вибору повинна мати правове обумовлення. Персоналізованому суб'єкту публічної влади таке обумовлення передбачене в елементах статусу. Гарантії, здійснюючи захист професійного виконання обов'язків, честі, гідності, незалежності та забезпечуючи належні умови діяльності і недоторканність, роблять можливим реалізацію людського чинника. Права та дискреційні повноваження через міру можливої поведінки, яка є сутністю права та складовим елементом дискреції, дозволяють практично застосовувати людський чинник. Власне через право та дискрецію суб'єкта публічної влади втілюється в життя можливість вибору, тобто свобода застосування його людського потенціалу. Обов'язки та елементи інтердикційності (конституційні заборони та обмеження) — це міра необхідної поведінки, поєднана із обмеженнями свободи. Обов'язок у рамках конституційного законодавства можна поділити на два види. Перший передбачає наявність елемента людського чинника. До нього можна віднести норми, пов'язані із виконанням присяги, наприклад, парламентарі згідно з п. 3 ст. 23 Конституції Чехії присягають виконувати обов'язки в інтересах людей відповідно до своїх знань та совісті, а згідно з ч. 1 ст. 129 Конституції України судді зобов'язані керуватися верховенством права [161], [47]. Знання та совість є елементами людського чинника, які законодавством передбачені у присязі та котрі зобов'язуються застосовувати суб'єкти публічної влади при виконанні повноважень, а використання верховенства права потребує глибокого розуміння цього поняття суддею для його застосування. Другий вид — це виконання обов'язків, які не потребують наявності людського чинника, вони стосуються здебільшого функціонування системи стримування і противаг гілок влади. Наприклад, п. 3

ст. 34 Конституції Чехії передбачає, що голова палати парламенту скликає її на вимогу Президента, уряду та 1/5 від складу палати [161]. Саме по собі скликання не потребує проявів людського чинника, це проста дія, обумовлена обов'язком. Невиконання цієї дії має кваліфікуватися проявом людського фактора, про котрий зазначалося вище. Складові інтердикційного становища — це спосіб забезпечити справедливість у суспільстві. Не може вирішувати справи суспільства особа, котра не є його членом, проживає не на його території (не буде достатньо обізнана в суспільних настроях та потребах) або вирішує суспільні проблеми паралельно з діяльністю приватнокомерційного характеру (у цьому випадку важливі суспільні питання можуть стати другорядною необхідністю). На запобігання подібним аспектам і спрямовуються інтердикційні елементи — заборони або обмеження, наприклад, щодо повноважень при втраті громадянства чи роботи за сумісництвом.

Великий державний механізм також не може триматися тільки на одній особі. Повинна бути велика кількість кваліфікованих та по-своєму здібних громадян. Коли кілька описаних вище статусів суб'єктів владних повноважень взаємодіють між собою, то відбувається інтеракція імперативного або диспозитивного характеру. Імперативність передбачає відносини підпорядкування, які є структурним зв'язком ієрархії. Диспозитивна інтеракція між собі рівними суб'єктами публічної влади (між гілками влади чи всередині однієї колегіальної гілки) дає початок такому явищу сучасного конституціоналізму, як колективний антропоцентризм. Крізь призму цього явища рішення органу залежить від участі та згоди кожного його члена. З колективним антропоцентризмом пов'язані такі конституційні форми, як коаліція депутатських фракцій, яка виникає з узгодження політичних позицій (ч. 6 ст. 83 Конституції України), консультації президента із представниками парламенту перед прийняттям рішення про скорочення строку повноважень законодавчого органу (п. 4 ст. 98 Конституції Республіки Польща) чи ухвалення спільного рішення колегіальним органом (право конституційного подання мають 60 депутатів та сенаторів — ч. 2 ст. 61 Конституції Французької

Республіки) та інше [47], [162], [136], [163], [135]. Колективний антропоцентризм дефінує такі інструменти, як узгодження позицій, консультації (на рівні нормативного виразу вони відрізняються) та консенсусні методи прийняття рішень (шляхом голосування). Усі ці засоби потребують великої кількості людського потенціалу та ефективних форм його вираження, ключовими із яких залишаються права та дискреційні повноваження.

Таким чином, особа-громадянин, реалізуючи своє конституційне право на участь в управлінні державними справами, відмовляється від частини власної природної свободи і, відповідаючи вимогам конституційної дієздатності, здобуває виборну або призначувану посаду та статус суб'єкта владних повноважень, через котрий і реалізує зазначене конституційне право. Людський чинник (знання, вміння, навички, досвід) знаходить свій прояв (можливість бути втіленим) через конституційно визначені елементи статусу суб'єктів публічної влади (особливо права та дискреційні повноваження, інколи обов'язки), які дозволяють впливати на механізм держави, наповнюючи змістом функціонування органів влади, інститутів, реалізуючи систему поділу гілок влади, систему їхнього стримування і противаг, а також конституційно-правові відносини (на структуру останніх детальніше звернемо увагу в огляді практичного значення). Механізм державної влади завдяки антропоцентричному елементу набуває динамічності, гнучкості та пристосованості до тих чи інших викликів і тенденцій розвитку суспільства. Людський чинник дозволяє інституційній складовій (сукупності норм, що врегульовують одні відносини) розвиватися і при цьому не виходити за межі загальних нормативно визначених правил та закономірностей функціонування державної структури (механізму).

Отож якщо місце антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави визначається між складовими конституційного ладу, тобто суспільним ладом та державним ладом, то його роль полягає у перетворенні або забезпеченні переходу «юридичної конституції» у «фактичну конституцію» (див. Схему 1). Людина через

реалізацію статусних елементів робить із основного закону не просто декларативний акт, а реально дієвий документ («живу конституцію»). Виконанням конституційних положень людина дозволяє діяти основному закону, а застосуванням людського чинника — розвивати та вдосконалювати ключовий документ. В.В. Речицький у праці про конституціоналізм зазначає: «Конституції діють тому, що активно діють люди і утворені ними інститути. Взаємодія осіб і соціальних інститутів здійснюється за конституційних умов у найбільш швидкий та ефективний спосіб» [94, с. 40].

Виходячи із вищевикладеного, також можна дати визначення цих процесів. Враховуючи елемент суспільного ладу, державного ладу та їх взаємодію, а також наведену формулу конституціоналізму (конституційно-правова норма + практика її реалізації), *антропоцентризм у сучасному конституціоналізмі (в конституційному праві) — це явище, що визначає людину, її людський чинник або фактор крізь призму юридично обумовленої поведінки сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права*. Це означає, що держава функціонує не через органи, інститути, організації чи інше номінальне узагальнення, а через громадян (зі знаннями, вміннями, навичками, досвідом), наділених правами, свободами та обов'язками, а також статусними повноваженнями (або політичними правами, якщо це стосується функціонування політичних партій) суб'єктів публічної влади. Наведений підхід повинен бути першочерговим у самому розумінні (науково-доктринальному, загально-правовому або теоретично-правовому) органу як частини державної структури (а також зазначення в правових дефініціях). У такий спосіб державний орган не буде абстрактно функціонуючим елементом механізму (чим віддаляє розуміння держави від існування особи-громадянина, виключаючи його як віху всього функціоналу), але, враховуючи юридичне правило поведінки та практику його реалізації, набуде коректного екзистенційно-змістовного наповнення, оскільки як норма права, так і її реалізація здійснюється через антропоцентричний елемент, а визначення та

розуміння Т. Гоббсом людини як творця і розпорядника держави займе своє належне місце в сучасній юридичній доктрині [18, с. 296].

3.3. Практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для розвитку сучасного конституційного права

Конституційне право — це галузь юридичної науки, яка вивчає закономірності взаємодії людини, суспільства та держави, їх становлення, зміну та розвиток відповідно до конституції як суспільного договору. Відносини, що виникають у результаті таких процесів, їхні суб'єкти та й самі творці закономірностей об'єднані одним спільним елементом — людиноцентричністю. Вивчати державотворчі процеси, структурні елементи органів державної влади, закономірності їх функціонування та розвитку без належного врахування людини, її сутності, місця та ролі в цих процесах можливе тільки для науки винятково про теоретичні структури держави та їх механізми, тобто в державному праві (зокрема, у наукових сферах теорії держави та права, адміністративного права, державного управління слід ураховувати людину як первинний елемент та основу функціонування всієї державної організації). Конституційне право обсягом свого наукового вивчення охоплює як процеси суспільного ладу, так і похідні від них процеси державного ладу, надаючи при цьому правову оцінку, визначаючи місце та значення суспільно-поведінковому елементу та сутності первинної складової частинки обох ладів — людини. Забезпечуючи функціонування фундаментального елемента, можна забезпечити належне функціонування всієї структури. Це власне і відображає практичне значення антропоцентризму для конституційного права і його розвитку, особливо на цьому етапі суспільно-політичних процесів.

Огляд практичного значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для конституційного права структурно можна розділити на два напрямки. До першого належить удосконалення та розвиток загальнотеоретичних понять і явищ конституційного права (методи науки конституційного права, поняття

норми конституційного права, суб'єкти конституційно правових відносин, механізм реалізації норм конституційного права, конституційно правові відносини у співвідношенні із конституційним ладом, структурні елементи правового статусу суб'єкта владних повноважень, співвідношення конституційного права та людського чинника, структура конституційно-правових відносин та відповідальність, а також співвідношення конституціоналізму, конституційного ладу із державою та громадським суспільством) [155]. До другого напрямку відносяться пропозиції щодо покращення організації та функціонування державного механізму (конституційно-правовий статус парламентаря, президента, урядовця та державного службовця, організація державної влади на основі структури державного органу та судової влади крізь призму удосконалення судового процесу та механізмів засад судочинства).

Перший напрямок огляду практичного значення, на наш погляд, слід почати із *методів науки конституційного права*. До спеціально-наукових методів найчастіше відносять формально-юридичний, системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, або компаративний, порівняльно-історичний, статистичний, соціологічний [144, с. 44]. Вважаємо за доречне доповнити наведений список методом конституційного (юридичного) антропоцентризму. Його значення полягає в аналізі та удосконаленні норм конституційного права, реалізація яких здійснюється через поведінковий елемент суб'єктів конституційно-правових відносин. Цей метод у перспективі може кваліфікуватися як різновид антропологічної експертизи конституційного законодавства. Його завдання визначати: можливість та міру застосування антропоцентричного елемента (людських здібностей — знань, умінь, навичок, досвіду та іншого) у конституційно-правових відносинах (наприклад, у цензових вимогах конституційної дієздатності щодо тих чи інших посад); більш поглиблено кваліфікувати та розмежовувати норми конституційного права, що визначають складові елементи статусу суб'єктів конституційно-правових відносин, тобто різницю між гарантіями, правами, дискреційними

повноваженнями, обов'язками, заборонами та обмеженнями; визначати та розробляти умови застосування колективного антропоцентризму, тобто одночасного застосування статусних повноважень кількома суб'єктами для прийняття спільних рішень та інше застосування цього напрямку (наприклад, щодо колективних дій — конституційне звернення 45 народними депутатами України); визначення прогалін і неточностей конституційного законодавства, що пов'язані з поведінковим елементом, наприклад, згідно з частиною 10 статті 118 Конституції України, якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації [47]. Неточність наведеної норми полягає в питанні, як слід її трактувати. На перший погляд, ухвалення Президентом рішення про відставку голови слід кваліфікувати його прямим обов'язком на підставі висловленої недовіри двома третинами депутатів. Незважаючи на це, є два аспекти, які ускладнюють таке тлумачення. Перший — стосується причинно-наслідкового зв'язку, котрий повинен вводитися сполучником «то» перед фразою «Президент України приймає рішення» (у такому формулюванні: «...то Президент України приймає рішення»). Відсутність цього елемента дозволяє трактувати наведену норму не як обов'язок, а дискреційне повноваження, реалізація якого здійснюється на власний розсуд глави держави. Другий аспект, впливаючи із цього ж причинно-наслідкового зв'язку, стосується частини «приймає рішення про відставку голови». За відсутності елемента «то», трактування наведеної частини може бути не однозначним. З одного боку, її можна визначити обов'язком Президента, а з іншого, мірою можливої поведінки (елементом дискреційного повноваження), тобто тільки можливістю відставки Президентом голови державної адміністрації. Це пов'язано із тим, що без належних доповнень (додаткових вказівок) слово «приймає» означає реалізацію винятково на розсуд суб'єкта, а без сполучника «то» втрачається причинно-наслідковий зв'язок між гіпотезою та диспозицією, що дозволяє маніпуляцію наведеною нормою, тобто дві третини депутатів можуть

проголосувати, але остаточне рішення прийматиме Президент. Відповідно метод конституційного (юридичного) антропоцентризму дозволяє виявити поведінковий елемент суб'єкта владних повноважень та в поєднанні з граматичним тлумаченням (у наведеному прикладі) визначити чіткість його застосування, що забезпечує вдосконалення та ефективніше функціонування всієї організаційної структури держави.

Крізь призму методу конституційного (юридичного) антропоцентризму, варто розглянути *поняття норми конституційного права*. Більшість конституціоналістів норму конституційного права визначають правилом поведінки, яке встановлене або санкціоноване народом чи державою, спрямоване на регулювання суспільних відносин у сфері конституційного права, а його додержання і використання забезпечується шляхом переконання, за необхідності державним примусом та іншими засобами впливу, що передбачені законодавством [144, с. 20–21], [88, с. 9]. Натомість О.Ф. Фрицький визначає норму конституційного права формально-обов'язковим правилом фізичної поведінки особи, а О.І. Степанюк — правилом, опосередкованим поведінкою людини [124, с. 23], [112, с. 11]. На наш погляд, конкретизація правила поведінки шляхом прив'язки його до фізичного виконання, опосередкування людиною або надання вольового елемента (наприклад, правило вольової поведінки, тим паче, що конституційно-правові відносини в доктрині визначаються вольовими відносинами) дозволяє коректніше розмежовувати та класифікувати суб'єкти конституційно-правових відносин, конкретизувати механізм реалізації норм конституційного права суб'єктами публічно-правових відносин, а також поглибити розуміння органу державної влади, що сприятиме його ж функціонуванню.

Таким чином, *суб'єкти конституційно-правових відносин* повинні класифікуватися у такій послідовності: первинними суб'єктами мають бути індивідуальні — громадяни, іноземці та особи без громадянства. Вся організація суспільства та держави повинна починатися винятково із цих трьох суб'єктів (залежно від законодавчого регулювання можуть бути також

біпатриди); щодо права на участь в управлінні державними справами суб'єкти слід класифікувати на: громадян (з окремих питань іноземці та апатриди), виборців, парламентарів, главу держави (за винятком абсолютних монархій, де посада передається по крові), урядовців, суддів, посадових осіб. Щодо суспільного ладу можна виділити фізичні та юридичні особи (при цьому юридичних осіб слід розуміти похідними від фізичних осіб, оскільки їхнє функціонування залежить винятково від установчих документів). Похідними суб'єктами повинні бути об'єднання (сукупності, колективні суб'єкти), які мають характер колективного антропоцентризму: народ держави як об'єднання громадян. Його функціонування як суб'єкта конституційно-правових відносин виражається через форму народовладдя, тобто вибори, референдум, а також публічні заходи (мітинги, протести, петиції та колективні звернення), усі процеси, державнофінансові чи державотворчі, повинні відбуватися від імені народу як колективного та основного джерела влади; різновидами цього виду колективних суб'єктів також варто вважати національні меншини та корінні народи, що діють через наведені публічні заходи. До похідних суб'єктів крізь призму права на участь в управлінні державними справами потрібно віднести колегіальні органи державної влади, котрі, завдяки колективному антропоцентризму (узгодженню позицій), приймають спільні рішення. До них належать: парламент, уряд, колегіальні суди та інші колегіальні органи влади. Іншими політичними та суспільними суб'єктами конституційних відносин колективного типу можна вважати політичні партії, громадські та релігійні організації.

Окремої уваги з погляду методу конституційного антропоцентризму заслуговують виділені доктриною суб'єкти, зокрема: адміністративно-територіальна одиниця, державний орган та окремо держава. Адміністративно-територіальні одиниці не можуть бути суб'єктами жодних відносин, оскільки вони — тільки умовні розмежування для належного адміністрування та елементи структуризації форми державного устрою. Натомість їх потрібно класифікувати предметом конституційно-правових відносин, а основними

суб'єктами цих відносин є територіальні громади, тобто мешканці адміністративно-територіальних одиниць, а також їхні адміністративні представники (посадові особи). Предметом конституційно-правових відносин доречно також визначати державний орган (за винятком колегіальних органів) з огляду на те, що він — тільки форма організації влади, але не зміст її функціонування. Змістом функціонування влади та відповідно її суб'єктами виступають винятково посадові особи. Реалізація статусу, повноважень та ієрархічні зв'язки формують об'єкт відносин. Державний орган можна виділяти як окремий суб'єкт тільки у випадку дій колегіального характеру в ролі поняття (назви), що номінує колективного суб'єкта (наприклад: уряд, парламент, комітет чи комісія), у інших випадках орган характеризується певною ієрархією та імперативним зв'язком між службовцями, основним суб'єктом повинна визначатися «посадова особа державного органу» або «особа, що представляє народ держави у певних відносинах чи функціях». Специфічним суб'єктом конституційно-правових відносин є сама держава. Варто розуміти, що, незважаючи на юридичне визначення держави як суверенної організації публічної влади, в цілому саме поняття є сукупним, оскільки включає як суспільство, так і організацію влади. Визначення держави як суб'єкта доречно тільки на рівні міжнародних відносин та міжнародного судочинства (навіть у рамках внутрішньодержавного адміністративного судочинства держава як сторона справи повинна визначатися виключно посадовими особами державного органу, якщо предметом справи є сума коштів, то вони належать не державі як суб'єкту, а народу держави у частині того чи іншого бюджетного кошторису). Статтею 1 Конвенції Монтевідео 1933 року передбачено, що держава є суб'єктом міжнародних відносин, якщо вона має такі елементи: 1) народ; 2) визначену територію; 3) уряд; 4) здатність здійснювати міжнародні відносини [164, с. 25]. При цьому із характеристики народу впливає його місце розташування, форма представництва та міжнародна дієздатність. Держава як суб'єкт на міжнародному рівні є тільки узагальнювальним поняттям цих чотирьох ознак, із котрих народ є домінантною складовою, що діє

через відповідні представницькі органи (відсутність одного із елементів кваліфікує утворення як квазідержаву, але народ стабільно залишається домінантним елементом). На внутрішньодержавному рівні державу або конкретний елемент у ній слід розглядати тільки як предмет конституційно-правових відносин (та інших відносин, пов'язаних із функціонуванням держави) між громадянами, народом держави (з окремих питань іноземцями, біженцями, національними меншинами, корінними народами) та посадовими особами державних органів як адміністративними представниками, так і виконавцями волі народу держави.

Механізм реалізації норм конституційного права в конституційній доктрині найчастіше розглядається з точки зору чотирьох елементів: дотримання норм — утримання суб'єктів від дій, заборонених конституцією, і як різновид заборони — вимога утриматися від варіанту негативної поведінки; виконання норм — активна поведінка суб'єктів, що впливає із конституційних приписів; використання норм — форма реалізації суб'єктами прав у вигляді правомочностей або дозволів; застосування норм — владно організуюча діяльність, яка має забезпечити реалізацію прав та обов'язків, а також гарантувати контроль за усім процесом [116, с. 74–75].

М.І. Козюбра — один із перших, хто у підручнику з конституційного права України розробив досить детальний механізм реалізації норм конституційного права, який включає юридичну, соціальну та психологічну складову. Юридична складова відображає інструментарій, який переводить норми у поведінку. Наповнюючись поточним законодавством, конкретизуючими положеннями конституції, процесуальними актами, юридичним фактом, правовідносинами та засобами охорони, юридична складова поділяється на дві групи. До першої належать чітко визначені суб'єктивні права та юридичні обов'язки. До другої — норми, які не містять моделей прав та обов'язків, а визначають напрямки державного розвитку. Зазначені елементи також класифікуються за різними критеріями, наприклад, за характером поведінки — активна та пасивна (утримання від дій); за ступенем

свободи — або суб'єкти самі обирають час та спосіб реалізації, або повинні точно та неупереджено виконувати дії; за процедурністю — ініціативні (самостійне вирішення) та процесуальні (у порядку, визначеному законом) та інші. Соціальна складова механізму реалізації норм має три елементи — політичний (політичний плюралізм, становище на міжнародному рівні, взаємодія центру та регіонів та інше), економічний (вплив на економічні права — пенсію та працю) та організаційний (різноманітна виконавча та розпорядча діяльність посадових осіб, контроль за виконанням положень). Психологічна складова механізму відображає вплив оцінок, установок, настроїв, почуттів, життєвого досвіду, потреб людей, ступеня правової підготовки, а також розуміння права як частини правової культури на сприйняття положень конституції [46, с. 53–60].

Використання антропоцентричного підходу дозволяє удосконалити наведені механізми реалізації норм конституційного права процедурною складовою. Ця процедурність полягає у тому, що особа, застосовуючи свій антропоцентричний елемент, тобто людський чинник (знання вміння, навички, досвід) або людський фактор (узагальнення способів негативного впливу на суспільно-політичні процеси), може використовувати права, свободи та обов'язки суспільного ладу для взаємодії у суспільстві. Для поверхової взаємодії з державою особі передбачено окрему категорію суспільних прав — політичні права. Для більш глибокої взаємодії з організацією публічної влади за наявності громадянства особа може реалізовувати право на участь в управлінні державними справами. Реалізація цього права потребує: відповідності вимогам конституційної дієздатності, відмови від частини особистої свободи в обмін на суспільну необхідність, а також фактичної вибраності чи призначеності на державну посаду. Наявність цих трьох елементів дозволяє набути статусу суб'єкта владних повноважень, який складається із гарантій прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень. При диспозитивній взаємодії статусів виникає явище колективного антропоцентризму, що означає свідому згоду кожного суб'єкта (більшості) на прийняття спільного рішення.

Використання елементів статусу та участь у колективному антропоцентризмі завдяки людському чиннику дозволяє особі позитивно впливати на функціонування механізму державного ладу. Саме цей вплив забезпечує пристосованість механізму держави до різних суспільних змін та викликів, а також дозволяє перетворити юридичну конституцію на фактичну.

Наведена процедурність у контексті антропоцентризму суб'єктів публічної влади із механізмом реалізації норм конституційного права, запропонованим М.І. Козюбром, і тим механізмом, що найчастіше описується в сучасній доктрині, окрім того, що доповнює їх, також співвідноситься у такий спосіб: 1) змістовним та інструментальним наповненням «дотримання», «виконання», «використання» та «застосування», а також першої групи юридичної складової механізму М.І. Козюбри виступають елементи статусу суб'єкта, до котрих на сучасному етапі належать гарантії, права, дискреційні повноваження, обов'язки, заборони та обмеження; 2) розмежуванням суспільної та державовладної реалізації норм. Змістом суспільного механізму реалізації виступають права, свободи та обов'язки людини та громадянина в суспільних відносинах, а у взаємодії із державою — винятково політичні права; 3) психологічна складова механізму М.І. Козюбри відображається у моменті застосування антропоцентричного елемента під час реалізації або своїх прав, свобод та обов'язків людиною та громадянином, або гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень суб'єктом публічно-владних повноважень. Ця частина пояснюється тим, що належність застосування наведених правових елементів статусу залежить винятково від знань, умінь, навичок, досвіду, компетентності, правової культури суб'єкта.

Характеристика механізму реалізації норм конституційного права доповнюється: 1) способом набуття можливості реалізації норми — для суспільного ладу — це загальна взаємодія людини або громадянина з державою, а для державовладних відносин — це наявність громадянства (з окремих питань статус іноземця та біженця), вибраність або призначеність на посаду; 2) здатністю набуття можливості реалізації норм, тобто вимою

відповідності певним регламентованим цензам; 3) відмовою від частини особистих можливостей (свободи) для набуття суспільно державних можливостей та необхідностей (для суб'єктів державних повноважень); 4) реалізацією норм як результату колективного антропоцентризму, коли кожний суб'єкт бере участь у прийнятті спільного рішення; 5) впливом людського чинника через повноваження суб'єкта на суспільний та державний лад. Механізм реалізації норм суспільного ладу людиною та громадянином, не будучи прямим предметом нашого дослідження, потребує окремого додаткового аналізу.

Виходячи із наведеної вище характеристики кола суб'єктів конституційно-правових відносин, яке базується на громадянах, іноземцях та особах без громадянства, а також механізмі реалізації норм конституційного права, котрий бере свій початок із прав, свобод і обов'язків суспільного ладу, варто розглянути *конституційно-правові відносини у співвідношенні із елементами конституційного ладу*. Одним із точних дефініційовань цих відносин вважаємо врегульовані нормами конституційного права і гарантовані державою суспільні відносини, які виникають між суб'єктами з приводу реалізації їх конституційних прав і обов'язків [138, с. 35–36]. Точність цього визначення пов'язана із тим, що в ньому не акцентується увага на конституційних відносинах винятково як політико-правових, а зазначається узагальненими суспільними відносинами. Конституційно-правові відносини, враховуючи, що вони випливають із норм, які є основою конституційного ладу, тобто суспільного ладу та державного ладу, повинні розмежовуватися на суспільно-правові та політико-правові і вивчатися в такий спосіб, оскільки він дозволяє врегулювати частину суспільних відносин без радикального втручання державних структур. Відповідно із антропоцентричної точки зору фактична реалізація конституції суб'єктами суспільно-правових відносин відбувається шляхом використання норм суспільного ладу, тобто прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Якщо конституція — це суспільний договір, то політико-правові відносини (пов'язані із правовим регулюванням

політико-правових процесів, реалізацією владних повноважень, розподілом влади між державними структурами, взаємодією органів державної влади та іншим) у демократичній формі державного режиму є похідними від суспільних відносин та врегульовуються нормами конституції, що стосуються організації та функціонування державного ладу. Підтвердженням похідності слугує те, що політичне право на участь в управлінні державними справами, з якого бере свій початок державна влада, є складовою частиною прав та свобод людини і громадянина як регуляторів суспільного ладу; розподіл влади між державними структурами, спосіб взаємодії органів державної влади — це формально визначені теоретичні аспекти, які стають дійсністю тільки при узгодженому вольовому виконанні усього суспільства; як наслідок, будь-які політико-правові процеси, взаємодія органів державної влади, реалізація державно-владних повноважень здійснюються посадовими особами або громадянами держав без статусу владних повноважень (в окремих випадках іноземцями або апатридами). Проте політико-правові відносини, хоч і впливають із суспільно-правових, але, означаючи важливий пласт суспільної діяльності, повинні бути паритетними з ними. Таким чином, визначення конституційно-правових відносин можна доповнити ознакою розподілу конституційних відносин на суспільно-правові (з приводу реалізації конституційних прав, свобод людини та громадянина) та політико-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації своїх конституційних прав та обов'язків. Конституційне право як наука за цим підходом набуває, крім державновладного, також і більш суспільного характеру, що дозволить і самому суспільству набути додаткової автономії.

Будучи учасником конституційно-правових відносин, суб'єкт реалізовує свої права та обов'язки, кількість та сфера дії яких формують зміст його статусу. На наш погляд, використовуючи метод конституційного (юридичного) антропоцентризму та проаналізувавши норми конституції, ми можемо виокремити чіткі, уніфіковані для всіх суб'єктів публічної влади *структурні елементи конституційно-правового статусу*. У результаті проведеного раніше

аналізу основних законів нами визначено, що статус суб'єктів публічної влади складається із гарантій (умов, що забезпечують належне функціонування посадових осіб організації державної влади), прав (можливостей, які особа реалізовує без необхідності та за власним бажанням), обов'язків (необхідностей, які особа реалізовує без альтернативних можливостей), дискреційних повноважень (через поєднання права та обов'язку відображається необхідність, що реалізується на власний розсуд суб'єкта), заборон (норм, які своєю диспозицією встановлюють обов'язок утриматися від певних дій) та обмежень (встановлених певних меж та недопустимість реалізації можливостей, несумісних з повноваженнями; на відміну від заборон, обмеження передбачають негативний наслідок за порушення диспозиції норми). Відповідальність (встановлені окремі негативні наслідки за порушення повноважень), хоч і є частиною статусу, але в рамках цієї наукової розвідки, згадана тільки як існуючий елемент, оскільки стосується не застосування людського чинника, а наслідків людського фактора, що потребує окремого дослідження. До елементів статусу слід відносити також конституційну дієздатність як сукупність умов (цензів), які дозволяють особі реалізовувати виборче право та право на участь в управлінні державними справами, підтвердити здатність набути статус суб'єкта владних повноважень. У процесі взаємодії кількох рівноправних статусів виникає вже згадане вище явище колективного антропоцентризму. В результаті нього колегіальні органи, приймаючи спільно узгоджені рішення, можуть діяти як один суб'єкт владних повноважень (але колективний). Колективний антропоцентризм може мати також інші форми застосування (консультації, контрасигнація, подання колективних звернень для забезпечення їх авторитетності та вагомості).

На сучасному етапі вагомою формою антропоцентризму, яка потребує детальнішого *вивчення та розвитку в конституційному праві, є складові (поведінкові) елементи людського чинника* (знання, вміння, навички, досвід та інше). Функціонування державної влади потребує застосування таких елементів як найвищих результатів суспільного життя втілених у людському потенціалі.

Це забезпечить суб'єктам публічної влади професіоналізм та належний рівень виконання повноважень. У сучасних конституціях знання, вміння, навички, досвід та інші елементи найчастіше використовують при формулюванні норм конституційної дієздатності, тобто у цензових вимогах (знання мови, стаж роботи, належна кваліфікація, визнана професійність), при формулюванні державної присяги (вводиться словами зобов'язуюся, честю, добросовісно, совістю, сумлінно, відповідно до найкращих знань та переконань) та інших видів обов'язків (незалежність як форма поведінки судді). Реалізація зазначених складових людського чинника здійснюється через права та дискреційні повноваження, оскільки в обох випадках наявне використання власного розсуду суб'єкта, який базується на людському чиннику. Складові інтердикційного становища (заборони та обмеження) потребують використання людського чинника у формі свідомого виконання вимог, чим дотримується відмова від частини особистої свободи для збереження суспільної справедливості. На наш погляд, використання людського чинника в конституційному праві повинно поглиблюватися, з одного боку, науковими дослідженнями, а з іншого, чіткішим та ретельнішим застосуванням при формулюванні норм конституційного законодавства. Першим кроком поглиблення може бути удосконалення умов конституційної дієздатності, наприклад: враховуючи повноваження президента на міжнародному рівні, виникає необхідність вимоги знань англійської або хоча б однієї з мов Європейського Союзу; доповнення в конституційному акті вимог освітнього рівня для посадових осіб (наприклад, урядовців), а для парламентарів — належного рівня професіоналізму в певній галузі суспільної діяльності; доречним є запровадження вишколу перед вступом на посаду (варто розуміти, що віковий ценз та вимога внесення суми застави на виборах (наприклад, президента), хоч і відображає рівень соціального становища та вказує на можливий життєвий досвід, досягнення, освіченість та інше, але все ж не гарантує наявність необхідних здібностей для вирішення специфічних

державотворчих складностей, для котрих потрібна або відповідна освіта, або окрема підготовка) та інше.

Використання зазначених форм у перспективі також може поглиблюватися вимогами етики, відповідністю стандартам поведінки або певними формами контролю. Модифікаційні форми норм прав та дискреційних повноважень у диспозиції та частково в гіпотезі можуть формулюватися і використовуватися із врахуванням: 1) функціонального призначення норми, що є предметом впливу (що може бути як благом, так і відносинами) та формою статусного повноваження (права чи дискреції, наприклад); 2) людського чинника, форма якого має відповідати характеру предмета регулювання. Сьогодні приблизний приклад такого застосування існує у формі обов'язку в рамках судової влади — ч. 1 ст. 129 Конституції України передбачає, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [47]. Вимога незалежності та керованість верховенством права має необхідність в особливих знаннях та кваліфікації, від чого залежить належне їх застосування. Проте, незважаючи на приклади, така форма юридичної техніки потребує поглиблення та системності при застосуванні. Приклади конструкцій диспозиції цих різновидів правових норм можуть формулюватися так: – для права: суб'єкт може приймати рішення (що є мірою можливої поведінки) у ситуації відповідно до певних регламентованих стандартів вирішення (котрі є кваліфікованим рівнем знань, розумінням соціальної рівності або політичної доцільності, тобто проявом людського чинника); – для дискреційних повноважень: суб'єкт повинен приймати (що є обов'язком) рішення про призначення, звільнення, створення чи ліквідацію (що є елементом власного розсуду суб'єкта, оскільки рішення він приймає самостійно) відповідно до певних регламентованих стандартів вирішення (наприклад, верховенства права, кваліфікації, справедливості чи інше). Як у праві, так і дискреції стандарт — це частина із застосуванням людського чинника (його форма), що потребує особливих знань, умінь, навичок, досвіду та інших елементів. Описаний спосіб дозволить збільшити правовий інструментарій та чіткіше врегулювати

предметні відносини відповідно до конкретних форм людського потенціалу та їх найефективнішого застосування.

Для визначення місця людського чинника у *структурі конституційно-правових відносин* варто розмежовувати її на суб'єкти, об'єкт, предмет, юридичний факт та зміст. Суб'єктами первинно можуть виступати громадяни, іноземці, апатриди чи посадові особи державних органів. Об'єктом повинні кваліфікуватися самі відносини, що виникають між суб'єктами. Предметом є блага, з приводу яких виникають відносини. Юридичний факт — це дії чи події, які зумовлюють виникнення відносин. Зміст відносин влучно відображений у розмежуванні, запропонованому В.І. Кафарським та І.І. Припханом, яке складається із юридичного та матеріального елементів [42, с. 14]. Юридичний елемент змісту — це права та обов'язки суб'єктів, через реалізацію яких на підставі юридичного факту (життєвої обставини) створюються конституційні відносини (варто також виділяти гарантії, а для посадових осіб — дискреційні повноваження, заборони та обмеження, оскільки разом із правами та обов'язками всі вони виступають сутністю правового статусу суб'єкта, що реалізується вольовою дією). Матеріальний елемент відображений через поведінку суб'єкта. Людський чинник, тобто знання, вміння, навички, досвід та інше, — це внутрішній вираз поведінки (матеріального елемента), зовнішнім виразом виступає активна (вольова) дія суб'єкта. Варто також зазначити, що внутрішній вираз матеріального елемента змісту відносин є частиною суб'єкта, а зовнішній, хоч виступає активною дією суб'єкта, але також повинен кваліфікуватися складовою об'єкта, оскільки є фундаментом взаємодії. Таким чином, поведінка суб'єкта (зовнішній вираз) є результатом вибору, який, як відомо, може бути здійснений за наявності можливостей (юридичної складової, елементів статусу суб'єкта) та здібностей (внутрішнього виразу матеріальної складової змісту). Виникнення конституційно-правових відносин (наприклад, у сфері законодавства) зумовлюється юридичним фактом (необхідністю прийняти закон), який створює підставу для реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків. Права та обов'язки реалізуються з приводу певного предмета

конституційного регулювання (голосування за законопроект) та виступають формою поведінки, яка, з одного боку, є вольовою дією суб'єкта (саме голосування), а з іншого, результатом прояву його людського чинника (вимога особистого голосування у поєднанні з зобов'язаннями присяги). У конституційному регулюванні, як зазначалося вище, людський чинник найчастіше зафіксований у нормах конституційної дієздатності та правилах поведінки, яка відповідає певним стандартам (в обов'язках, наприклад). Зазначений підхід до розуміння складових конституційно-правових відносин найкраще співставляється із структурою конституційно-правової відповідальності, що складається з суб'єкта, об'єкта, суб'єктивної сторони та об'єктивної сторони.

Особлива форма антропоцентризму в конституційній доктрині застосована при класифікації конституційно-правової відповідальності на ретроспективну та позитивну. Якщо ретроспективна відповідальність означає дії, що зумовлюють застосування санкцій, то позитивна визначається належним сумлінним ставленням до виконання своїх обов'язків [124, с. 36]. Сумлінність при цьому повинна кваліфікуватися формою антропоцентричного елемента, що створює сутність зазначеної позитивної відповідальності.

На завершення огляду першого напрямку і як передумову для другого вважаємо за необхідне розглянути ідеї *конституціоналізму та конституційного ладу у співвідношенні держави та громадянського суспільства*. Поняття конституціоналізму у науці конституційного права широке за своїм змістом. До його основ належать нормативно-правовий, науковий, історичний, ідеологічний та організаційний напрямки [42, с. 14]. Конституційне право пов'язується із функціонуванням держави та її інститутів, а також взаємодією держави та людини [134, с. 68], [137, с. 25]. Вважаємо, що розглядати явище конституціоналізму, окрім названих напрямків, у демократичному режимі варто також винятково із погляду суспільного ладу. Ця думка обґрунтовується таким: 1) конституційний лад, створений на основі суспільного та державного ладу; 2) існування держави у суспільстві згідно з

конституцією як суспільного договору реалізується тільки через політичні права громадян (з окремих питань іноземців та апатридів), інші зв'язки забезпечують функціонування суспільного ладу; 3) О.Ф. Фрицький зазначав: «Загальні засади як форма вираження конституційного ладу визначають першоосною людину і громадянина, їх права і свободи, що є базою закріплення основних принципів конституційного ладу, на підставі яких будується державний лад та основи громадянського суспільства України», тобто функціонування державного ладу похідне від суспільного ладу [124, с. 104.]; 4) пріоритетним є суверенітет народу перед суверенітетом держави. Воля народу обов'язкова для всіх органів влади [52, с. 72]; 5) державний примус та реалізація державних програм як форма впливу держави на суспільство у перспективі свого розвитку цілком можуть бути замінені ідеями «громадянської свідомості» та «суспільним служінням», а не «суспільним правлінням», що, на наш погляд, пов'язано із еволюційними процесами суспільства та підтверджує попередні тези. Вдосконалення нормативного закріплення та механізмів функціонування суспільного ладу на конституційному рівні дозволить позитивно вплинути на розвиток усієї організації держави.

Поглиблення антропоцентризму у конституційному праві дозволить у майбутньому розробити таке формальне вираження основного закону, у котрому державна влада базуватиметься на двох елементах: загальнотеоретичному понятті, що розкриватиме сутність інституту, його функціонування та завдання, і людському чиннику як стандарту, котрому повинно відповідати (або який буде основою застосування) правило вольової поведінки суб'єкта конституційних відносин. Хоч деякі норми на сучасному етапі мають подібні елементи, але в перспективі наведений підхід буде розширений (із точки зору застосування поведінкової складової), що дозволить уніфікувати та спростити організацію державної влади, а також зміцнити її пристосованість до різних суспільних змін, завдяки чому вона набуде значної стабільності та стійкості. При цьому організація публічної влади повинна

здійснюватися не просто на фундаменті суспільного ладу, а на основі громадянського суспільства. Громадянське суспільство в цьому контексті доречно визначати як суспільство, в якому держава є свідомим інтересом кожного громадянина. Наведена форма суспільства повинна функціонувати не на власності чи виробництві, як часто наводиться в літературі (що є ознаками соціальної держави), а на правових зв'язках із державою, патріотизмі та ентузіазній ініціативності як свідомій зацікавленості в розвитку першочергово власної держави. Громадянське суспільство повинне бути тією сукупністю людей, котрі усвідомлюють свою належність до народу, території та організаційних утворень (державних органів), а також розвитку цих елементів, що залежить від їх активності. Робота в органах державної влади не повинна позбавлятися фінансування, проте воно не має бути основною причиною виконання повноважень. Кожний суб'єкт публічно-владних відносин буде завжди сучасним працівником представницького органу чи адміністрації, якщо розумітиме мету та суспільне значення (вагомість) цієї повсякденної праці, а також своє місце у ній, про що детальніше буде згадано нижче.

Наведене створює вступ до *другого напрямку* нашого дослідження, котрий стосується практичного значення антропоцентризму в покращенні організації та функціонування органів державної влади. Огляд цього напрямку варто розпочати зі змісту *статусу народного депутата*. Він заслуговує окремої уваги в частині мандату крізь призму методу конституційного антропоцентризму. Мандат депутата — це доручення, надане йому певною (більшою) кількістю виборців, котре він повинен виконувати в процесі реалізації представницьких повноважень. Таке доручення може бути вільним або імперативним (владним). Вільне доручення означає юридичну незалежність парламентаря від виборців у своїй діяльності, а імперативне — встановлює юридичну відповідальність перед виборцями [144, с. 334 – 335]. Зазначений метод найдоречніше використовувати у частині розмежуванням сутності статусу парламентаря та її конкретизації за критерієм мандату. У такий спосіб міра застосування прав та дискреційних повноважень, у першу чергу, а також

гарантії, обов'язки, заборони та обмеження, у другу, в частині співвідношення свободи та необхідності як відображення балансу між публічними та приватними інтересами цілком залежатиме від тієї міри свободи, яку надано у дорученні (мандаті) виборцями. Це означає, що ступінь застосування людського чинника під час реалізації міри можливої поведінки чи міри необхідної поведінки на фундаменті власного розсуду суб'єкта публічної влади визначається різновидом мандату та рівнем свободи в ньому. За допомогою міри використання людського чинника можна збільшити класифікацію різновидів мандатів, визначивши рівні контролю за представництвом виборців парламентарем шляхом встановлення різних ступенів (високий, середній, низький) застосування свободи для вирішення різних державотворчих питань (наприклад, при низькому ступені контролю парламентар може застосувати всі свої знання та навички незалежно від волі виборців, при середньому — у межах інтересів виборців та власного розуміння суті питання, при високому — рішення повинно прийматися парламентарем винятково в інтересах та з волі виборців). Схожий спосіб уже розглядався у дисертаційному дослідженні П.В. Романюка, але різниця між ними полягає в тому, що раніше запропонований спосіб більше стосувався міри відповідальності та звітності перед виборцями, а наведений нами стосується міри свободи (міри застосування людського чинника), яка надається представнику виборцем для вирішення тих чи інших державотворчих питань [97, с. 42].

Незважаючи на те, що *статус президента* вже був згаданий у контексті конституційної дієздатності, проте слід також наголосити на інших особливостях застосування цензів до глави держави. Президент є одноосібним представником усього народу, особливо на міжнародному рівні, тож, окрім вимоги наявності щонайменше середньої або вищої освіти, доречною може бути умова бездоганної репутації, котра тепер тільки частково задіюється через вимогу відсутності судимості. Залежно від обсягу повноважень може застосовуватися пропозиція щодо досвіду фінансової діяльності [46, с. 221]. Проте використання надмірно специфічних цензових вимог зумовлюватиме

зменшення рівня демократичності, оскільки звужиться коло осіб, котрим буде можливий доступ до відповідної посади. Важливо: якщо в конституції наявна вимога щодо мовного цензу, то вона потребує механізму визначення. Такий механізм може втілюватися за допомогою процедури тестування, письмового завдання (які дозволять відобразити не тільки знання мови, а й здатність особи обіймати відповідну посаду) або документальним підтвердженням (сертифікатом). Особливістю мовного цензу в поєднанні із належним механізмом його виявлення є те, що він цілком може замінити необхідність окремого освітнього цензу, цензу кваліфікації, визнаного професіоналізму або надмірного матеріального цензу. Із точки зору кола суб'єктів пасивного виборчого права описаний підхід збільшить ступінь демократичності і краще гарантуватиме здатність особи до виконань повноважень одного із ключових суб'єктів влади.

Подібно до президента та парламентаря, доречним є фіксування вимог *конституційної дієздатності для урядовця та державного службовця* у VI розділі Конституції України — «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» незалежно від того, що вони вже зафіксовані в іншому законодавстві. У такий спосіб розділи основного закону, які пов'язані із органами державної влади, будуть більше відповідати системності предметного наповнення регулювання, а значення людського потенціалу посадової особи буде підвищене у правовій визначеності. Саме ж наповнення конституційної дієздатності потребує вимогливіших цензових умов, ключовою з яких повинна бути вимога освіти чи визнаної професійності у певній сфері (особливо для члена уряду), що забезпечуватиме наявність знань, умінь, навичок, досвіду на практиці регулювання відповідного напрямку суспільного життя.

Здійснюючи огляд виконавчої влади з антропоцентричного підходу, варто зазначити про *конструкцію державного органу*. Виходячи з визначення, запропонованого В.В. Кравченком, орган державної влади — це складова частина єдиного державного апарату. Із точки зору «складової частини» державний орган характеризується організаційною відокремленістю та

відносною автономією. З погляду «частини єдиного державного апарату» державний орган становить собою колектив громадян (або одну особу), тобто державних службовців, заснований у встановленому законом порядку для виконання завдань та функцій держави. Із цією метою він наділений відповідними державовладними повноваженнями, що реалізуються у правових та організаційних формах [52, с. 230]. У науці конституційного права розрізняють поняття «орган держави» та «орган державної влади». Згідно з «Юридичною енциклопедією» перше поняття означає структурно-організаційний елемент державного механізму, що наділений владними повноваженнями та необхідними матеріальними засобами для здійснення завдань, пов'язаних з реалізацією тієї чи іншої функції держави. Наведене визначення розкриває винятково теоретичну сутність елемента державного механізму. Друге поняття — це колегіальний або одноособовий орган, наділений юридично визначеними державовладними повноваженнями та необхідними засобами для здійснення функцій і завдань держави. Формується безпосередньо народом і державою та має відповідну внутрішню організаційну структуру [147, с. 286–288]. Друге поняття розкриває практично-реалізаційну сутність цього ж елемента державного механізму, яка здійснюється одноособово або колегіально. Ми вважаємо, що конструкція державного органу повинна відображати зміст дефініцій обох понять. Державний орган на основі людського елемента має складатися зі сфери спрямування (найменування, завдань, свого призначення) та сукупності посадових осіб із конкретно визначеними повноваженнями. Повноваження повинні виступати сутністю юрисдикції посад та впливати із завдань органу у формі елементів статусу, тобто бути визначеними гарантіями, правами, дискреційними повноваженнями, обов'язками, заборонами та обмеженнями для кожного працівника. Наведена структура має характеризуватися уніфікованістю для всієї вертикалі влади та бути зафіксованою як на конституційному, так на рівні одного закону, який урегулює організаційну структуру виконавчої влади. У такий спосіб кожний

працівник матиме зрозуміле та регламентоване місце в організації державної влади, а сама влада стане прозорішою у внутрішніх процесах.

Сьогодні в Україні виконавча гілка влади складається із таких функціонально-структурних елементів: кабінет, рада, міністерство, державний комітет, департамент, служба, комісія, фонд, адміністрація, агентство, управління, відділ [116, с. 411]. Уся ця сукупність урегульована цілою низкою нормативно-правових актів, зокрема: законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про державну службу»; указами Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» та інші [33], [34], [35], [119], [118]. Кожне міністерство має також свої підзаконні акти, пов'язані із внутрішньою організацією та розпорядком роботи. У положеннях щодо функціонування окремих міністерств чи їхніх відділів зазначаються завдання, кількість яких може коливатися від 30 до 60 в одній сфері. Такий рівень юрисдикції зумовлює високу ймовірність дублювання функцій за змістом виконання для різних органів, що значно ускладнює процес роботи як посадової особи, так і функціонування всієї організаційної структури держави. Незважаючи на те, що процеси реформування все ж відбуваються, однак спрямовані вони на зміну назв та реконструкцію завдань. Реформування, пов'язані із посадовими особами, здебільшого зводяться до звільнень службовців.

Використовуючи метод конституційного (юридичного) антропоцентризму, організація виконавчої влади повинна базуватися не на органі та його завданнях, а на посадовій особі та її повноваженнях у відповідній сфері. Це пов'язано із тим, що ефективність функціонування будь-якого державного органу базується на розумінні та належному виконанні своїх повноважень працівником цього органу. Питання ефективності роботи органу полягає не в проблемі кількості працівників, а в змісті (якості) їхньої роботи, котра повинна бути зрозумілою для самого працівника та потребує його свідомого аналітичного ставлення до неї. Спрощення системи державного

адміністрування має базуватися на зменшенні державного впливу у сферах суспільного життя. Таке зменшення супроводжується чітким визначенням найважливіших напрямків впливу, котрі без зовнішньої централізованої допомоги не зможуть ефективно функціонувати (до основних способів впливу держави із урахуванням можливості саморегулювання суспільних відносин слід віднести: контроль якості, стандартизацію, фінансову допомогу, пошук можливостей розвитку суспільної сфери, підвищення та доступність освіти в тій чи іншій сфері із урахуванням найновіших світових досягнень і сприяння практичному втіленню здобутих знань).

Зазначене потребує окремого дослідження із детальнішим визначенням проблем та можливостей їх вирішення, але в рамках огляду практичного значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституційному праві слід сказати, що структура органу державної влади (виконавчої зокрема) на основі чіткого визначення статусних повноважень кожної посадової особи та звуження сфери державного впливу на суспільне життя потребує першочергового формулювання на рівні конституції та ширшого, уніфікованого для всієї організації влади формулювання в окремому законі. При цьому напрямок зв'язку повинен іти не від сфери суспільного життя до органу, а тоді до повноважень його окремих (зазвичай керуючих) посадових осіб, а від сфери суспільного життя, в якій державне регулювання може бути корисним, до чітко визначеного повноваження (права, дискреції, обов'язку) конкретної службової особи. Номінальне ж узагальнення (назва органу) повинно бути похідним завданням після затвердження зазначеного зв'язку функціонування структурного утворення. Таким чином, сутність органу має первинно складатися зі сфери дії держави та чіткого статусного повноваження кожної службової особи як інструмента впливу на цю сферу. Його ж теоретично-функціональне втілення має закріплюватися на законодавчому рівні та бути уніфікованим по всій ієрархічній структурі влади.

Останній предмет огляду другого напрямку нашого дослідження пов'язаний із *судовою владою* та організацією судового процесу. Як зазначає у

своєму підручнику із конституційного права П.П. Шляхтун: «Джерелом сили судової влади є повага суспільства і громадян до закону і суду. Показником сили ж — виконання судових рішень» [144, с. 448]. Функціонування судової влади згідно з частиною 2 статті 129 Конституції України здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом та судом; забезпечення доведення вини; змагальності сторін та свободи в наданні сторонами своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтвердження публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумних строків розгляду справи; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковості судового рішення [47]. Ефективність судової влади можна збільшити шляхом реорганізації судового процесу на основі контролю антропоцентричного елемента. Спосіб, що буде описаний нижче, можна назвати «принципом закритих очей», або «принципом очей Феміди». Як відомо, втіленням давньогрецької богині справедливості — Феміди є жінка, котра, тримаючи в одній руці терези, а в іншій меч, має зав'язані очі. Всі матеріали судової справи у першу чергу розглядаються під час судового засідання. Для більшості справ засідання проводяться гласно, хоч є винятки. Гласність означає присутність усіх сторін справи та судді одночасно, а також усіх бажаючих, до кого не застосована заборона присутності. Проте судові рішення фактично приймається у нарадчій кімнаті без присутності сторонніх, а виноситься під час засідання у судовій залі. Ми вважаємо, незалежність судового провадження та ступінь справедливості в ньому буде збільшено, якщо зробити процес розгляду справ закритим у такий спосіб, щоб сторони не знали та не бачили суддю, а суддя не знав та не бачив сторін провадження. Безумовно, наведений різновид розгляду має бути добровільним та (для деяких справ присутність сторін є ключовою, як приклад, справи щодо неповнолітніх) стосуватися тільки певної категорії справ. При поданні позовної заяви імена сторін повинні кодуватися,

як і імена суддів. Кодування разом із розподілом повинно відбуватися автоматизованою системою, яка має бути централізованою для судових органів усієї держави, а не тільки для окремого суду. Для вирішення деяких справ судді потрібно бачити людину, проте переважно цілком достатнім може бути надання характеристики про особу без зазначення імені або найменування. Суддя, що розглядає справу, також не повинен бути відомий сторонам справи (напевно, це один із небагатьох випадків, коли рішення повинен виносити орган без прив'язки до посадової особи), а подання документів здійснюватися винятково через канцелярію суду шляхом поєднання (кодування) документа і номера справи. Наведений спосіб за умов доброчесності сторін (яку можна стимулювати) вирізняється швидкістю розгляду справи, а отже, зменшить навантаження на суди; потребує професіоналізму та належного розуміння поняття справедливості самим суддею; подання документів може здійснюватися в електронний спосіб, що зменшить часові та фінансові витрати. Наведений приклад хоча і не є предметом вивчення конституційного права, але робить до нього внесок, дозволяючи розробку механізмів конституційних засад судочинства, пов'язаних із запропонованою формою. Така розробка поглибить вивчення та запровадження нових конституційних основ судового процесу.

Отже, виходячи із наведеного огляду, практичне значення явища антропоцентризму в конституційному праві та суб'єктів публічних відносин, зокрема, як і в інших галузях права, полягає у відкритті нових напрямків та підходів до розуміння і функціонування суспільного ладу, державного ладу, процесів і стандартів їхньої взаємодії, а також нового, більш пристосованого до сучасних викликів розуміння юриспруденції як галузі знань про справедливість між людьми у суспільстві. Усі зазначені напрямки, підходи та розуміння будуть універсальними та завжди актуальними, оскільки базуються на людському потенціалі — знаннях, уміннях, навичках, досвіді, тобто тих формах, які створили наявний лад та зафіксували його в основному законі як найбільшій угоді між людьми. Шляхом використання антропоцентризму у праві та державі ми дозволимо функціонування створеного ладу на тих самих елементах, які ж

його і створили — це найпростіший спосіб досягти досконалості в організації держави та узгодженості між інтересами суб'єктів.

Висновки до розділу 3

У результаті теоретичного визначення місця та ролі антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави, а також висвітлення практичного значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для розвитку сучасного конституційного права можемо зазначити таке:

1. Явище антропоцентризму, котре у своїй сутності відображає цензові вимоги до правителів та адміністрації, їхню взаємодію, визначає місце людини в державному механізмі, сутність інтересу та закону може бути простежене крізь призму історичних витоків, практичного використання, доктринального вивчення та нормативно-конституційного втілення. У такий спосіб явище антропоцентризму стає одним із предметів парадигми сучасного конституціоналізму та може бути вивчене на її основі;

2. Крізь призму механізму реалізації норм конституційного права суб'єктами публічної влади місце антропоцентризму як явища варто визначати третім елементом між суспільним та державним ладом, оскільки взаємозв'язок між двома елементами конституційного ладу здійснюється шляхом застосування людського чинника або людського фактора під час реалізації норм конституційного права (у рамках п'ятого компонента структури конституційно-правових відносин, тобто їхнього змісту, людський чинник є внутрішнім елементом матеріальної складової, а зовнішнім, у свою чергу, є дія, що зумовлює юридичну складову). Із цього також випливає те, що роль антропоцентризму полягає у сутності перетворення юридичної конституції на фактичну, оскільки саме суб'єктом повноважень (людиною) здійснюється дотримання, виконання, використання та застосування формально визначених конституційних норм;

3. Враховуючи взаємозв'язок сутностей конституційного ладу та поєднання конституційно-правової норми і практики її реалізації як структурних елементів формули конституціоналізму, *антропоцентризм у*

сучасному конституціоналізмі — це явище, що визначає людину, її людський чинник або фактор крізь призму юридично обумовленої поведінки сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права;

4. Практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для розвитку загальнотеоретичних понять та явищ конституційного права відображається у таких пунктах:

а) застосування антропоцентризму в конституційному праві дозволяє створення нового спеціального методу конституційного (юридичного) антропоцентризму. Цей метод дає змогу аналізувати та вдосконалювати ті норми конституційного та звичайного законодавства, які здійснюються через поведінковий елемент суб'єктів реалізації. Одним із основних його завдань є практичне визначення можливості та міри застосування антропоцентричного чинника (знань, умінь, навичок, досвіду та іншого) у правових, зокрема конституційних, відносинах. Метод конституційного (юридичного) антропоцентризму можна застосовувати також як різновид антропологічної експертизи законодавства, яка сприяє удосконаленню механізмів реалізації норм конституційного та інших видів права;

б) із використанням методу конституційного (юридичного) антропоцентризму, визначення норми конституційного права повинно здійснюватися формулюванням правила поведінки шляхом прив'язки до фізичного виконання, опосередкування людиною або поєднання з вольовим компонентом (наприклад, правило фізичної поведінки, правило опосередкованої людиною поведінки або правило вольової поведінки). У такий спосіб норма конституційного права набуде чіткості, дозволить уникати та виправити низку неточностей, що пов'язані з суб'єктами права, наявних у теорії конституціоналізму;

в) виходячи із формулювання конституційної норми та застосування наведеного методу, суб'єкти конституційно-правових відносин слід класифікувати на первинні та похідні. До первинних належать індивідуальні суб'єкти: у першу чергу громадяни, іноземці, особи без громадянства. У

співвідношенні із правом на участь в управлінні державними справами (персоналізовані): громадяни, виборці, парламентарі, урядовці, президент, судді та інші посадовці. До похідних належать колективні суб'єкти: у першу чергу народ держави, національні меншини та корінні народи, а також різноманітні суспільні об'єднання. У співвідношенні із правом на участь в управлінні державними справами: парламент, уряд, суди та інші органи, що приймають рішення колективною згодою за участі кожного свого члена. Наведений перелік є неповний, але будь-який суб'єкт конституційних відносин повинен відобразитися у цій класифікації. Якщо він не знаходить свого місця, то найімовірнішим є те, що він виступає об'єктом або предметом відносин;

г) механізм реалізації норм конституційного права у поєднанні із підходом конституційного антропоцентризму набуває нової процедурної форми втілення, яка теоретично відображає реалізацію особою своїх прав, свобод та обов'язків через поєднання людського чинника та юридичної конституції, що, у свою чергу, через політичні права дозволяє набувати конституційно-правового статусу суб'єкта публічно-владних повноважень. Особа, використовуючи свій людський чинник, через елементи правового статусу може здійснювати позитивний вплив на механізм держави та його процеси, чим перетворюватиме зазначену юридичну конституцію на фактичну. Наявний механізм, окрім процедури, також доповнюється: – дотримання, виконання, використання та застосування норм конституційного права втілюються через інструментарій елементів правового статусу (через права, дискреційні повноваження, обов'язки та ін.); – розмежуванням на суспільну складову (особа та її права, свободи і обов'язки людини та громадянина) та державну складову реалізації механізму (особа, її політичні права, правовий статус та вплив на державні процеси); – психологічна складова механізму втілюється через людський чинник (знання, вміння, навички, досвід та інше) суб'єкта реалізації;

г) конституційно-правові відносини у своїй дефініції повинні розмежовуватися на суспільно-правові та політико-правові. Це зумовлено тим, що конституційні відносини забезпечують реалізацію конституційного ладу,

який складається із суспільного та державного ладу. Якщо визначати та вивчати конституційно-правові відносини винятково з політико-правової точки зору, то це, з одного боку, обмежує розуміння суспільного договору та можливі сфери, на які спрямоване його регулювання, а з іншого, втрачається можливість конституційного вдосконалення суспільних відносин як автономного від держави явища. Розмежування на суспільно-правові та політико-правові дозволяє конституційним відносинам мати належний зв'язок з конструкцією конституційного ладу та розширює напрямки вивчення науки конституційного права;

д) у результаті дослідження норм конституцій Франції, Чехії, Польщі та України стає очевидним те, що функціональна структура конституційно-правового статусу суб'єкта владних повноважень може уніфіковано для конституціоналізму складатися із гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон та обмежень. До окремих елементів конструкції статусу слід відносити конституційну дієздатність як сукупність юридичних способів забезпечити спроможність особи виконувати державновладні повноваження та колективний антропоцентризм як явища взаємодії статусів кількох суб'єктів у диспозитивному зв'язку під час прийняття спільного державотворчого рішення;

е) кожний елемент статусу суб'єкта владних повноважень у тому чи іншому аспекті має зв'язок із людським чинником (знаннями, уміннями, навичками, досвідом та іншим). В одних випадках застосування людського чинника прямо передбачене правовою нормою, для інших випадків його застосування є похідною необхідністю, без якої належна реалізація норми права стає неможливою. Удосконалення законодавчого регулювання відносин із застосуванням людського чинника можливе за умов відповідної юридичної техніки. Вона при цьому повинна враховувати два елементи диспозиції правової норми: 1) у яких відносинах, на який предмет спрямоване правило поведінки та у якій формі статусного повноваження воно повинно бути виражене; 2) яка форма людського чинника (який стандарт знань, умінь, навичок) буде найефективнішим для врегулювання конкретного предмета

відповідних відносин. Застосування людського чинника дозволяє вдосконалити реалізацію правових відносин у цілому, а на рівні конституційного законодавства це стає одним із наріжних каменів у розвитку всіх державотворчих процесів, оскільки від застосування належного людського потенціалу залежить належна реалізація правових норм, а отже, і конституційних відносин;

є) крізь призму антропоцентризму структуру конституційно-правових відносин слід розмежовувати на п'ять елементів: юридичний факт (підстава виникнення відносин), суб'єкт (особа із відповідними правами та обов'язками), об'єкт (сам різновид відносин), предмет (благо, з приводу якого виникають відносини) та зміст (взаємодія прав та обов'язків сторін). При цьому, якщо зміст має юридичну (права та обов'язки) та матеріальну складову, то місце людського чинника визначається внутрішньою сутністю матеріальної складової, а зовнішньою відповідно — фактична дія суб'єкта, виражена в юридичній складовій;

ж) явище конституціоналізму також варто розглядати із бачення функціонування держави та її інститутів, функціонування суспільного ладу та його інститутів, а також взаємодії держави та людини. Наявність суспільного ладу між цими складовими обґрунтовується тим, що: – конституційний лад, фактичний фундамент конституціоналізму, створений на основі суспільного та державного ладу; – державні зв'язки утворюються шляхом реалізації політичного права на участь в управлінні державними справами, котре стає частиною державного ладу, що робить державний лад похідним від суспільного ладу; – суверенітет народу є пріоритетним перед суверенітетом держави; – ідеї «державного примусу» та «суспільного правління» у перспективі свого розвитку цілком можуть бути замінені ідеями «громадянської свідомості» та «суспільного служіння». Вагомим є те, що функціонування публічної влади (державного ладу) у демократичному режимі, із точки зору застосування людиною свого потенціалу, повинно не просто впливати з суспільного ладу, а базуватися на фундаменті громадянського суспільства. Громадянське

суспільство у цьому випадку — це такий соціум, у котрому держава є свідомим інтересом кожного громадянина. Навіть найменша робота в органах державної влади повинна супроводжуватися розумінням державним службовцем її суспільного значення та вагомості повсякденного виконання.

5. Практичне значення антропоцентризму суб'єктів публічної влади для розвитку організації та функціонування органів державної влади відображається у таких пунктах:

а) використання методу конституційного антропоцентризму дозволяє покращити способи реалізації мандата парламентаря. Оскільки мандат — це доручення виборців своєму представнику в парламенті, то ступінь вирішення справ також може бути врегульований та визначений. Таке регулювання можливе шляхом визначення міри свободи застосування людського чинника парламентаря у процесі вирішення державотворчих питань. Наприклад, залежно від ступеня доручення виборців (високого, середнього чи низького) парламентар може вирішувати питання цілком на власний розсуд, частково або взагалі без застосування власного розсуду. Власний розсуд також може бути замінений на ступінь застосування певного типу знань, умінь, навичок або інших необхідних для вирішення питань елементів людського чинника;

б) статус глави держави передбачає важливі функції на міжнародному рівні, у військовій та інших сферах. Їхнє виконання потребує відповідального та здібного кандидата. Заходи для визначення такої кандидатури передбачаються застосуванням цензів конституційної дієздатності. Проте надмірне їх використання може призвести до падіння рівня демократії, оскільки не всі громадяни, які бажають реалізувати своє право на участь в управлінні державними справами, зуміють їм відповідати. В Україні для Президента, окрім цензу громадянства, вікового цензу, можливості голосувати та цензу осілості, передбачено також мовний ценз, що є винятком для всіх країн, розглянутих у цьому дослідженні. На наш погляд, застосування належного механізму реалізації мовного цензу може дозволити допуск до виборів тих кандидатів, котрі рівнем своїх знань, умінь, навичок, досвіду здатні найкраще виконувати

повноваження на цій посаді. Зазначений підхід замінює необхідність в окремому освітньому цензі, цензі кваліфікації або надмірному майновому цензі. Також він, не зменшуючи ступінь демократизму в державі, краще гарантує відповідність кандидата виборній посаді. Варто сказати, що цілком доречним може бути як для президента, так і для парламентарів певний період попереднього освітнього вишколу, що передує вступу на посаду. Він сприятиме ознайомленню із юридичними інструментами та детальнішим станом державних справ;

в) з метою систематизації конституційного законодавства та підвищення рівня функціонування урядовців і державних службовців вважаємо за необхідне доповнити відповідний розділ Конституції України вимогами конституційної дієздатності для цих посад, незважаючи на їх застосування на рівні загального законодавства. При цьому домінантним для міністрів повинен бути освітній ценз у визначеній сфері повноважень. Для інших державних службовців — загальний освітній ценз. Це дозволить гарантувати кваліфікованість та досвід при вирішенні питань однієї сфери;

г) застосування антропоцентричного підходу дозволяє сформувати нове бачення державного органу. Його функціонування повинно складатися із двох ключових елементів: з одного боку, суспільної сфери, яка потребує державного регулювання, а з іншого, чіткого статусного повноваження як інструмента регулювання цієї сфери. Сукупність таких повноважень повинна формувати юрисдикцію визначеної посади. Найменування органу відповідно до сфери регулювання повинно бути похідним завданням. Структура органів по всій вертикалі повинна мати уніфіковану організацію, яка чітко зафіксована в одному законі. При цьому державне регулювання суспільних сфер має визначатися критерієм необхідності, тобто реалізовуватися у тих сферах, які найбільше потребують централізованого правління. У такий спосіб вертикаль виконавчої влади буде спрощена, а виконання конкретного повноваження цілком пов'язане із особою державного службовця. Важливо, щоб для кожного державного службовця навіть найменші повноваження у регулюванні

суспільної сфери були чітко визначені законом. Це дозволить запобігти дублюванню повноважень на рівні підзаконних актів, плутанині щодо юрисдикцій органів та сприятиме свідомішому ставленню працівника до своєї роботи;

г) на основі контролю антропоцентричного елемента можна збільшити ефективність судового процесу. Враховуючи те, що судові рішення приймається у нарадчій кімнаті, а в залі судового засідання воно тільки виноситься, процес розгляду справи можна також здійснювати в закритій формі. У цьому випадку судді не будуть відомі сторони справи, а сторонам не буде відомий суддя. У такий спосіб, зменшивши рівень суб'єктивності, можливо збільшити рівень незалежності усього судового провадження. При цьому суддя дізнаватиметься про сторін справи із письмової характеристики без зазначення імен. Характеристика, як і вся документація, прив'язуватиметься до номера справи та подаватиметься через канцелярію суду або в електронний спосіб. Застосування наведеного виду судочинства повинно здійснюватися тільки за бажанням сторін, яке може заохочуватися. Наука конституційного права, використовуючи цей спосіб, здатна розвивати засади судочинства, удосконалюючи їх вираження та механізми реалізації.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті проведеного дисертаційного дослідження було здійснено огляд та обґрунтування явища антропоцентризму суб'єктів публічної влади у конституціоналізмі сучасної держави із точки зору теоретично-правових підходів. Дослідження спрямоване на детальніше вивчення суб'єктів владних повноважень та частково розкриває основи антропоцентризму у конституційному праві. Аспекти конституційних процесів, в центрі яких є людина, досліджувалися і раніше в рамках тем конституційної аксіології чи конституційного конфлікту. При цьому за основу було взято сутність людини та її поведінку. Антропоцентризм у конституційному праві посідає не тільки, як зазначають у підручниках з конституційного права, ідеологічну, а й важливу функціональну позицію, оскільки через нього (активність суб'єктів конституційно-правових відносин та їх людський потенціал) відбувається створення та практика реалізації конституційно-правових норм. Номінально явище антропоцентризму в рамках цього дослідження є узагальнювальним для сукупності нормативних і теоретичних форм прояву місця та ролі людини в державотворчих процесах. Явище передбачає застосування людського чинника (знань, умінь, навичок, досвіду та інших форм під час здійснення публічно-владних повноважень) та людського фактора (негативного впливу людини на державотворчі процеси). Про ці дві складові у конституційному праві можна стверджувати завдяки їх правовому вираженню в основаних законах. Для дослідження домінантним є людський чинник, який може мати формально виражене та не мати формально вираженого застосування.

Явище антропоцентризму суб'єктів владних повноважень, як засвідчує наукова розвідка, виступає фундаментальною основою для конституціоналізму. Це пояснюється тим, що конституціоналізм є похідним від суспільного договору, існування та функціонування якого цілком залежить від людини та її поведінки. Виходячи із того, що конституціоналізм — багатогранне явище, предмет дослідження проаналізовано із декількох точок зору: історичної,

емпіричної (практика реалізації конституційних норм та державотворчих процесів), доктринальної, нормативної і, як наслідок такої сукупності, теоретичного втілення та практичного застосування. Таким чином:

1. Про сутність суб'єктів владних повноважень у конституціоналізмі із підходу історичного бачення можна стверджувати шляхом класифікації поглядів на: вимоги дієздатності правителів, адміністрації та їх взаємодії, проблематику визначення місця людини в державній владі, прояви інтересу, практику створення та реалізації закону. *Вимоги до правителів* на різних етапах розвитку держави мали різний характер. На початках організації держави та її функціонування необхідними були інтелектуальні здібності, філософське бачення, володіння красномовністю та розуміння справедливості; для періоду військових конфліктів набули значення фізичні здібності та хоробрий і рішучий характер; із розвитком дипломатичних відносин вимоги поєднували необхідність як сили, так і мудрості правителів. Особа правителя мала мати також елемент особистісної належності (сродної праці) до публічних повноважень, що дозволяло ефективно їх виконувати. У процесі розвитку сфери впливу держави збільшилися. Це дало початок явищам диференціації та спеціалізації, котрі описані М. Вебером та Г. Спенсером. У результаті цих явищ виникли *адміністрації*, тобто групи помічників правителя, які відповідали за розвиток тих чи інших сфер управління. Домінантними стали вимоги щодо відносин між правителями та підданими. Піддані повинні були бути відповідальними, моральними, поважати державні справи. Однак ключову роль мало рішення, ухвалене на основі згоди, ретельного розгляду та мудрих порад. *Проблематика визначення місця людини в державі* відображається в діалектиці поглядів, змістом яких, з одного боку, є думки про те, що людина, будучи народжена для суспільства, визначається лише змінною частинкою великого механізму, а з іншого, — творцем та розпорядником держави, її воля є джерелом влади, несправедливість у державі починається також від людини. Варто навести, спостереження, що перша група поглядів часто формується на неточних тлумаченнях праць відомих науковців, наприклад Т. Гоббса, який в

одній частині своєї роботи стверджував, що людина — це м'язи та нерви великого Левіафана, а в іншій, — що занепад держави залежить тільки від рішень людини. Прихильники механістичних концепцій беруть за основу першу частину, а гуманістичних — другу. На наш погляд, впливаючи на справи інших, людина таки стає архітектором суспільного життя. При цьому важливими є цілі, які визначила особа в державі. Згідно з історичними баченнями *інтересу* його можна класифікувати на приватний та публічний. Проте приватний інтерес у процесі публічного правління характеризувався негативним проявом, часто піддавався обмеженню. Формами обмеження були пропозиції заборони володіти власністю чи жити за рахунок народного постачання. Публічний інтерес вважався позитивним аспектом правління, оскільки він передбачав сприяння суспільним потребам та вирішення питань громади. Безпристрасність службовця, тобто відсутність приватного інтересу при виконанні повноважень, дозволяла приймати справедливе рішення. Негативний прояв потреб міг бути врегульований тільки законом. Необхідно, щоб *закон* був результатом урівноваженого розуму, оскільки його виконання цілком залежить від волі людини та її інтересів. У зв'язку з цим не тільки дотримання балансу між публічними та законними приватними інтересами, але і між унеможливленням проявів зловживання владою та регламентованою свободою застосування індивідуальності особи (людського чинника суб'єкта владних повноважень) могло забезпечити досконалість закону та сприяти ефективнішому його виконанню.

2. Практика реалізації норм антропоцентричного характеру конституційного права (конституційних повноважень суб'єктів публічної влади, конституційної дієздатності, норм колективного втілення) може бути відтворена шляхом аналізу емпіричних фактів участі суб'єктів владних повноважень та їх рішень у державотворчих процесах Франції, Чехії, Польщі та України. *Конституційно-правові норми*, які відображають правову обумовленість прийняття рішень у тій чи іншій сфері, дозволяють здійснювати вплив на міжнародні відносини, застосовувати військові сили та проводити

спецоперації, комунікувати із населенням, вирішувати індивідуальні та загальносуспільні питання, взаємодіяти із посадовими особами органів влади, ухвалювати рішення щодо законодавчих актів, організації власної роботи, її захисту чи суспільного розвитку. Проте такий інструментарій впливу ефективно може бути використаний тільки за умови високого рівня людського потенціалу суб'єкта владних повноважень. Функцію забезпечення такого потенціалу на рівні конституційних норм здійснюють цензи *конституційної дієздатності*. Відображаючи вимоги освіти, досвіду роботи, кваліфікації та інше, вони сприяють тому, щоб відносини та прийняття рішень здійснювалися з результативними наслідками для розвитку суспільства. Ухвалення *рішень колегіальних органів* супроводжується законодавчими механізмами, котрі потребують свідомого застосування людського чинника кожним суб'єктом прийняття спільного рішення. Нормативно це забезпечується вимогами особистого голосування, можливістю ухвалення рішень чітко визначеною мінімальною кількістю суб'єктів або рішень з приводу діяльності самого колегіального органу, створенням коаліції. Така діяльність може свідомо змінюватися, наприклад, для відображення солідарної суспільної позиції членів державного органу. Попри наявні правові можливості впливу на суспільні та державні справи, все частіше виникають ситуації, для вирішення котрих існуючих форм юридичного інструментарію не достатньо. Це свідчить про необхідність запровадження нових методів правового регулювання, які б краще регламентували використання засобів людського чинника для врегулювання викликів у сучасному суспільстві.

3. Про антропоцентризм суб'єктів владних повноважень, подібно до історичного підходу, із точки зору поглядів у юридичній доктрині, можна стверджувати з таких позицій: – *демократизм у праві* — це вимога народовладдя, поєднана із загальнолюдськими цінностями. Держава та право виступають людськими феноменами, тобто створені людиною та існують для неї. Участь особи та, зокрема, суб'єкта владних повноважень у державотворчих процесах — це діалектика необхідності (закону) та свободи як свідомої творчої

діяльності; – *антропоцентричне розуміння держави* розкривається системою комунікацій, що функціонує між колективними суб'єктами, які наповнені індивідами, чия діяльність спрямована на узгодження волі та пізнавально-практичну роботу, виходячи із їх потреб. При цьому правова норма як основа державного механізму виникає завдяки суб'єкту та реалізовується ним, оскільки спершу виникають відносини між людьми, а тоді їхнє законодавче регулювання; – *людина в державному механізмі* — це найменша одиниця публічного управління та аксіологічна сутність держави. У цьому контексті її можна розглядати із правового та екзистенційного підходу. Правовий відображає права, свободи та обов'язки людини та громадянина. Із загальної сукупності прав для суб'єкта владних повноважень домінуючим є політичне право на участь в управлінні державними справами, котре включає в себе пасивну участь у виборах, право на звернення до державних та інших органів, створення політичних партій та інші права. Екзистенційний підхід більше стосується особистості та включає: моральність (свободу, відповідальність, законслухняність як внутрішній вибір особи), особистий суверенітет (вік, стать, характер, емоційні якості, психологічний стан, цінності, переконання, інтелект, знання та інше), поєднаний із бажанням користуватися правом та можливістю його набути; менталітет (спирається на національний потенціал та впливає на прийняття державних рішень); – виходячи із *суверенітету особи*, у доктрині наводиться і *суверенітет держави* (закономірності та цілі розвитку, вирішення питань усередині країни та за її межами). Ці елементи у взаємодії дають початок відносинам, котрі, поєднуючи юридичну визначеність та значущі умови (обставин виникнення, зміни та припинення відносин, що зумовлені свідомістю, волею та подіями), утворюють фактичний склад. У цих обставинах може виникати конфлікт, коли суб'єкт, показуючи «видиму» модель поведінки, фактично діє згідно з іншою моделлю. Для подолання таких конфліктів створюється система юридичних компромісів, а також запроваджується гуманізація адміністративних процесів, що більше розрахована на застосування складових суверенітету особи; – суверенітет

особи, окрім решти, базується на *людському чиннику*, котрий має значення для законодавства та державного управління, оскільки вони цілком залежать від стану волі та свідомості людини. Людський чинник розкривається у візіях правової ідентичності (усвідомлення правового статусу та ролі особи у правовій системі), правової культури (знання та розуміння законодавства, творчий рівень використання правового інструментарію, розуміння цінностей, професіоналізм та іншого), стилю мислення (розуміння вагомості державних інтересів, належне ставлення до обов'язків та використання найкращих способів їх виконання), а також через прояви людського фактора (ерозія моралі, меркантилізація, посилення привілеїв, проблеми з адаптацією), які долаються освітніми заходами; – *статус суб'єкта владних повноважень* починається зі статусу людини, котра є об'єктивним суб'єктом будь-якої організаційної структури. Набуття правового статусу — це процес, у якому особиста свобода свідомим вибором особи переходить у суспільну необхідність, підкріплену відповідальністю. Юридичні гарантії, права та обов'язки — це формальне вираження необхідностей та можливостей, що є сутністю правового статусу; – *дискреційні повноваження* — це яскравий приклад регламентованого застосування людського чинника. У ситуаціях із недосконалими правовими поняттями, коли нормативний припис містить лише частину гіпотези або вибір між застосуванням альтернативної поведінки, поєднання вольового та інтелектуального елементів суб'єкта відносин, вираженого в його власному розсуді, дозволяє впливати на розвиток процесів, що відбуваються в суспільстві та державі.

4. Нормативне втілення антропоцентризму суб'єктів владних повноважень, котре досліджено на основі норм конституцій Франції, Чехії, Польщі та України, здійснюється через правила поведінки, що мають антропоцентричний характер (тобто їхня реалізація неможлива без застосування людського чинника) та є складовими статусу суб'єкта владних повноважень. Норми, які забезпечують застосування людського чинника — *конституційні гарантії*, котрі складаються з: – умов щодо належного набуття

відповідальності (заборона затримання без згоди палати парламенту) та припинення повноважень (припинення повноважень тільки за пропозиції визначеної кількості суб'єктів); – умови захисту професіоналізму (парламентарі не несуть відповідальності за голосування в парламенті), честі, гідності (настання відповідальності за посягання на честь і гідність глави держави) та незалежності (вплив на суддю в будь-який спосіб забороняється) суб'єкта владних повноважень; – забезпечення умов праці (розпуск нового парламенту можливий не раніше, ніж через рік після попереднього розпуску) та недоторканності суб'єкта владних повноважень (держава забезпечує безпеку судді та членів його сім'ї). Наведені складові гарантій також мають поглиблену внутрішню систематизацію. Хоча виклад основного аналізу норм було здійснено за логікою класифікації на: виконання повноважень, набуття повноважень, інтердикційне становище та колективний антропоцентризм, проте антропоцентричний характер норм конституційного права також може бути розмежовано на такий, що має формальне вираження, і такий, що його не має. Для чіткості висновків друге розмежування буде домінантним щодо класифікації норм. Прикладом формально вираженого застосування людського чинника є норми *конституційної дієдатності*, які передбачають відповідність певним критеріям: наявність освіти, кваліфікації, визнаний рівень компетентності та інше. До цієї категорії норм можна віднести також *обов'язки* в частині присяги та обов'язки, виконання яких потребує регламентованих знань чи поведінки (наприклад, знання про верховенство права у процесі відправлення правосуддя, особисте голосування під час прийняття колективного рішення). До норм, реалізація яких потребує застосування людського чинника, але вони не мають його формального вираження, можна віднести: – *права* суб'єкта владних повноважень, котрі, стосуються публічного (міри можливої поведінки суб'єкта з приводу питань, що мають загальносуспільне значення, наприклад, звернень до органів конституційної юрисдикції або право скликати позачергове засідання парламенту чи його палати) або приватного функціонування (міри можливої поведінки щодо питань

індивідуального виконання, наприклад, заява про звільнення або надання свідчень щодо відомостей, які стали відомі в результаті професійної діяльності); – *дискреційні повноваження*, котрі, поєднуючи в собі елементи можливої та необхідної поведінки, дозволяють приймати рішення (про призначення на посади, щодо внутрішньодержавних актів чи міжнародних договорів та інше) на власний розсуд суб'єкта владних повноважень; – *елементи інтердикційного становища*, тобто норми-заборони, які у своїй диспозиції встановлюють обов'язок утриматися від вчинення певних дій (наприклад, заборона займатися іншою оплаченою діяльністю або передавати повноваження іншій особі чи органу), та норми-обмеження — встановлення меж та недопущення поширення можливостей, несумісних із державними повноваженнями (наприклад, припинення громадянства або відмова давати присягу парламентаря), котрі, на відміну від заборон, забезпечуються санкціями (негативними наслідками за невиконання, здебільшого у формі припинення повноважень); – *норми колективного антропоцентризму*, реалізація котрих, при взаємодії кількох правових статусів тих суб'єктів, які перебувають у диспозитивному зв'язку між собою, потребує свідомої участі кожного суб'єкта у процесі прийняття колегіального рішення. У публічному правлінні такими нормами забезпечуються узгодження позицій (при формуванні коаліцій, під час засідань щодо запитань та відповідей парламенту та уряду), пошук згоди (консенсусу при прийнятті законів, при обговоренні та голосуванні рішення), консультації (перед рішенням про дострокове припинення діяльності парламенту, призначення додаткових днів сесії чи при загрозі національній безпеці), процедура контрасигнації, окрема процедура вирішення розбіжностей та інші форми. Ніщо із зазначеної вище систематизованої нормативної бази не може бути реалізовано без застосування інтелектуального потенціалу людини.

5. Виходячи із зазначених елементів дослідження, можна теоретично визначити місце та роль антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави, з огляду на те, що конституціоналізм, хоч

і багатогранне поняття, проте своїм змістом розкривається у відомій формулі: конституційно-правова норма + практика її реалізації. Структура вищенаведених елементів цього дослідження цілком у ній відображена. Історичні та сучасні доктринальні погляди на антропоцентризм суб'єктів публічної влади знаходять втілення у конституційних формально виражених правилах поведінки. Ці погляди є частиною структурних елементів статусу суб'єктів публічних повноважень. Аналіз емпіричних фактів державотворчих процесів дозволяє відобразити практику реалізації конституційних норм. Окрім аналізу емпіричних фактів, практика реалізації конституційних норм пов'язана ще з двома елементами (складовими) — механізмом реалізації норм конституційного права та структурою конституційно-правових відносин. Механізм реалізації норм конституційного права здійснюється шляхом поєднання юридичної конституції із антропоцентричним елементом та втілюється у процедурній складовій. Особа, використовуючи свій людський чинник або фактор, реалізовує власні конституційні права, свободи та обов'язки. Будучи громадянином держави (для більшості країн), людина може також реалізувати своє політичне право на участь в управлінні державними справами, що за відповідності вимогам конституційної дієздатності, вибраності чи призначуваності на посаду, а також у разі згоди на відмову від частини особистої свободи взамін на суспільну необхідність, дозволяє їй набути статусу суб'єкта владних повноважень, тобто сукупність гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон, обмежень та можливість участі в колективному антропоцентризмі. Реалізація такої сукупності дозволяє впливати людському чиннику на державотворчі процеси та завдяки ньому перетворює юридичну конституцію на фактичну, що є *відображенням ролі антропоцентризму в конституціоналізмі*. Практика реалізації конституційних норм також є результатом конституційно-правових відносин, котрі складаються із юридичного факту, суб'єктів, об'єкта (певним різновидом відносин), предмета (певного блага з приводу якого виникають відносини) та змісту. Зміст конституційно-правових відносин у доктрині складається із юридичного

елемента, що є правами та обов'язками суб'єктів, та матеріального елемента. Матеріальний елемент має внутрішню та зовнішню складову. Якщо зовнішня складова виступає фактичною дією суб'єкта, то *місце антропоцентризму* знаходить своє відображення у внутрішній складовій, оскільки людський чинник (знання, вміння, навички, досвід та інше) є змістом будь-якої фактичної дії суб'єкта, вираженої у юридичній формі, тобто в правах та обов'язках. Враховуючи те, що втілення конституційних норм цілком залежить від людини та її потенціалу, вважаємо, що *місце антропоцентризму* у структурі конституційного ладу повинно теоретично визначатися як третя функціональна складова суспільного та державного ладу. Без її наявності правила поведінки, врегульовані в обох ладах, будуть тільки декларативними нормами і не матимуть практичного застосування. Поняття ж *антропоцентризму* в сучасному конституціоналізмі, виходячи із наведених позицій, можна дефініціювати як *явище, що визначає людину, її людський чинник або фактор крізь призму юридично обумовленої поведінки сутністю суб'єкта практичної реалізації норм конституційного права*.

6. Використання антропоцентризму як складової сучасного конституціоналізму дозволяє відкрити нові напрямки вивчення, а також удосконалити дотеперішнє теоретичне бачення у конституційному праві. Виходячи із специфіки здійсненого аналізу законодавчої бази, створюється підґрунтя для запровадження нового спеціального *методу конституційного (юридичного) антропоцентризму*, зміст якого передбачає аналіз і удосконалення норм конституційного та звичайного законодавства, що носять антропоцентричний характер, тобто їх реалізація неможлива без застосування людського чинника. Використання цього методу робить можливим: визначення міри застосування антропоцентричного (поведінкового) елемента суб'єктів правових відносин, глибшу кваліфікацію та розмежування елементів конституційного статусу суб'єктів публічної влади, чіткіше формулювання правових норм, беручи до уваги суб'єктів, сферу повноважень та інше. Враховуючи практику реалізації норм конституційного права та її

взаємозв'язок із людським чинником, у визначенні норми конституційного права варто відобразити поєднання правила поведінки із фізичним, або опосередкованим людиною, або вольовим виконанням. Такий спосіб дозволить уникати теоретичних неточностей, пов'язаних із класифікацією суб'єктів конституційно-правових відносин, а також здійснювати дослідження та нові відкриття із урахуванням більш точного механізму правового регулювання. Механізм реалізації норм конституційного права набуває процедурного елемента, який відтворює реалізацію особою своїх конституційних прав, свобод та обов'язків через поєднання людського чинника та норм юридичної конституції. Завдяки політичному праву громадянина набуваються елементи статусу суб'єкта владних повноважень, котрі дозволяють впливати на державотворчі процеси та дають початок фактичній конституції. Виходячи із структури конституційного ладу та механізму реалізації норм конституційного права, структура конституційно-правових відносин повинна складатися не тільки з політико-правових, а з суспільно-правових (забезпечених нормами суспільного ладу) та політико-правових (забезпечених нормами політичних прав і державного ладу) відносин, оскільки останні є похідними та паритетними в своїй інтеракції з першими. Аналіз норм конституцій чотирьох країн світу дозволяє стверджувати про уніфікованість елементів статусу суб'єктів владних повноважень (гарантій, прав, дискреційних повноважень, обов'язків, заборон, обмежень, відповідальності) та колективний антропоцентризм як форму узагальнення сукупності норм з антропоцентричним характером, котрі притаманні всім дослідженим основним законам. Реалізація ж кожного елемента правового статусу, кожної норми та конституції в цілому залежить від людського чинника (знань, умінь, навичок, досвіду та іншого) суб'єкта реалізації. Удосконаливши застосування людського чинника на рівні юридичної техніки, можна вдосконалити і всі державотворчі процеси. Варіант механізму такого удосконалення відображається в диспозиції (частково гіпотезі) норми, що поєднує певний напрямок або сферу регулювання відносин та умову застосування людського чинника, виражену стандартом знань, умінь, навичок

та іншого, які можливо чи потрібно задіяти у регламентованих обставинах. У *конструкції конституційно-правових відносин* антропоцентризм займає внутрішній елемент матеріальної складової змісту відносин. При цьому зовнішній елемент — це фактична дія, а друга складова змісту — це юридичні права та обов'язки суб'єктів відносин. Із використанням антропоцентризму *конституціоналізм повинен відобразитися* через суспільний лад, державний лад та взаємозв'язок між людиною і державою (останню слід розуміти тільки як сукупність правових механізмів функціонування). Державна складова у демократичному режимі найефективніше може функціонувати тільки на основі суспільства із громадянською свідомістю, котру потрібно формувати освітніми заходами.

7. Практичне значення антропоцентризму в державному механізмі дозволяє удосконалити *форму реалізації мандата суб'єкта владних повноважень*, зокрема парламентаря. Зміст удосконалення полягає в контролі виборцем міри застосування людського чинника суб'єктом владних повноважень під час прийняття державотворчого рішення. *Конституційна дієдатність для набуття статусу глави держави* може бути вдосконалена шляхом запровадження перевірки рівня мовного цензу та, з огляду на повноваження міжнародного характеру, доповнена вимогою знань однієї з мов Європейського Союзу. Належний підхід до цієї вимоги дозволить визначити не тільки рівень знань мови, а й загальної ерудиції та спроможності належно виконувати складні функції і завдання кандидатом на важливу виборну посаду. Розділи конституцій, присвячені виконавчій владі, слід доповнити *вимогами конституційної дієдатності для суб'єктів уряду та адміністративних працівників* цієї гілки, незважаючи на їх застосування в нормах загального законодавства. Основною вимогою повинен бути освітній ценз у визначеній сфері повноважень або певний період діяльності у цій же сфері, що гарантуватиме належні знання та досвід для роботи. Конституційного закріплення та модернізації потребує і сама *система виконавчої гілки влади*. Вона, виходячи із антропоцентричного підходу, може бути спрощена та

удосконалена, якщо її конструкція складатиметься із об'єктивного державного регулювання тільки у тій мірі та суспільній сфері, яка цього потребує, а також чітких повноваження державного службовця відповідно до визначеного регулювання у цій сфері. При цьому вагоме значення має свідоме розуміння суб'єктом свого повноваження, оскільки від цього залежить ефективність його виконання. Процес *відправлення правосуддя* із урахуванням антропоцентричного елемента може бути покращено, якщо зменшити вплив людського фактора. Це стає можливим за розгляду справ у такий самий спосіб, як фактично приймається рішення — у нарадчій кімнаті. За запропонованих умов ні сторони справи, ані сам суддя не будуть відомі одне одному, обставини справи впливатимуть тільки з її матеріалів, а суб'єкти розгляду будуть зашифровані. Застосування такого методу до окремих категорій справ дозволить зменшити час їхнього розгляду, знизить тиск на суддю, підвищить ефективність правосуддя та дозволить удосконалити конституційні засади судочинства новими позиціями.

Антропоцентризм у конституціоналізмі сучасної держави можна порівняти із душею та розумом усього державного організму. Вони, застосовуючи знання, вміння, навички, досвід та інший інтелектуальний потенціал особи, дозволяють битися серцю у певному напрямку та виконувати дії, котрі, завдяки юридичному інструментарію, створюють, змінюють та припиняють суспільно-правові та державно-правові відносини. Останні, у свою чергу, є результатом юридичних фактів життєвих обставин. Якщо без таких державних форм, як демократія (влада народу) та республіка (справа народу), конституціоналізм втрачає будь-який зміст, то від антропоцентризму залежить фактичне його існування і функціонування в суспільному та державному руслі. Це пояснюється тим, що, із людини починаючись, людиною втілюється, людиною змінюється і через неї ж таки конституціоналізм припиняється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев В. Теоретичні та практичні розробки Р. Оуена як приклад державно-управлінської діяльності / Валерій Алексеев // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2014. — №3. — С. 3-16.
2. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень: Навч. посібник / Т.Г. Андрусак. — Львів: ВЦ Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2001. — 220 с.
3. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.02 "конституційне право; муніципальне право" / Барабаш Ю. Г. — Харків, 2009. — 35 с.
4. Безродний Є. Ф. Світова класична думка про державу і право / Є.Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. — Київ: Юрінком Інтер, 1999. — 400 с.
5. Бернар Б. Чому Н. Саркозі був видатним президентом [Електронний ресурс] / Бруно Бернар // ipress.ua. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: https://ipress.ua/mainmedia/chomu_nikolya_sarkozi_buv_vydatnym_prezydentom_1576.html.
6. Біблія або Книга Святого Письма Старого й Нового заповіту. Пер. І. Огієнка, 2006. — 1375 с. (GBV- Dillenburg, Місіонерське товариство "Блага Вість").
7. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.12 "філософія права" / Бігун В. С. — Київ, 2004. — 20 с.
8. Боднар Н. Досягнення і провали Порошенка: що зробив президент для України за 5 років [Електронний ресурс] / Наталя Боднар // 24 канал. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/petro_poroshenko_yak_prezident_ukrayini_dosyagnennya_provali_za_5_rokiv_n114474.

9. Ботнарєнко О. М. Дискреція в юридичній діяльності: юридико-психологічні особливості : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 19.00.06 "юридична психологія" / Ботнарєнко О. М. — Київ, 2010. — 20 с.
10. Бути суддею / Л.Дєнісенко, О. Сиріід, І. Фадєєва, О. Шаповалова. — Київ: ТОВ "Друкарня "Бізнес поліграф", 2015. — 216 с.
11. Вацлав Гавел: «В умовах демократії політик може підвести виборців тільки один раз» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. — 2004. — Режим доступу до ресурсу: https://dt.ua/ARCHIVE/vatslav_gavel_v_umovah_demokratiyi_politik_mozhe_pidvesti_vibortsiv_tilki_odin_raz.html.
12. Віленський Я. Президент Польщі: «двічі вето» [Електронний ресурс] / Ян Віленський // Голос України. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.golos.com.ua/article/291692>.
13. Вітер Д. В. Формування стилю мислення суб'єкта управлінської діяльності: теоретико-методологічні аспекти : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.01 "теорія та історія державного управління" / Вітер Д. В. — Дніпропетровськ, 2007. — 21 с.
14. Гавел В. Прошу коротко. Розмова з Карелом Гвіждялою, примітки, документи / В. Гавел, К. Гвіждяла. — Львів: ПАІС, 2016. — 288 с.
15. Галактіонова І. В. Громадянська непогора як явище в контексті політичної культури суспільства / І. В. Галактіонова. // Науковий часопи НПУ ім. М. П. Драгоманова. — 2009. — №1. — сер.22. — С. 69–75.
16. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розвитку правової держави Україна : авторєф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень" / Гензенко О. О. — Київ, 2003. — 16 с.
17. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державництво. Пер. з нім. Р.Осадчука та М.Кушніра / Георг Гегель. — Київ: Юніверс, 2000. — 336с.
18. Гоббс Т. Лавіафан / пер. з англійської / Томас Гоббс. — Київ: Дух і літера, 2000. — 606 с.

19. Горбенко Л. А. Суб'єкт права як категорія правознавства : дис. юр. наук : 12.00.01 / Горбенко Л. А. — Львів, 2017. — 208 с.
20. Грабська А. Після масових протестів Макрон обіцяє поступки "жовтим жилетам" [Електронний ресурс] / А. Грабська // DW. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2F4ptns>.
21. Грінівецька Н. М. Проблема формування сучасного типу державного службовця в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.01 "теорія та історія державного управління" / Грінівецька Н. М. — Київ, 1999. — 18 с.
22. Данилюк Ю. В. Теоретичні засади конституційних правовідносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.02 "конституційне право" / Данилюк Ю. В. — Київ, 2009. — 21 с.
23. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ : ТОВ "Друкарня "Бізнес поліграф", 2015. 216 с.
24. Діденко Н. Г. Взаємодія управління, влади і держави як предмет філософського аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 "соціальна філософія і філософія історії" / Діденко Н. Г. — Донецьк, 2002. — 21 с.
25. Думанська М. Парламент Чехії не зміг висловити недовіру уряду Бабіша [Електронний ресурс] / Марія Думанська // DW. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://p.dw.com/p/3L9Ra>.
26. Енциклопедія сучасної України / І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів, О. М. Железняк. — Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2001. —Т 1. — 823 с.
27. Етимологічний словник української мови: В 7 т. — Т. 1: А—Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К.: Наукова думка, 1982. — 632с.
28. Євсєєв О. П. Процедури в конституційному праві України : дис. канд. юр. наук : 12.00.02 / Євсєєв О. П. — Харків, 2008. — 113 с.

29. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні / А. А. Єзеров. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.
30. Єреміца В. Франція змінює Конституцію: що це означає для президента, депутатів, громадян? [Електронний ресурс] / Віталій Єреміца // Радіо Свобода. — 2008. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1185498.html>.
31. Забокрицький І. І. Використання теорії ігор у конституційно-правових дослідженнях / І. І. Забокрицький. // Теорія і практика конституціоналізму: український і зарубіжний досвід: матеріали учасників третьої науково-практичної конференції (Львів, 19 травня 2017 році). — 2017. — №3. — С. 66–69.
32. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — Київ: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
33. Закон України "Про державну службу": станом на 1 січня 2020 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради, 2016, № 4, ст. 43. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
34. Закон України "Про Кабінет Міністрів України": станом на 27 грудня 2019 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради, № 13, ст. 222. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
35. Закон України "Про центральні органи виконавчої влади": станом на 29 грудня 2019 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 38, ст. 385. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.
36. Зв'ягіна О. М. Олександр Кваснівський – архітектор нової зовнішньої політики Польщі / О. М. Зв'ягіна. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2012. — №32. — С. 351—356.
37. Зміна уряду в Польщі: оголошені прізвища звільнених і нових міністрів [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/9/7075816/>.
38. Зубрицька О. Я. Особа як індивідуальний суб'єкт адміністративного права : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / Зубрицька О. Я. — Київ, 2015. — 214 с.

39. Ільченко А.П Кредо «Україна — не Росія» у діяльності Л.Д.Кучми у формуванні зовнішньополітичної лінії України під час розв’язання конфлікту навколо о.Тузла. / А.П.Ільченко. // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. — 2014. — С. 45-48
40. Історія розвитку політичної думки. Курс лекцій: навч. посібник / В. В. Медісон, Л. І. Ларченко, Л. Я. Діденко, В. П. Степінко. — Київ: Лебідь, 1996. — 176 с.
41. Карпенко Т. Сусід Качинський полюбляє провокації [Електронний ресурс] / Тетяна Карпенко // dw. — 2006. — Режим доступу до ресурсу: <https://p.dw.com/p/ALud>.
42. Кафарський В. І. Конституційне право України у схемах: навчальний посібник / В. І. Кафарський, І. І. Припхан. — Київ: Видавництво Ліра, 2013. — 272 с.
43. Класики політичної думки від Платона до М. Вебера. Пер. з нім. — Київ: Тамдем, 2002. — 584 с.
44. Клочак О. З. Польська дипломатія Кшіштофа Скубішевського (1989–1993 рр.): традиції, новаторство, здобутки) / О. З. Клочак. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2010. — №16. — С. 318—324.
45. Коломиєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Т. О. Коломиєць. — Київ: Юрінком Інтер, 2011. — 576 с.
46. Конституційне право України: підр. для студ. вищ. навч.закл. та фак. / В. Я. Тацій, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, Ю. М. Козюбра. — Київ: Український центр правничих студій, 1999. — 376 с.
47. Конституція України № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 30, 141. — 1996. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
48. Концепція політичного лідера у працях Н. Макіавеллі [Електронний ресурс] // “Humanities & Social Sciences 2011”. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19322/1/62-Markitantov-186-189.pdf>.

49. Копилов В. О. Теорія раціональної бюрократії М.Вебера / В. О. Копилов. // Гуманітарний часопис. — 2005. — №3. — С. 21–31
50. Костенко О. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення / О. Костенко // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні. — 2006. — С. 87—93
51. Коцкулич В. В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти : дис. канд. юр. наук : 12.00.10 / Коцкулич В. В. — Київ, 2018. — 233 с.
52. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. — Київ: Атіка, 2002. — 480 с.
53. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Ладиченко В. В. — Київ, 2008. — 41 с.
54. Лобода Ю. П. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Лобода Ю. П. — Одеса, 2001. — 16 с.
55. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Магновський І. Й. — Київ, 2003. — 22 с.
56. Максим Нефьодов [Електронний ресурс] // Рандеву. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=a2h9WejjMPI>.
57. Макушев П. В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Макушев П. В. — Київ, 2004. — 22 с.
58. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Пер. з італ. А.Перепаді / Нікколо Мак'явеллі. — Харків: Фоліо, 2007. — 511 с.

59. Малишев Б. Вчення Рудольфа фон Єринга про мету в праві / Б. Малишев. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — 2010. — №82. — С.33–36.
60. Мамонтова Е. В. Фактор преси у конституційному процесі в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 23.00.02 "політичні інститути та процеси" / Мамонтова Е. В. — Одеса, 2000. — 20 с.
61. Марущак Н. В. Питання людської гідності у творах українських демократів кінця XIX початку XX століття [Електронний ресурс] / Н. В. Марущак // Modern Problems And Ways Of Their Solution In Science, Transport, Production And Education' 2014. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.sworld.com.ua/konfer35/662.pdf>.
62. Масенко Л. Оточення Порошенка і війна з Росією. Яка доля чекає законопроект про державну мову? [Електронний ресурс] / Лариса Масенко // Радіо Свобода. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29596780.html>.
63. Меленко С. Г. Арістотель про соціальні основи держави / С. Г. Меленко. // Держва і права. — №56. — С.60–65.
64. Матіос А. В. Адміністративна відповідальність посадових осіб у сфері державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 "теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Матіос А. В. — Київ, 2006. — 21 с.
65. Мельничук М. В. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності керівників органів виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 "адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Мельничук М. В. — Київ, 2009. — 22 с.
66. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів / за ред.. О. С. Мельничук. — Київ: Київська книжкова фабрика, 1974. — 775 с. — (ГР Української радянської енциклопедії).
67. Медведів Олег [Електронний ресурс] // HARD з Влащенко. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://zik.ua/tv/video/202257>.

- 68 Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко. — Київ: ВЦ "Академія", 2010. — 456 с.
69. «Михайло Сирота плакав, коли Конституцію нарешті ухвалили» — Кендзьор [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27825582.html>.
70. Мор Т. Утопія. Місто Сонця. Пер. з лат. Вступ слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова / Т. Мор, Т. Компанелла. — Київ: Дніпро, 1988. — 207 с.
71. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно правовий аналіз : Монографія / Л. М. Москвич., 2004. — 224 с.
72. Нефьодов Максим Євгенович [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/rIIJn>
73. Нинюк І. І. Професіоналізм державних службовців: сутність, стан та особливості формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.03 "державна служба" / Нинюк І. І. — Київ, 2005. — 17 с.
74. Нинюк М. А. Моральна культура державного службовця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.01 "теорія та історія державного управління" / Нинюк М. А. — Київ, 2000. — 21 с.
75. Ніколя Саркозі. Конституційна реформа [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/31mvoxD>.
76. Новікова М. М. Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Новікова М. М. — Харків, 2007. — 17 с. — С.6–7.
- 77 Олланд Ф. Уроки влади: мемуари / Франсуа Олланд; пер. з франц. Є. Марічева; примітки Я. Ковалюка; художник-оформлювач О. Гугалова-Мешкова. — Харків: "Фоліо", 2019. — 444 с.
78. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право: конспект лекцій / Х. М. Олексик. — Ужгород: ЗакДУ, 2010. — 232 с.

79. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник / Є. М. Орач. — Київ: Атіка, 2005. — 560 с.
- 80 Орхіз М. П. Конституція України діє, конституційні перетворення тривають (до 15-ї річниці Конституції України) / М. П. Орхіз, А. А. Єзеров. // Наукові праці НУ ОЮА. — 2011. — С. 28—46.
- 81 Парубій підписав закон про українську мову [Електронний ресурс] // Інтерфакс Україна. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/587132.html>.
82. Парута О. В. Правова ідентичність особи : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Парута О. В. — Львів, 2016. — 246 с.
83. Пасічник А. Сутність та особливості адміністративної дієздатності / А. Пасічник // Юридична Україна. — 2010. — №1. — С. 59—63.
84. Паславський І. Політика і журналістика. Вацлав Гавел про журналістику і журналістів / Ігор Паславський // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. — 2016. — №41. — С. 88—97.
85. Пашко Л. А. Людські ресурси у сфері управління: теоретико-методологічні засади оцінювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.03 "державне управління" / Пашко Л. А. — Київ, 2007. — 27 с.
86. Перегуда Є.В. Взаємодія президента України та місцевих органів виконавчої влади: еволюція політико-правових засад / Є. В. Перегуда // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. — 2014. — С. 368–373.
87. Підпригора О. А. Римське право: підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. — 2-ге вид — Київ: Юрінком Інтер, 2009. — 528 с.
88. Погорілко В. Поняття, ознаки, види і структура конституційно-правових норм / В. Погорілко, В. Федоренко // Право України. — 2001. — №11. — С. 9–14.
89. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — Київ: Генеза, 1997. — 400 с.
90. Порошенко Петро Олексійович [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://is.gd/mQaFFK>.

91. Постанова Верховного Суду України від 27 лютого 2018 року у справі №816/591/15-а, адміністративне провадження №К/9901/4844/18 [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72449250>.
92. Протагор [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80>.
93. Рашитова Н. К. Адаптація до професійної діяльності на державній службі: соціально-психологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 25.00.03 "державна служба" / Рашитова Н. К. — Дніпропетровськ, 2007. — 25 с.
94. Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених / В. В. Речицький. — Харків: Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. — 264 с.
95. Рибалка Н. О. Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 "адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Рибалка Н. О. — Київ, 2009. — 22 с.
96. Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 року №2-рп/2008 у справі № 1-5/2008(про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08>.
97. Романюк П. М. конституційно-правові засади інституту представницького мандату в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.02 / Романюк П. М. — Харків, 2015. — 180 с.
98. Сааков В. Президент Польщі ветовав зміни до виборчого кодексу країни [Електронний ресурс] / Валерій Сааков // DW. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2R1hYIJ>.

99. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: дис. канд. юр. наук : 12.00.02 / Салей М. І. — Одеса, 2017. — 243 с.
100. Сандул Ю. Влада Франції відступила перед протестами. Поки на піврок. Чому? [Електронний ресурс] / Юрій Сандул // Укрінформ. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2K6wmbV>.
101. Сенат Чехії звинуватив президента Земана у порушенні Конституції [Електронний ресурс] // РБК – Україна. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/senat-chehii-obvinil-prezidenta-zemana-narushenii-1564037688.html>.
102. Серебро М. В. Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Серебро М. В. — Одеса, 2017. — 24 с.
103. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.02 "конституційне право; муніципальне право" / Сінькевич О. В. — Київ, 2003. — 17 с.
104. Сковорода Г. С. Твори у 2 томах. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги / Г. С. Сковорода. — Київ: АТ "Обереги", 1994. — Т-1. — 528 с.
105. Скрипнюк О. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії / О. Скрипнюк // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2008. — №4. — С. 46–51.
106. Слінченко Л.В. Конституційні повноваження Президента України у сфері законодавчої влади. / Л.В. Слінченко. // Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції. — 2014. — С. 456–460.
107. Словник української мови / [за ред. тому А.А. Бурячок, П.П. Доценко]. — Т.4. — Київ: Наукова думка, 1973. — 840 с.
108. Словник української мови / [за ред. тому В.О.Винник, Л. А. Юрчук]. — Т.5. — Київ: Наукова думка, 1974. — 840 с.
109. Словник української мови / [за ред. тому П. П. Доценко, Л. А. Юрчук]. — Т.2. — Київ: Наукова думка, 1971. — 550 с.

110. Смілик А. С. Свобода і відповідальність як філософсько-правові засади формування законослухняності особи : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Смілик А. С. — Львів, 2016. — 195 с.
111. Соловійова Ю. О. Ухвалення Конституції України як вияв діалектики інтересів різних політичних сил [Електронний ресурс] / Ю. О. Соловійова // Наукові праці. Том 54. Випуск 41. Політичні науки. — 2006. — Режим доступу до ресурсу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/54-41-17.pdf>.
112. Степанюк О. І. Норми конституційного права України: проблеми теорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.02 "конституційне право; муніципальне право" / Степанюк О.І. — Київ, 1993. — 11 с.
113. Судова реформа в Польщі [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/2YTfpVU>.
114. Терент'єва О. Л. Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 25.00.01 "теорія та історія державного управління" / Терент'єва О. Л. — Харків, 2010. — 18 с.
115. Тертишна О. А. Використання конструктивного ресурсу конфлікту в системі державної служби в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 25.00.03 "державна служба" / Тертишна О. А. — Дніпропетровськ, 2010. — 23 с.
116. Тодика Ю. М. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ю. М. Тодика, В. С. Журавський. — Київ: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. — 544 с.
117. У Польщі депутати Сейму зменшили собі зарплату на 20% [Електронний ресурс] // Молодий буковинець. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://molbuk.ua/world/149571-u-polschi-deputaty-seymu-zmenshyly-sobi-zarplatyna-20.html>.
118. Указ Президента України "Про деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади" [Електронний

- ресурс]. — 2010. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199/2010>.
119. Указ Президента України "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади": станом на 21 січня 2014 р. [Електронний ресурс]. — 2010. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
120. Федоренко В. Л. Система конституційного права України як складник класичного конституціоналізму / В. Л. Федоренко // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми / Під ред. проф. Мартиненка П.Р. та доц. Кампо В.М. / В. Л. Федоренко. — Київ: Купріянова, 2007. — с. 58–95.
121. Федоренко В. Л. Суб'єкти конституційно-правових відносин в Україні та їх система / В. Л. Федоренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — №4. — С. 27—34.
122. Філософія: підручник для вищої школи. — Харків: Прапор, 2004. — 736 с.
123. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна.— Харків: Право, 2009. — 208 с.
124. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник / О. Ф. Фрицький. — Київ: Юрінком Інтер, 2006. — 512 с. (3-є вид., перероб. і допов.).
125. Халамендик В. Б. Соціальний організм із точки зору соціології та антропософії / В. Б. Халамендик. // "Гілея" науковий вісник. — 2014. — №85. — С. 375–378.
126. Цивільне право України: Загальна частина: Підручник / [В. Г. Фазикош, С. Б. Булеца, Р. Б. Олійник та ін.]. — Київ: Знання, 2010. — 631 с.
127. Цицерон М. Т. Про державу, Про закони, Про природу богів. Пер. з лат. Литвинов В. / Марк Тулій Цицерон. — Київ: Основи, 1998. — 476 с.
128. Чеботарьов С. С. Гуманізація правового регулювання в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Чеботарьов С. С. — Запоріжжя, 2016. — 199 с.

129. Черкас М. Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Черкас М. Є. — Харків, 2010. — 21 с.
130. Члевик О. В. Свобода як категорія конституційного права: дис. канд. юр. наук : 12.00.02 / Члевик О. В. — Харків, 2016. — 226 с.
131. Чорна Л. В. Від ідеї до утопії: шлях Платона до досягнення ідеальної держави / Л. В. Чорна. // Вісник НАДУ при Президентові України. — 2015. — №4. — С. 5–12.
132. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.02 "конституційне право" / Чуб О. О. — Харків, 2004. — 23 с.
133. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 "теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Чувакова Г. М. — Одеса, 2004. — 19 с.
134. Чушенко В. І. Конституційне право України: підручник / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. — Київ: Видавничий дім "Ін Юре", 2007. — 488 с.
135. Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. — Київ: Москаленко О.М., 2018. — 82 с.
136. Шаповал В. М. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. — Київ: Москаленко О.М., 2018. — 56 с.
137. Шаповал В. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. Шаповал // Право України. — 1998. — №5. — С. 25—29.
138. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навчальний посібник / Н. К. Шаптала, Г. В. Заборожня. — Дніпропетровськ: ТОВ "Лізунов Прес", 2012. — 472 с.
139. Шевченко Т. О. Законодавче регулювання припинення повноважень народного депутата України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр.

- наук: спец. 12.00.02 "конституційне право; муніципальне право;" / Т. О. Шевченко — Київ, 2010. — 20 с.
140. Шейна А. М. Філософсько-правові засади принципу демократизму в праві : дис. канд. юр. наук : 12.00.12 / Шейна А. М. — Львів, 2016. — 217 с.
141. Шемшученко Ю. С. Політичний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабків. — Київ: Генеза, 1997. — 400 с.
142. Шкрум А. І. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини / А. І. Шкрум // Університетські наукові записки. — 2008. — №3. — С. 180—185.
143. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. — К.: Либідь, 2005. — 568 с.
- 144 Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник / П. П. Шляхтун. — Київ: Освіта України, 2010. — 592 с.
145. Юридична енциклопедія : В 6 т. Т.2. Д-Й. /За ред. Ю. С. Шемшученко. — Київ: Видавництво "Українська енциклопедія", 1998. Т.2: Д-Й. — 1999.— 744 с.
146. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: "Укр. енцикл.", 2001. — Т. 3: К. — М. —792 с.
147. Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С.Шемшученко (гол. редкол.) та інші. — Київ : Українська енциклопедія, 1998. —Т.4: Н – П. — 2002. — 720 с.
148. Юрченко С. В. Зовнішньополітичні виклики державі в баченні Президентів України, 1991-2012 рр. / С. В. Юрченко // Інститут Президента України в системі держаної влади України: матеріали наукової конференції. — 2014. — С. 129—134.
149. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: аналіз норм основних законів у країнах Центральної та Східної Європи (Франція Чехія Польща та Україна) [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Юридичний науковий електронний журнал. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: http://www.lsej.org.ua/3_2019/12.pdf.

150. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в країнах Центральної та Східної Європи (Франція, Чехія та Польща) [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2019. — №5. — С. 28–33. — Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/8.pdf.
151. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в Україні [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович. // Право та державне управління. — 2019. — №3(36) – Т.1. — С. 59–65. — Режим доступу: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/11.pdf.
152. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: аналіз сучасних доктринальних підходів у праві [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Конституційно-правові академічні студії. — 2018. — № 2. — С. 87 — 96. — Режим доступу до ресурсу: <http://constlegalstudies.in.ua/archive/2-2018/14.pdf>.
153. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: генезис поглядів [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. — 2018. — № 48 (Том 1). — С. 52—55. — Режим доступу до ресурсу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.48/part_1/14.pdf.
154. Якимович Я. В. Конституційне втілення антропоцентризму в державній владі: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Порівняльно-аналітичне право. — 2018. — № 4. — С. 79—84. — Режим доступу до ресурсу: http://www.pap.in.ua/4_2018/19.pdf.
155. Якимович Я. В. Практичне значення антропоцентризму для загальнотеоретичних аспектів конституційного права [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Recht der Osteuropäischen Staaten. — 2019. — №3. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.uni-goettingen.de/de/reos/608681.html>
156. Якимович Я. В. Система витоків антропоцентризму у формуванні сучасного конституціоналізму державної влади [Електронний ресурс] /

Яким Васильович Якимович // Науковий вісник публічного і приватного права. — 2019. — №3. — Т.2. — С. 59-69. — Режим доступу: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/11.pdf.

157. Якимович Я. В. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму в сучасному конституціоналізмі державної влади [Електронний ресурс] /

Яким Васильович Якимович // Порівняльно-аналітичне право. — 2019. — №4. — Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2019/22.pdf.

158. Янюк Н. В. Адміністративно-правовий статус посадової особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.07 "теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право" / Янюк Н. В. — Київ, 2003. — 25 с.

159. Яременко Н. Тисячі українців подякували Петру Порошенку за п'ять років президентства [Електронний ресурс] / Наталя Яременко // Голос України. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.golos.com.ua/article/316392>.

160. Anthropocentrism [Електронний ресурс] // Wikipedia – Режим доступу до ресурсу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Anthropocentrism>.

161. Constitution of The Czech Republic [Електронний ресурс]. — 1992. — Режим доступу до ресурсу: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c._98-2013.pdf.

162. Constitution of France Republic [Електронний ресурс]. — 1958. — Режим доступу до ресурсу: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf.

163. Constitution of the Republic of Poland [Електронний ресурс]. — 1997. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

164. Treaty Series. Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations [Електронний ресурс] // League of Nations. — 1936. — Режим доступу до ресурсу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>.

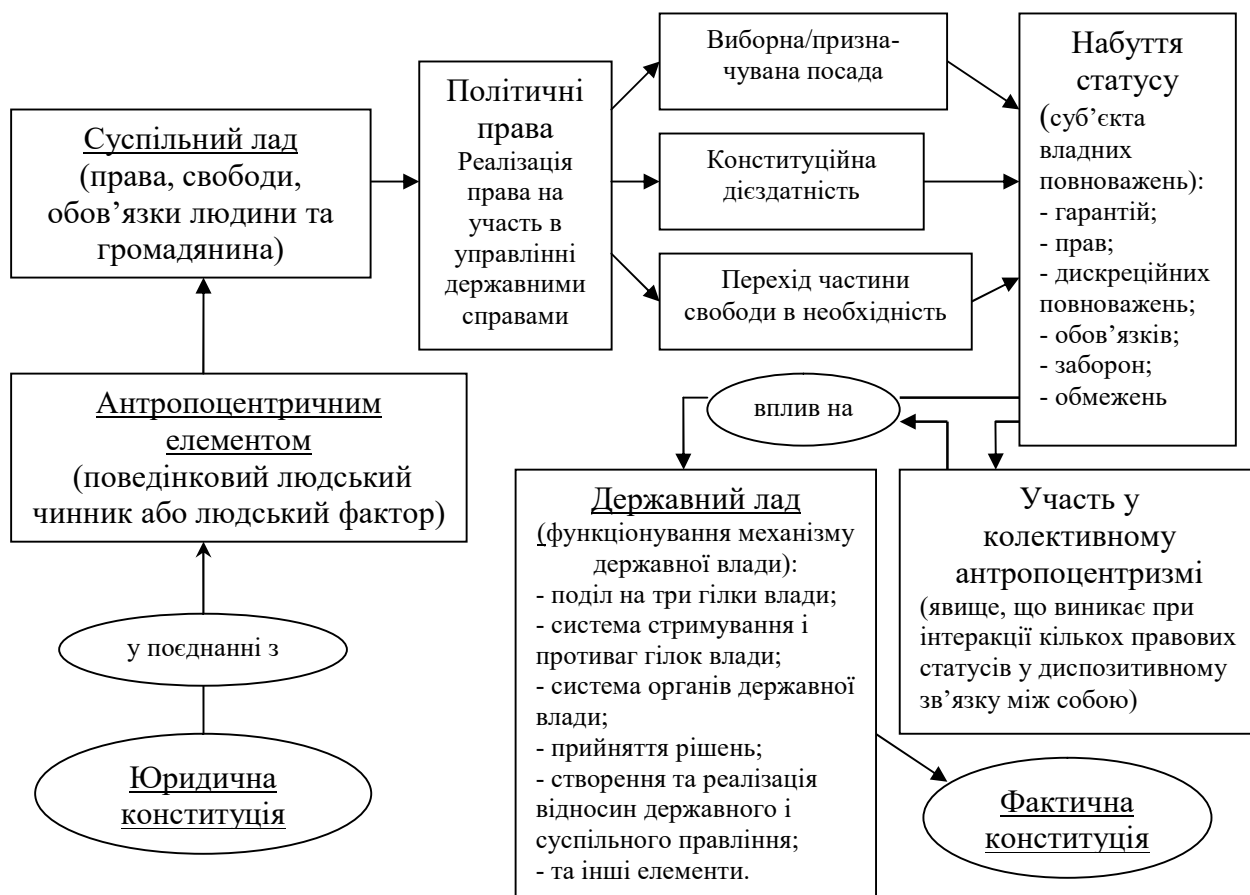
ДОДАТКИ

Таблиця 1. Співвідношення права як міри можливої поведінки та дискреційних повноважень як обов'язків, юридичне виконання яких здійснюється на власний розсуд.

Право	Дискреційне повноваження
1) у конструкції права (як міри можливої поведінки) відсутній будь-який елемент обов'язку, тобто суб'єкт не має зобов'язання;	1) конструкція дискреційного повноваження поєднує в собі як обов'язок, так і право. Обов'язок при цьому є доміантним, суб'єкт зобов'язаний приймати рішення;
2) право у державній владі може носити як приватний (п. 4 ст. 105 Конституції Республіки Польща), так і публічний характер (ч. 1 ст. 86 Конституції України);	2) дискреція має більш публічний, функціонально-організаційний характер (ст. 16 Конституції Французької Республіки);
3) правами можуть кваліфікуватися повноваження, зумовлені традицією (пп. 18 п. 3 ст. 144 Конституції Республіки Польща);	3) дискреція носить актуальні (сучасні) тенденції правового регулювання;
4) до прав належать ті норми, у котрих є пряма вказівка на те, що визначена поведінка є правом (ч. 2 ст. 90 Конституції України);	4) дискреція частіше вводяться окремими словами, наприклад «може», або вказівкою на дію, яка із логіки викладу здійснюється на власний розсуд (ч. 4 ст. 114 Конституції України);

<p>5) право у приватному функціонуванні зумовлюється природними правами людини, наприклад, право на вільно обрану працю (ч. 2 ст. 115 Конституції України). У публічному функціонуванні у більшості випадків є результатом власної, проте регламентованої ініціативи суб'єкта державних повноважень (застосування його знань, умінь, досвіду) (ч. 2 ст. 29 Конституції Французької Республіки);</p>	<p>5) дискреція у більшості випадків регулює питання позитивного права (ст. 137 Конституції Республіки Польща) є результатом причинно-наслідкових зв'язків, тобто має юридичні підстави, які зобов'язують приймати рішення (ст. 107 Конституції Республіки Польща);</p>
<p>6) права можуть бути багатосуб'єктними (належати кільком суб'єктам) (право законодавчої ініціативи – п. 2 ст. 41 Конституції Чеської Республіки, право припинити повноваження – п. 1 ч. 2 ст. 108 Конституції України) та односуб'єктними (п. 16 ст. 106 Конституції України);</p>	<p>6) дискреційні повноваження є тільки односуб'єктними, тобто їхнє виконання належить тільки одному суб'єкту, одні й ті ж повноваження не можуть належати кільком суб'єктам (п. 20,21 ст. 106 Конституції України);</p>
<p>7) право має ширший предмет регулювання (ч. 2 ст. 90 Конституції України).</p>	<p>7) дискреція має вужчий предмет регулювання (пп. 27 п. 3 ст. 144 Конституції Республіки Польща).</p>

Схема 1. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму суб'єктів публічної влади в конституціоналізмі сучасної держави на основі механізму реалізації норм конституційного права (де місце визначається між суспільним і державним ладом, а роль — у процесі переходу юридичної конституції у фактичну).

Список публікацій здобувача:

1. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: аналіз норм основних законів у країнах Центральної та Східної Європи (Франція Чехія Польща та Україна) [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Юридичний науковий електронний журнал. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: http://www.lsej.org.ua/3_2019/12.pdf.
2. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в країнах Центральної та Східної Європи (Франція, Чехія та Польща) [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2019. — №5. — С. 28–33. — Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/5_2019/8.pdf.
3. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державній владі: конституційний огляд емпіричних фактів державного правління в Україні [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // Право та державне управління. — 2019. — №3(36) – Т.1. — С. 59–65. — Режим доступу: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_1/11.pdf.
4. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: аналіз сучасних доктринальних підходів у праві [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Конституційно-правові академічні студії. — 2018. — № 2. — С. 87 — 96. — Режим доступу до ресурсу: <http://constlegalstudies.in.ua/archive/2-2018/14.pdf>.
5. Якимович Я. В. Антропоцентризм у державному механізмі: генезис поглядів [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. — 2018. — № 48 (Том 1). — С. 52–55. — Режим доступу до ресурсу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.48/part_1/14.pdf.
6. Якимович Я. В. Конституційне втілення антропоцентризму в державній владі: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович. // Порівняльно-аналітичне право. — 2018. — № 4. — С. 79—84. — Режим доступу до ресурсу: http://www.pap.in.ua/4_2018/19.pdf.

7. Якимович Я. В. Практичне значення антропоцентризму для загальнотеоретичних аспектів конституційного права [Електронний ресурс] / Я. В. Якимович // *Recht der Osteuropäischen Staaten*. — 2019. — №3. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.uni-goettingen.de/de/reos/608681.html>
8. Якимович Я. В. Система витоків антропоцентризму у формуванні сучасного конституціоналізму державної влади [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович. // *Науковий вісник публічного і приватного права*. — 2019. — №3. Т.2. — С. 59–69. — Режим доступу: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/11.pdf.
9. Якимович Я. В. Теоретичне визначення місця та ролі антропоцентризму в сучасному конституціоналізмі державної влади [Електронний ресурс] / Яким Васильович Якимович // *Порівняльно-аналітичне право*. — 2019. — №4. — Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2019/22.pdf.